

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.10

Sayı/Issue

2

Nisan/ April 2024

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 10 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2024 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin BULUT
Funda TEKİN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No2Şahinbey27070Gaziantep

TarihKritik Dergisi, tarihsahasındayıldadört kez Ocak, Nisan, TemmuzveEkimaylarında yayımlanankitaptanıtımiveincelemeleridergisidir.Yazılar, derginindeğilyazısahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleriakademikvehukukolarakyazılarındansorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

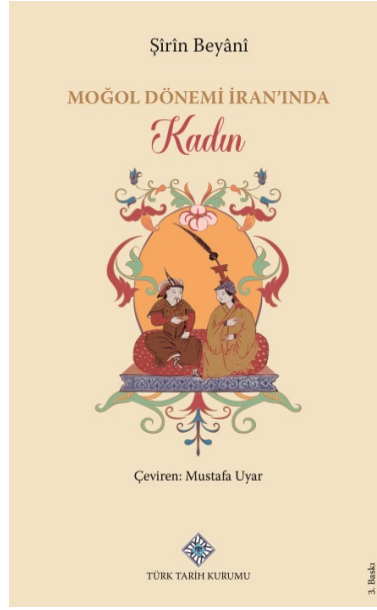
İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	103
Moğol Dönemi İran'ında Kadın, Şîrîn Beyânî, Çev. Mustafa Uyar Nurdan ÇAKIR	104
Moğol Savaş Sanatı, Timothy May Doğukan KARAKUŞ	107
Selâhaddîn Eyyubî, David Nicolle, Çev. Doğan Mert Demir Mehmet Akif YILMAZ	110
I.Kılıç Arslan: Haçlıları Durduran Selçuklu Sultanı, Burak Nazif Sarıcı Serdar Kaan DURAN	115
Ok, Tüfek ve At: 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi, Özgür Kolçak Halil İbrahim BOZATLI	120
Atlantic Piracy in the Early Nineteenth Century: The Shocking Story of the Pirates and the Survivors of the Morning Star, Sarah Craze Ömer ÖZDEMİR	125
Sadrazam Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa: Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri, Hüseyin Selçuk Vildan BOZKURT	131
Yıldız'da Yalnız Bir Sultan: II. Abdülhamid Han, Uğur Korkmaz, Vahdettin Engin Tuğba KARAYİĞİT	134
Halife Abdülmecid Efendi: Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Mensubu, Lale Uçan Emin KARATAŞLIOĞLU	137
Birinci Dünya Savaşı Tarihi, Andrew Wiest, Çev. Selçuk Uygur Mertcan ÜNSAL	140
Sonun Başlangıcı: Filistin Cephesi ve Gazze Muharebeleri, Mesut Uyar Uğurcan ŞAHİN	144
Cumhuriyet'in Doğuşu: Kurtuluş ve Kuruluş Yılları, İlber Ortaylı Ayşe Rana KARA	148
Darbe 1953: CIA ve Modern ABD-İran İlişkilerinin Kökleri, Ervand Abrahamian, Çev. Zeynep Rona Emre KAYA	151
Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Prof. Dr. Zeki Arıkan Anısına Tarih Tasarımları, Mehmet Demiryürek, Fatma Akın, Hakan Yazar Serhat GENÇER	156
KİTAP İNCELEMELERİ/REVIEW ESSAYS	160

Diskurse des Niedergangs: Reflexionen über das Eigene und das Fremde in osmanischen und türkischen Reiseberichten (Çöküş Diskurları: Osmanlı ve Türk Seyahatnamelerinde Kendi ve Öteki Anlatısı), Aydın Süer
Mustafa GENCER 161

KÎTAP İNCELEME VE KÎTAP TANITIM ESASLARI
GUIDELINE FOR REVIEW 177

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Moğol Dönemi İran'ında Kadın

Şîrin Beyânî, Çev. Mustafa Uyar

Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023, 172 sayfa, ISBN: 978-975-16-3016-2.

Nurdan ÇAKIR*

Moğol Dönemi İran'ında Kadın adlı kitabın yazarı Şîrin Beyânî, Tahran Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olmuş ve Sarbonne Üniversitesinde 1963 yılında doktor ünvanı almıştır. Daha sonra tekrar İran'a dönen Beyânî, 1977 yılında Tahran Üniversitesinden profesörlük ünvanını kazanmıştır. Dünyanın önemli Mongolistlerinden biri olarak kabul edilen yazarın ihtisas alanı Moğollar dönemi olup, bu kitapta Moğol döneminde kadınlarla alakalı araştırmalarını sunmuştur. Kitabın Türkçeye tercümesini ise Mustafa Uyar yapmıştır.

Kadınlar, tarih boyunca her devirde ve her millette varlıklarını göstermiş; bazı seçkin kadınlar isimlerini tarihe dahi geçirebilmişlerdir. Bu kitap, Moğol dönemindeki kadının varlığını çok yönlü olarak ele almıştır. Bununla beraber kadınların toplumsal yaşamdaki rollerini, sosyal statülerini ve bu dönemdeki özgürlüklerini kapsamlı bir şekilde inceleyip, adap ve geleneklerine de değinmiştir. Yazar, okuyucuyu sıkmadan, sade bir dille, olayları kronolojik şekilde aktarmıştır.

Kitap dört bölümden müteşekkildir. İlk bölümünde, Moğol dönemi İran'ında kadınlar hakkında bilgiler verilmekle beraber, Gazneli hükümdar kızlarının Harezmsahlarla yaptıkları evliliklerden bahsedilmektedir. Yazar, Moğollardan önce Türk hanedanlarının etkisiyle, İran toplumunda kadının konumunun değiştiğine ve kadınların daha fazla haklara sahip olup yüksek mevkilere çıktıklarına temas etmiştir. Birinci bölümde Gazneliler dönemi, Selçuklular dönemi ve Harezmsahlardan önceki iki kadına değinmiştir. Bunlar; Terken Hatun ve Han Sultan'dır ve ayrı bir başlıkta anlatılmıştır.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, nurdan.cakir@stu.fsm.edu.tr

İkinci bölümde ise kadınların evlenme adap ve gelenekleri, mehir, çeyiz, boşanma gibi konular ele alınmıştır. Bu bölümde, Yesügey Ba'dur'un savaş yoluyla kız kaçırmasından ve kabileler arasında evlilik yoluyla kurulan dostane ilişkilerden bahsedilmektedir. Her erkeğin ilk eşi daha fazla ayrıcalıklardan yararlandığı için konum ve mevki bakımından daha farklı durumda oluyorlardı. Bundan dolayı ilk kadının dünyaya getirdiği çocuklar da önem arz ediyordu. Kız çocuklarına da büyük bir ilgi mevcuttu. Kızlarını, hükümdarlara ve şehzadelere vermek için onlara yaraşır adap ve geleneklere göre terbiye ediyorlardı. Siyasi ve dostane ilişkiler kurmak amacıyla hükümdarlar ve hanlar arasında yapılmış birçok evliliğe rastlamaktayız. Bu tarz evlilikler bir tür ittifak arayışıdır. Zira Moğollarda akrabalık baba üzerinden değil, anne üzerinden devam etmekte ve gelişmekteydi.

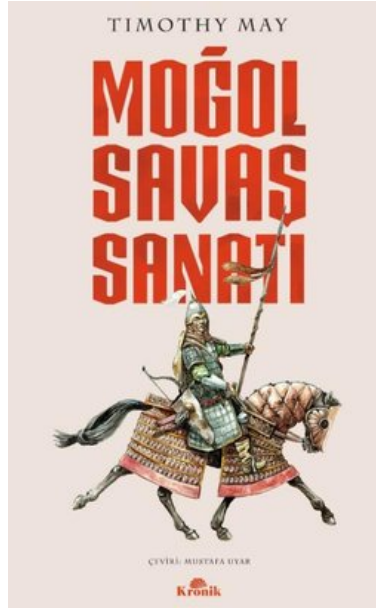
Üçüncü bölüm, "Toplumun Değişik Tabakalarında Kadının Konumu" başlığı ile Moğol döneminde her derecedeki kadının konumunu ve önemini ele almaktadır. Yazar, Moğol döneminde kadının rolünü üç kısma ayırarak incelemiştir. Bu kısımlar; on üçüncü yüzyıla kadar kabile reisleri, hürler ve köleler olarak belirlenmiştir. Yazar, kadının sosyal statüsünün diğer dönemlerle kıyaslanamayacak kadar önemli olduğunu belirtir. Ancak bu söylemiyle köleleri göz ardı ettiği de ifade edilebilir. Hatunlar savaflara da katılmaktaydı. Kadınlar, hükümdar eşlerini zafer gerçekleşinceye kadar kışkırtma ve teşvik etmekte çok başarılıydı. Marco Polo, Rubruk ve Plan Carpin adlı üç seyyahın tanıklıklarını okuyucuya gösteren yazar, kabile ekonomisini döndürenin kadın olduğunu iddia ederek, bu üç seyyah üzerinden destekleyip ispatladığını savunmaktadır. Yönetimin imparatorluğa dönüşmesiyle birlikte hanı tahta oturttukları gibi hanın eşini de tahta oturtuyor ve başına da taç koyuyorlardı.

Dördüncü bölüm ve kitabın son bölümü olan "Moğol Döneminin Bazı Seçkin Kadınları" başlığı altında yazar, Alan Ko'a, Hö'elün Ucin, Börte Ucin, Töregene Hatun, Sorkoktani Beki, Bağdad Hatun ve Dilşad Hatun gibi, Moğol döneminin birkaç siyasi kadın örneğini ele almıştır. Yazar, Moğol tarihinin en önemli kahramanlarından Alan Ko'a meselesinin Kutsal Meryem'in durumuyla tam bir benzerlik içerdiğini söylemektedir. Alan Ko'a'nın, kocasının ölümünden sonra aşiret işlerini eline alması sebebiyle imparatorluğun temelini atılmasında etkin bir rolü olduğu söylenilebilir. Cengiz Han'ın annesi olan Hö'elün Ucin'in, edindiği rol ile Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük bir payı vardır. Börte Ucin, savaflarda kocasına eşlik ediyordu. Cengiz, onun sayesinde büyük tehlikelerden kurtulmuştu. Börte, kocasının ölümünden sonra geleneğe uygun olarak işleri eline almıştır. Töregene Hatun ise saltanat naipliği yapmış bir şahsiyettir. Yazar bu bölümde, tüm bu seçkin kadınların biyografilerine temas ederek, rolleri hakkında bilgiler vermiştir. Yazarın, aslında anlatımını desteklemek amacıyla bu kadınların hayatından bahsettiği görülmektedir.

Kitapta kadınların günlük hayatına dair detaylı bir bakış açısına tesadüf edilmemesi, göz önünde tutulması gereken önemli bir husustur. Ayrıca eserin daha fazla kaynağa dayandırılması gerektiği düşüncesindeyim. Böylelikle daha sağlam bir temel üzerine inşa edilmiş bir çalışma elde edilebilirdi. Yazar da bu sayede analizlerini daha iyi destekleyip, görüşlerini daha güçlü bir şekilde aktarabilirdi. Yazar, okuyucuya bir şeyler sunmak yerine daha çok bir şeyleri kanıtlamak istediği izlenimini

vermektedir. Tenkit edilecek en önemli hususlardan biri de, seçkin kadınlar anlatılırken, başarılarının detaylarını aktarmak yerine sadece büyük rol oynadığını söylemesi yani yeteri kadar bilgi vermemesidir. İran kadınının hiçbir zaman Türk ve Moğol dönemlerindeki kadar yüksek mevki ve itibar sahibi olmadığını vurgulayan bu eser; kadının önemini ve devlet işlerinde kadınların başarısını anlatması, ayrıca toplumun uğradığı değişimleri göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Dilin kullanımı açısından bakıldığında ise kelime seçimleri ve cümle yapılarıyla metin zenginleştirilmiştir. Sade bir dille okuyucunun metne kolaylıkla adapte olması sağlanmıştır. Yazarın, konuyu derinlemesine araştırarak zengin bir bilgi birikimi sunması ve okuyucuyu o döneme doğru bir yolculuğa çıkarması da eseri öne çıkaran unsurlardan biridir. Ayrıca yazarın, bilgilerini desteklemek amacıyla, yetersiz olduğunu düşünsem de kaynaklara başvurduğunu görmekteyiz. Bu durum, eserin güvenilirliğini arttırırken, dilin akıcılığını da etkilememiştir.

Üstünde durmak istediğim bir diğer konu ise yazarın, olayları kronolojik bir şekilde anlatmasıdır. Bu her ne kadar doğru bir tutumsa da Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlar dönemi anlatılırken daha fazla bilgi verilebilirdi kanaatindeyim. Giyinme ve süslenme şekilleri anlatılırken resimlerle desteklenmesi de uygun olurdu. Tüm bunlarla beraber kitabın, Moğol dönemi İran'ında kadınlar üzerine çalışma yapmak isteyenler için faydalı olacağını düşünüyorum. Tabii içerik ve kaynaklar incelenerek diğer çalışmalarla karşılaştırılması da sağlıklı olacaktır.

Moğol Savaş Sanatı

Timothy May

İstanbul, Kronik Kitap, 2023, 298 sayfa, ISBN: 978-625-6989-40-5.

Doğukan KARAKUŞ*

Moğollar düzensiz hâlde yaşayan kabilelerdi ancak 1165-7? yılında dünyaya gelen Temuçin adlı çocuk her şeyi değiştirecekti. Temuçin'in babası Yesügey Bahadır, Moğol kabile liderlerindendi. Temuçin dokuz yaşına geldiğinde ona dönemin Moğol gelenekleri gereği kız bakmaya gittikleri sırada düşmanları tarafından zehirlenerek öldürüldü. Bundan sonra kabilesi tarafından terk edilen Temuçin esir alındı ve bir süre esir hayatı yaşadı. Temuçin esir hayatı yaşarken babası ile kendisine eş seçtiği Börte, Merkit kabilesi tarafından kaçırılmıştı, öncelikle onun kurtarılması gerekiyordu. Bunun için kan kardeşi Camuka ile Merkitlerin üzerine yürüyerek Börte'yi kurtardı ancak kısa süre sonra Camuka ile arası açılan Temuçin, ondan ayrılarak kendi kabilesini oluşturdu. Bu ayrılık sırasında Camuka öfkelenmiş ve Temuçin'in üzerine yürümüşü. Camuka ilk savaşta galip gelmeyi başarsa da Temuçin hızla toparlanmış ve sonraki savaşlarda Camuka'yı yenmişti. Bozkırdaki düşmanlarını hepsini alt eden Temuçin, 1206 yılında Cengiz Han ünvanıyla tüm Moğolların hanı oldu. Ve gerisini tarih yazdı...

Cengiz Han'ın önderliğinde Moğollar âdeta bir savaş makinesine dönüşecek ve yüzyıl boyunca tüm dünyayı hallaç pamuğu gibi atacaktı. Timothy May'in kaleme aldığı *Moğol Savaş Sanatı* adlı eser, Moğolların, Japon Denizi'nden Karpatlara uzanan devasa imparatorluklarını oluşturabilmelerini sağlayan askerî sistemlerini inceliyor. Kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kısaca Moğolların Cengiz Han önderliğinde birleşmeleri ve 1265 yılına kadar olan yayılma faaliyetleri anlatılmaktadır. Sonraki bölümlerde ise Moğol ordusunun asker alımı, organizasyon ve lojistiği, savaşlarda kullanılan taktikler gibi olgular incelenerek, "Moğolların Mirası" bölümü ile kitap sona ermektedir.

Timothy May, bir ordunun yapısı gibi anlatılması oldukça zor bir konuyu anlaşılır bir dille anlatmayı başarıyor. Bununla birlikte kitap, sunduğu bilgiler açısından gayet doyurucu bir içeriğe sahip. Kitapta

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, dogukan.karakus@stu.fsm.edu.tr

kullanılan görseller de anlatıma zenginlik katarak, okurun konuya olan ilgisinin artmasına yardımcı oluyor. Kullanılan görsel malzeme sadece ilgiyi kitapta tutmakla kalmıyor; anlatılan savaş taktiklerinin okurun zihninde canlanmasını ve konunun daha kalıcı bir şekilde anlaşılmasını da sağlıyor. Kitaba bir eleştiri getirmemiz gerekirse, bazı bölümlerde kullanılan terminolojinin okuru yorabileceğini söylememiz gerekir. Kitabın güzel yanlarından biri de Moğolların, karşılaştıkları rakip ordularla birlikte mukayeseli bir şekilde ele alınmasıdır. Ayrıca Moğolların, karşılaştıkları ordulardan neler öğrendikleri ve onlara neler öğrettikleri de ele alınarak, okurun hem Moğolları hem de düşman orduları daha iyi tanımasını sağlamak amaçlanıyor.

Moğolların önceden belirlenmiş bir savaş düzenine sahip olmadıkları ve askerlerinin kendi silahlarını kendilerinin getirdiği gibi ön yargılar kitapta çürütülüyor. Bu görüşün aksine Moğolların belli bir savaş düzenine sahip olduğu ancak bu durumun düşman kuvvetlerinin sayısına, becerilerine ve coğrafyaya bağlı olarak değişkenlik gösterdiği, kanıtlarıyla birlikte sunuluyor. Düşünüldüğünde, Moğolların sadece düzensiz atlı birliklerle Japon Denizi'nden Karpatlara uzanan bir imparatorluk kurmasının mümkün olmadığı kolayca anlaşılacaktır. Moğollar gelenekleri gereği, geneli hafif atlı süvarilerden oluşan orduya sahip olmuşlardır ancak Çin, Rusya, Suriye gibi birçok coğrafyada savaşmış ve kendilerini coğrafi şartlara en iyi şekilde uyarlayabilmişlerdir. Kitapta da bu durum, Moğolların devasa imparatorluğu oluşturabilmelerini sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak gösterilmiştir.

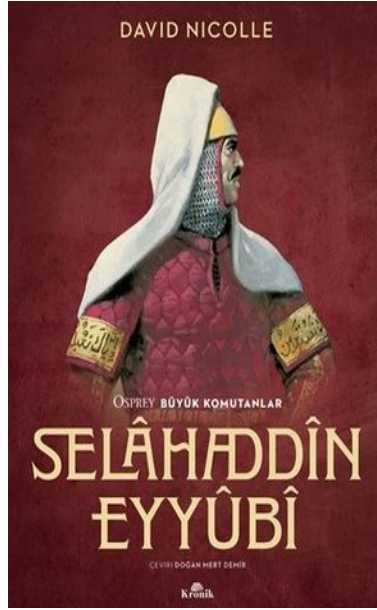
Timothy May'in eserinde takdir edeceğimiz en önemli noktalardan biri ise Moğolların savaşlarını örneklerle açıklamasıdır. Şüphesiz Moğollar, imparatorluklarını oluştururken birbirinden çok farklı coğrafyalarda farklı ordularla savaştılar ve bunların her birine karşı farklı savaş taktikleri uyguladılar. May, bu savaşlardan çarpıcı olanları seçerek, kitabın konusunu oluşturan savaş stratejilerini somut örneklerle anlatıyor. Böylece okurun, kitapta daha önce bahsi geçen taktiklerin, sefer öncesi lojistiğin ve istihbaratın gerçek bir savaşta nasıl uygulandığını anlayabilmesi mümkün hâle geliyor.

Kitapta tabii ki Moğolların sahip oldukları askerlik yetenekleri ve içlerinden çıkardıkları büyük generaller de es geçilmiyor. Dönemin diğer birçok devletinin aksine Moğollarda yüksek makamlara gelebilmek için soylu bir sınıfın üyesi olmak gerekmiyordu. Cengiz Han bunun yerine yetenekli gördüğü kişilere yüksek rütbelere vererek, onların kendisine olan sadakatlerinin artmasını sağlamıştır. Kendisi çok büyük bir general olan Cengiz Han, yetenekli kişileri hemen fark edebilme kabiliyetine sahipti. Bugün dörben nokas (Cengiz Han'ın dört tazısı) olarak adlandırılan Cebe, Sübedey, Celme ve Kubilay; Cengiz Han daha tüm Moğolları tabiiyeti altına almadan onun yanındaydılar. Kitapta da bu konunun üzerinde durulmuştur. Cengiz Han'ın uyguladığı bu yöntem, Moğollarda liyakat esaslı bir sistemin oluşmasını sağlamış ve imparatorluğun oluşmasında da bir etken olmuştur. Kitapta, bahsi geçen komutanların hayatlarına da yer verilerek, okurun bu komutanları tanıması ve imparatorluğun oluşumunda liderlik becerileri yüksek generallerin oynadığı büyük rolü idrak edebilmesi sağlanıyor.

Kitabın son bölümü ise Moğolların askerî sisteminin dünya üzerinde ne kadar etkili olduğunun âdeta bir kanıtıdır. Burada, Moğol ordusunda kullanılan taktiklerin yirminci yüzyılda bile modern askerî

teorisyenler tarafından incelenerek modern ordulara nasıl uyarlanabileceği konusu işlenmiştir. Yazar, aradan yedi yüzyıl geçmesine ve silah teknolojisiyle ordu yapısının tamamen değişmiş olmasına rağmen Moğol savaş taktiklerinin hâlâ bir ordunun savaş stratejisini etkileyebildiğini göstererek, Moğol ordusunun ne denli etkili bir orduya ve savaş taktiklerine sahip olduğunu okura yansıtıyor.

Sonuç olarak Timothy May, Moğol ordusunun yapısını, işleyişini, lojistiğini, asker alma sürecini ve savaşlarda uyguladığı taktikleri oldukça etkileyici bir üslupla anlatıyor. Kitapta, Moğol ordusunun yapısının düşman ordularını nasıl etkilediği ve bunlardan nasıl etkilendiği, ayrıca düşman ordularının yapısına karşı nasıl uyum sağlanarak strateji üretildiği örnekleriyle birlikte açıklanıyor. Bu, kitabın önemli bir artısı olarak karşımıza çıkıyor. Kitabın sonunda bulunan lügatçe kısmı, kullanılan terimlerin anlaşılmasını sağlarken; kaynakça bölümü ise okurun ileride yapacağı okumalar için yararlı görünmektedir. Kitap; akademisyenlere, öğrencilere hatta genel okur kitlesine hitap etse de bu kitabı okumadan önce Moğol imparatorluğunun siyasi tarihi hakkında okumalar yapmış olmak, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Selâhaddîn Eyyûbî

David Nicolle, Çev. Doğan Mert Demir

İstanbul, Kronik Kitap, 2021, 64 sayfa, ISBN: 978-625-7631-08-2.

Mehmet Akif YILMAZ*

Selâhaddîn Eyyûbî kitabının yazarı David Nicolle, 1944 yılında doğmuştur. Uzun yıllar BBC'nin Arapça servisinde çalışmıştır. Londra'da Şark ve Afrika Çalışmaları Fakültesinde yüksek lisans, Edinburgh Üniversitesinde ise doktora eğitimini tamamlamıştır. Orta Çağ İslâm savaş tarihi üzerine birçok kitap ve makale yayımlamıştır. Kitabı Türkçeye kazandıran Doğan Mert Demir de Orta Çağ Akdeniz'i alanında doktora öğrenimini sürdürmekte olup, denizcilik tarihi kaynaklarının Türkçeye kazandırılması için Arapça ve İngilizceden metinler çevirmektedir. Editörlüğünü yaptığı *Salâhaddîn'in Gemileri* (Babil Kitap, 2019), Malcolm Barber'in *Haçlı Devletleri Tarihi* (Kronik Kitap, 2021) ve Peter Lehr'in *Korsanlar* (Yeditepe Yayınları, 2021) kitaplarını da Türkçeye kazandıran isimdir. Kitabın çizeri, 1950 doğumlu Peter Dennis ise Liverpool Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde resim eğitimi almış, başta *Osprey* dizisi olmak üzere çok sayıda tarih kitabına katkı sunmuştur. Hâlen Birleşik Krallık'ta çalışmalarına devam etmektedir.

İncelemesini yaptığımız kitap, 10 bölüm ve 64 sayfadan ibarettir. "Giriş" ve "Kronoloji" bölümünün akabinde "İlk Yıllar", "Askerî Yaşamı", "Kader Anı", "Kudüs Krallığı'na İlerleyiş", "Hittîn", "Başarıdan Çıkar Sağlamak", "Zaferin Hudusları", "Hasım Komutanlar", "Zihninin Derinliklerinde", "Savaş Bittiğinde", "Sözcüklerin Ardında Bir Ömür" bölümleri gelmektedir. "Ek Okumalar" bölümünü ise "Lügatçe" ve "İndeks" bölümleri takip etmektedir. Kitapta irili ufaklı 21 fotoğraf kullanılmıştır. Ayrıca her biri geniş açıklamalı 5 harita, 9 minyatür ve 4 çizgi görselle okuyucunun zihnî bağlamda

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, makif.ylmz.61@gmail.com

konuları pekiştirmesi amaçlanmıştır. Selâhaddîn'in fetih ve çalışmaları ise tarihî kronoloji ile işlenmiştir. “Giriş” bölümünde, asıl adının Yusuf ibn Necmeddîn Eyyûb üd-Din olduğunu belirttiği Selâhaddîn'in İslâm dünyasının değişim gösterdiği zamanlarda yaşadığını; bu dönemde dinî, ticarî ve kültürel alanlarda Arapların ve Farslar hâkim olmasına karşın, askerî alanda Türklerin hâkim olduğunu; küçük bir bölgede ise Kürtlerin hâkimiyetinin sürdüğünü belirtmiştir. Bu dönemde, İslâm dünyasının kültür merkezinin İran ve Orta Irak'tan daha batıya Kuzey Irak, Suriye ve Mısır'a kaydığını; Musul, Halep ve Dımaşk'ın Abbasi hilafet merkezi Bağdat'a meydan okuduğunu belirtmiştir. Bölgede hâkim güç olan Büyük Selçukluların dağılması sonucunda İmadüddîn Zengî tarafından kurulan Atabey Devleti'nin, oğulları arasında paylaşılması ve Nureddîn'in, Haçlı işgalinin karşısında babasının liderlik rolünü devralması, ilerleyen yıllarda Selâhaddîn'in hamisi olması vurgulanmıştır. Bu sıralarda en güçlü Haçlı kontluğu Kudüs Kontluğu, problemlerle boğuşan Fatimî hilafeti ile ilgilendiğinden Zengîler için ciddi tehdit oluşturmamaktaydı. Gerçek bir devlet olabilmenin, Sünnî İslâm dünyasının halifesinin onayıyla olması gerektiğini büyük âlim Gazzâlî'nin belirtmesine karşın, o dönem Bağdat halifeleri hem ruhani hem de askerî otoriteye sahip olmaya çalışmışlardır. Bu da Selâhaddîn'in Haçlılara karşı verdiği mücadelenin ve onun hükümdarlığının en önemli göstergesi olacaktır.

“İlk Yıllar” bölümünde, Selâhaddîn'in sadece etnik olarak Kürt olduğu; yetiştiği ortamda Türklerin ve Arapların etkisinde kaldığı, eğitimini ve gelişimini bunlar arasında tamamladığı belirtilmektedir. Onun Irak'ın Tikrit şehrinde 1138 yılında doğduğu, babası Eyyûb ve amcası Şirkuh'un Büyük Selçuklu sultanı Muhammed ibn Melikşah'a bağlı askerî görevlerde bulunduğu; henüz bir yaşındayken amcasının cinayetle suçlanması üzerine ailece buradan ayrılarak Musul atabeyi İmadüddîn Zengî'nin himayesine girdikleri; babasının Lübnan'ın savunmasız sınır şehri Baalbek'i yönettiği belirtilmektedir. Zengî'nin 1146 yılında ölmesi üzerine Dımaşk hâkimi Baalbek'i, Dımaşk'a yakın on köyün iktâsı ile güzel bir ev verilmesi karşılığında Selâhaddîn'in babasından savaşız geri aldığı; burada Selâhaddîn'in geleceğin hükümdarı olacak şekilde yetiştiği belirtilmektedir.

Selâhaddîn, hayatının 16 yılını Nureddîn'in hizmetinde geçirmiştir. Onun 1169 yılında amcası Şirkuh'tan Mısır'ın idaresini devralırken hiç de isteksiz olmadığı vurgulanmaktadır. Bundan önce 1167 yılında Nureddîn komutasında Mısır'a giden ordunun, oradaki Haçlı-Fâtımî ittifakını bozguna uğrattığı ve yenilen kuvvetlerin tekrar toparlanması üzerine Selâhaddîn'in 1.000 kişilik bir süvari birliğinin başında İskenderiye Limanı'nı müdafaa ettiği, kuşatma sonucunda anlaşmayla buradan çekildiği ancak Ekim 1168'de Kral Amaury'nin Mısır'a ilerlemesi üzerine Nureddîn'in gönderdiği ordunun, Haçlı istilasına karşı başarılı olduğu ifade edilmektedir. Mısır, Fâtımî halifesinin idaresinde kalsa da ülkenin kontrolünün Nureddîn'e geçtiği, Selâhaddîn'in amcası Şirkuh'u başvezir olarak görevlendirdiği ancak Şirkuh'un aniden rahatsızlanıp ölmesi üzerine Nureddîn'in tercihini Selâhaddîn'den yana kullandığı belirtilmektedir. O yıllarda, iki farklı Fâtımî ordusunun bulunduğu, bunların vezirlerin yönettiği ordu ile Fâtımî halifesinin yönettiği saray alayı olduğu; Selâhaddîn'in başa geçmesine her iki ordunun da muhalefet ettiği, Selâhaddîn'in her ne kadar Fâtımî halifesi el-Âdîd ile dostane ilişkisi olsa da bu

sıralarda devlet üzerindeki Şii İslâm baskısını azaltıp kendi gücünü pekiştirmeye başladığı vurgulanmaktadır.

“Askerî Yaşamı” bölümünde yazar, Fâtımî halifesi el-Âdîd’in 1171 tarihinde ölmesi sonucunda Mısır’da hiçbir alanda istikrarın kalmadığını belirtmektedir. Kısa bir süre sonra Selâhaddîn, Suriye’ye göndermesi gereken ödemeleri göndermeyerek, Haçlılarla savaşmak niyetiyle, esas gücünü Türklerin oluşturduğu, Kürtlerden de komutanları olan özel ordusunu güçlendirmeye başlamıştır. Böylece Nureddîn ile ters düşmüştür. Eyle’nin alınmasıyla İspanya, Kuzey Afrika ve Mısır’dan gelen Müslümanların hac yolu güvenliğinin sağlandığını ifade edildikten sonra Selâhaddîn’in çoğunlukla Müslüman hükümdarlara saldırmış olması onun ciddi eleştirilerle karşılaşmasına neden olmuştur. Yazar, Nureddîn’in 1174’teki ölümünden sonra Suriye’yi de ele geçiren Selâhaddîn’in, bu tarihten sonra Suriye ve bölgesinin âlâ hâkimi olduğunu belirtmektedir. Selâhaddîn’in iyi bir komutan olduğu kadar iyi de bir diplomat ve geniş vizyonlu biri olduğunu; Bizans’la iyi ilişkiler kurmasına karşın Rum (Anadolu) Selçuklu Sultanlığı ile ilişkilerini ihtiyatlı tuttuğunu; Bizans’ın 1176 yılında Miryokefalon mağlubiyetinin onun elini kuvvetlendirdiğini belirtmektedir. Bu bölümde yazar, Selâhaddîn’in askerî mücadelelerini tarihî sıraya göre işlerken, zaman zaman kendi kişisel görüşlerini de aktarmıştır. Yemen’in Fâtımî yanlısı komploların kaynağı olduğunu, Selâhaddîn’in kardeşi Turan Şah’ın acımasız biri olduğunu belirtmesi gibi...

“Kader Anı” bölümünde yazar, Haçlı ordusuna oranla Selâhaddîn’in ordusunun daha zayıf olmasına karşın, yapılacak savaşı kazanması hâlinde Müslüman liderler arasındaki konumunun güçleneceğini belirtmektedir. Bu sefer için ekonomiyi güçlendirme hamlelerinin geldiğini, kardeşi el-Adil’in gayrimüslimlere %1 ek gelir vergisi koyduğunu; 1192 yılında gıda stoku yaptığını, bunun da fasulye örneğinde olduğu gibi gıda fiyatlarının aşırı artmasına sebebiyet verdiğini de eklemektedir.

“Kudüs Krallığı’na İlerleyiş” bölümünde yazar, 13 Mart 1187 yılında Selâhaddîn’in ordusunun toplanması için Dımaşk’ın güneyinde, suyu bol arazili Res’al-Ma’ mevkesine yerleştirdiğini, gönüllüler dâhil değişik bölgelerden gelen askerlerin burada toplandığını; Taberiye Savaşı için Kral Guy’ın bazı tarihçilerin aksine kuzeyden gitme kararının bir hata olmadığını belirtmektedir.

“Hittîn” bölümünde ise yazar, Hittîn köyünde Şuayb Peygamber’in kabrinin bulunduğu inandırıldığını, Taberiye’ye gitmeye çalışan Hristiyan güçlerinin buradan geçmesi gerektiğine inandıklarını, daha sonra yaklaşık 2 kilometre genişliğindeki vadiye ulaşan Haçlı ordularının hayalini Taberiye Gölü’nün serin sularının süslediğini; Selâhaddîn’in ise güney tepelerinden Haçlı ordularını izleyerek ne yapmak istediklerini kolayca anladığını ve komutanı Takıyüddîn’i hızlıca düşmana saldırttığını ifade etmektedir. Hittîn Savaşı’ndan bir önceki gecenin Kadir Gecesi olması nedeniyle Müslümanların da gece boyunca dua, zikir ve eğlencelerle düşman askerlerine uyuma ve dinlenme imkânı vermediğini ilave etmektedir. Haçlı ordusunun zayıf yönünün iyi manevra yapmamak olduğunu, bunun aksine Selâhaddîn’in ise ordusunun zayıf yönlerini iyi gizleyip güçlü yönlerini ortaya çıkarmakta olduğunu belirtmektedir. Yazar, Selâhaddîn’in, bu savaştaki taktiği için 8. yüzyılda Müslümanların savaş sanatını anlatan kitapları iyi

tekkik ettiğini ifade etmektedir. Selâhaddîn'in düşmanın ağır zırhlı süvarilerini dar bir alana sıkıştırdığını söylemektedir. Gece boyunca düşmanın etrafını kuru çalılarla kapattıran Selâhaddîn, sabah saldırıdan önce çalıları ateşe verdiğiğinde güçlü alevler her yanı dumana bürümüştür. Bu durum güneşin sıcaklığı ile birleşince Haçlı ordusuna büyük sıkıntılar çıkarmıştır. Yazarın ifadelerine göre, Müslüman askerlerin ateşle tutuşturulmuş okları da düşman askerlerine ve atlarına oldukça zayıf vermiştir. Gün boyu süren sıkıntılı durumla karşılaşan Haçlı ordusunda 6 şövalye ile birkaç rütbeli asker, Selâhaddîn'in yanına geçerek onu düşmana taarruza teşvik etmiştir. Savaşın başladığı sıralarda Müslüman ordusunun sağ kanadının dağılmasına karşın merkez ve sol kanadının yerlerini muhafaza etmeleri üzerine dağılan birlikler tekrar toparlanmıştır. Yazar, Haçlılara karşı Müslümanların kesin bir zafer kazandığını; Kont Raymond'un ağır zırhlı piyadeleriyle Hittîn köyüne ulaşmasına izin veren Müslümanların, onları arkadan çevrelediklerini, böylece Haçlı ordusunun merkeziyle irtibatını kestiklerini belirtmektedir. Bu arada Komutan Takiyüddîn'in Hristiyanların kutsal saydıkları Gerçek Haç'ı ele geçirdiğinin duyulmasıyla düşman askerlerinin moralinin daha da bozulduğunu, bir şövalyenin Selâhaddîn'i öldürmeye kalkıştığını; nihayetinde her iki tarafın ağır kayıplarına rağmen Müslümanların zafer elde ettiğini ifade etmektedir.

“Başarıdan Çıkar Sağlamak” bölümünde yazar, zaferini her tarafa duyurmayı arzulayan Selâhaddîn'in alelacele Bağdat'taki Abbasî halifesine mektup yazarak; kralın esirleri olduğundan, 40 binden fazla düşman askerinin öldürüldüğünden ve büyük âlimlerini esir aldıklarından bahsettiğini belirtmektedir. Ayrıca Kudüs'e 1187 yılında başlatılan kuşatmanın, şehrin etrafındaki surların zayıf olup sadece bazı kulelerin sağlam olması nedeniyle fazla uzamayıp, şehrin anlaşmayla teslim alındığı belirtilmektedir. Selâhaddîn'in, Üçüncü Haçlı Seferi'nin olduğu 1191 yılına kadar surları tamir ettirdiği; bu zaferden sonra Dürzîlerle ittifak kuran Selâhaddîn'in, babası ile dört kardeşini öldüren Haçlılardan intikamını aldırın liderleri Hacı'ya menşur çıkararak, Beyrut taraflarını ona bıraktığı ifade edilmektedir.

“Zaferin Hudusları” bölümünde yazar, Selâhaddîn'in sürekli savaşmak niyetinde olduğunu, bu arada nasıl olduğunu açıklamadan 1188 yılında Batı Avrupa Monarklarının Kutsal Haç'ı aldıklarını ve Üçüncü Haçlı Seferi'ni başlattıklarını; 1189 yılında yapılan savaşta çok sayıda Haçlı askerinin öldürülmesi sonucunda cesetleri kokmaya başladığından Selâhaddîn'in hastalandığını; 1199 yılında Akka'nın Hristiyanlarca ele geçirildiğini belirtmektedir.

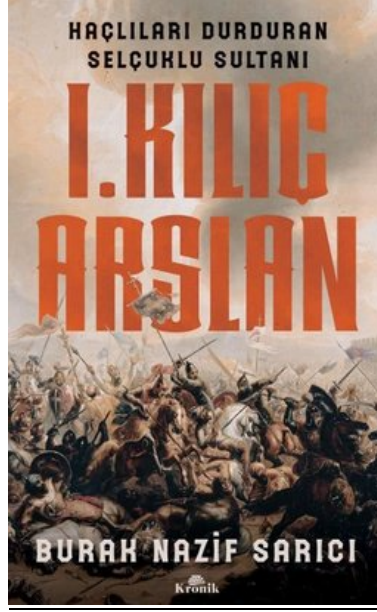
“Hasım Komutanlar” bölümünde, Şâver ibn Mücîr es-Sa'dî'nin, Fâtımî Devleti'nin en etkili veziri olduğunu, konumunu güçlendirmek için Haçlılarla ittifak yaptığını; 1163 yılında Dırgam'ın onu vezirlikten indirmesine karşın birkaç yıl sonra tekrar vezirliği aldığını ve bunun 1169 yılında bir suikasta kurban gitmesine kadar sürdüğünü belirtmektedir. Mes'ûd ibn Mevdûd İzzeddîn hakkında ise, onun İmadüddîn Zengî'nin torunlarından olan I. Mesud olduğunu ve Musul'u 1180-1192 yılları arasında idare ettiğini belirtmektedir. Yazar, Renaud de Châtillon hakkında, bazı kaynaklarda *Mesih'in Fili* lakabı ile anılmış olup yıllarını Türk zindanlarında geçirmiş, aynı zamanda kana susamış bir eşkıya olarak tarif edildiğini; kısa zamanda Müslümanların öfkesini kazandığını ve Hittîn Savaşı sonunda Selâhaddîn tarafından bizzat öldürüldüğünü belirtmektedir.

“Zihninin Derinliklerinde” bölümünde ise yazar, Selâhaddîn’in dini açıkça politik, askerî ve diplomatik konumunu güçlendirmek için kullansa da onun dinî duygularındaki samimiyetin sorgulanamayacağını ifade etmektedir. Onun, 1186 Eylülünde müneccimlerin Terazi burcundaki altı gezegenin birleşerek dünyada kasırga çıkaracağı ve dünyanın son bulacağı iddiasına inanmadığını; onun cihadı bir strateji olarak benimsemesine karşın Abbâsî halifesi tarafından desteklenmediğini bildiğini; aile bağlarına önem verdiğini ve gücünü pekiştirmek için çevredeki güçlü kişilerle evlilik yoluyla bağ kurduğunu belirtmektedir.

“Savaş Bittiğinde” bölümünde ise bu savaşların sonucunda ekonomik krizlerin baş gösterdiğini, altın madenlerinin işletilemediğini, bundan en çok da Mısır’ın etkilendiğini; Selâhaddîn’in şehir tahkimatına da ciddi önem verdiğini belirtmektedir.

“Sözcüklerin Ardında Bir Ömür” bölümünde yazar, Müslüman kronikçilerin Selâhaddîn hakkındaki görüşlerinin çelişkili olduğunu ifade etmektedir. Bazıları onu gaspçılıkla suçlasa da bazılarının özellikle de 19. yüzyıl Avrupa toplumunun onu bir kahraman olarak gördüğünü; buna rağmen onun tek dezavantajının, son derece olağanüstü liderlik ve politik becerileri olmasına rağmen Mısır ve Suriye’yi tek bir ideolojik, ekonomik ve askerî birim hâline getirememesi olduğunu belirtmektedir.

Kitap, hacminin küçüklüğüne rağmen hem yazarın hem de çevirmenin desteğiyle zengin içeriğe ve kaynakçaya sahiptir. Gayet anlaşılır ve akılda kalıcı bir dille yazılan bu kitap; Mısır ve Suriye tarihini, toplumunu, kültürünü ve diğer Müslüman coğrafyası ile bağlarını aktarmaktadır. Zengin görseller, orduların hareketlerini gösteren oklarla şekillenen haritalar, kronolojik tarih; ayrıca bizzat yazar tarafından çekilen, günümüzdeki fotoğraflar dikkate değerdir. Kitabın, bu konularda araştırma yapmak isteyenler için başlangıç seviyesinde bir kitap olduğunu düşünmekteyim.

I. Kılıç Arslan: Haçlıları Durduran Selçuklu Sultanı

Burak Nazif Sarıcı

İstanbul, Kronik Kitap, 2022, 227 sayfa, ISBN 978-625-8431-69-8.

Serdar Kaan DURAN*

I. Kılıç Arslan kitabının yazarı Burak Nazif Sarıcı, İstanbul Üniversitesinde lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı üniversitenin Tarih Bölümü Ortaçağ Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimini almış ve başarı ile tamamlamıştır. Şu anda Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmakla beraber, hem lisans eğitimini hem de yüksek lisans eğitimini tamamladığı İstanbul Üniversitesinde Orta Çağ tarihi üzerine doktora eğitimini sürdürmektedir. Ağustos 2022’de *Kronik Kitap* tarafından yayımlanan 227 sayfalık kitabın sonunda 15 sayfa görsel bulunmaktadır. Bu görseller 24 adet olup, kitabın yazımı esnasında yazarın yaptığı saha çalışmalarını göstermektedir. Kitap; sunuş, ön söz, giriş ve sonuç bölümlerinin dışında 6 ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde (s. 19-28) Selçukluların, kendilerinden sonra gelen dönemin şekillenmesine etki etmesi ve bıraktıkları miras ile büyük bir medeniyetin oluşumuna katkı sunduğuna değinilmiştir. Kitabın ana teması Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan olduğu için ilk olarak, mensubu olduğu hanedan olan Selçukluların ortaya çıkışı, zaman içerisinde hanedanlığın gelişmesi, hanedanlık içerisindeki anlaşmazlıkların ortaya çıkışı ve Anadolu’nun fethine doğru gidilen süreç aktarılmıştır. Sonrasında Anadolu’nun Türk yurdu hâline gelmesi sürecinde başaktör olan Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşunun, Selçuklu ailesinin yaşadığı iç ayrılıkların sonucu olması; Arslan Yabgu’nun hapsedilmesiyle başlayan sürecin zaman içerisinde aile içi savaşa dönüşmesi; Selçuklu Devleti adına

* Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara, duran.serdarkaan@hbv.edu.tr

faydalı hizmetlerde bulunmuş olan Kutalmış'ın, Tuğrul Bey'in saltanatının sonlarına doğru isyan bayrağı çekmesi aktarılmıştır. Tuğrul Bey'in vefatından sonra Kutalmış tehdidi daha da büyümüş; 1063 senesinde Alp Arslan ile başkent Rey'de giriştiği mücadeleyi kaybeden Kutalmış, savaşta hayatını kaybetmiştir. Sultan Alp Arslan'ın Kutalmış'ın esir düşen yakınlarını cezalandırmak istemesi ama veziri Nizamü'l-Mülk'ün buna izin vermemesi sonrasında Alp Arslan, Kutalmış'ın oğullarını Urfa-Birecik yörelerine göndermiş ve bu kardeşlerden Alp-İlig ile Dolat, yönünü Kuzey Suriye'ye çevirmişken diğer iki kardeş Mansur ve Süleyman Şah, yönünü Bizans'a çevirmiştir. Bizans İmparatorluğu içerisindeki karışıklıklardan yararlanan Süleyman Şah, 1078 yılında İznik'te, Anadolu toprakları içerisinde Selçuklu hanedanlığına mensup yeni bir devlet olan Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Giriş bölümü, Süleyman Şah dönemine dair bilgilendirme yapılarak tamamlamıştır.

“Belirsizlik” başlıklı birinci bölüm (s. 29-64), dokuz alt başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak Anadolu'da oluşan kargaşa ve endişe hâli, Süleyman Şah'ın devleti kurması ve yükselişiyle birlikte Büyük Selçuklu sultanı Melikşah tarafından batı topraklarında oluşan büyük bir tehlike olarak görülmesiyle birlikte başlayan süreç işlenmiştir. Süleyman Şah; içinde bulunduğu şartlara göre siyasetine yön veren, gerektiğinde herkesle mücadele etmiş olan; saltanatının henüz başlarındaiken Bizans ile savaşmış, bağımsız bir hükümdar anlayışıyla hareket eden ve Bizans imparatoru Aleksios Komnenos ile sulh antlaşması (1081, Drakon Çayı Antlaşması) imzalayıp bir imparatorluk tarafından resmen tanınan bir hükümdar olarak tanıtılmıştır. Daha sonra Anadolu'daki ilerleyişini sürdürüp otoritesini güçlendirmesi, Antakya gibi önemli bir şehri ele geçirmesi ve Sultan Melikşah'a tabi olan Halep'i kuşatmasının ardından Sultan Melikşah'ın kardeşi Melik Tutuş ile yaptığı bu mücadele esnasında vefat etmiş ve çocukları Kılıç Arslan ile Kulan Arslan esir alınmıştır. 1086 senesinde Süleyman Şah'ın vefatı ve çocuklarının esir alınması, Türkiye Selçuklu tahtının 7 sene boyunca hükümdarsız kalmasına neden olmuş ve devlet, Süleyman Şah'ın Antakya seferi öncesi İznik'teki tahtını vekâleten bıraktığı naibi Ebu'l-Kasım ve kardeşi Ebu'l-Gazi tarafından yönetilmiştir. Türk tarihinde birçok defa karşımıza çıkan, devletin hükümdarsız kalması (fetret devri) durumunu Türkiye Selçukluları da kuruluşundan 8 sene sonra 7 senelik bir süreyle tatmıştır.

“İlk Yıllar” başlıklı ikinci bölüm (s. 67-81), iki alt başlıktan oluşmaktadır. Bölüm girişinde, kitaba adını veren hükümdar I. Kılıç Arslan'ın 7 senelik esaretinin ardından geri dönüp tahta çıkış serüveni ve ilk dönemine dair kaynaklarda kafa karıştırıcı bir şekilde aktarılan bilgiler derlenip toparlanarak aktarılmıştır. I. Kılıç Arslan'ın esareten kurtulup İznik'e ne şartlar altında geldiğinin bilinmemesi, hayatının sultan olmadan önceki dönemine ilişkin karışık ve yetersiz bilgilerle örülü olması, eldeki bilgilerin birçoğunun güvenilir olmaması ve I. Kılıç Arslan'ın hayatının ilk yılları ele alınırken kaynakların dikkatli değerlendirilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Bu döneme ilişkin kaynakların belirsizliğinin fazla olmasının temel nedeni, bölgedeki olaylara ilgi duyup anlatan kaynakların az ve kendi aralarında mukayeselerinin zor olması nedeniyle ilişkilendirilmiştir. Son olarak da devletin *ikinci banisi* mi yoksa *gerçek kurucusu* mu olduğuna dair, tarihçiler tarafından farklı şekilde yorumlanan I. Kılıç Arslan dönemine değinilmiştir. Yazar, bu dönemi kendi nezdinde *Türkiye Selçuklularının*

toparlanma ve güçlenme süreci olarak değerlendirmiştir.

“Batı Anadolu’da Güç ve Çıkar Çatışmaları: Kılıç Arslan, Çaka Bey, Aleksisos Komnenos” başlıklı üçüncü bölüm (s. 85-112), beş alt başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak, Bizans’ın sıkıntılı zamanlarında tahta geçen Aleksios Komnenos’un aldığı enkazı ayağa kaldırmak için verdiği mücadeleye değinilmiştir. Sonrasında Anadolu’da Türk denizciliğinin kurucularından Çaka Bey’in, Anadolu fethinde faal olarak bulunan ve bu topraklarda akın yapan genç bir Türk beyi olduğu aktarılmıştır. Çaka Bey, Bizans ile bir mücadelesi esnasında esir düşmüş ve burada esir kaldığı dönem boyunca kendini denizcilik üzerine geliştirmiştir. İmparatorun değişmesi ile birlikte yeni gelen imparator Komnenos ile yıldızının uyuşmaması nedeniyle, firar etmek için fırsat kollayan Çaka Bey, İzmir’e kaçmış ve orada bulunan Türkmen gruplarıyla beraber faaliyetlerine başlamış, sonrasında Bizans ile mücadelelere girişmiştir. 1093 senesinin başlarında Anadolu coğrafyasında ismi ön plana çıkan, kendisi gibi bir Türk beyi olan Selçuklu sultanı Kılıç Arslan ile irtibata geçmiş ve onu kızıyla evlendirerek müttefiki olmuştur. Bu müttefikliğin neticesinde birlikte hareket ederek Bizans’a karşı akınlar yapmışlardır. Akınlar esnasında ön plana çıkan, I. Kılıç Arslan tarafından bu akınların komutanı olarak tayin edilen İlhan adlı komutana ve hiçbir müttefikinden istediği verimi elde edemeyen Çaka Bey’in Bizans ile mücadelesine devam ettiği ancak bu mücadelelerin esnasında Komnenos’un I. Kılıç Arslan’ı kayınpederine kışkırtmak amaçlı yolladığı mektuba, en sonunda yapılan barış antlaşmasına değinilmiştir.

“Yeni Bir Düşman Birinci Haçlı Seferi” başlıklı dördüncü bölüm (s. 115-168), on bir alt başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak, Haçlı Seferleri öncesi Avrupa’nın durumu ve Haçlı Seferlerinin ortaya çıkışına doğru giden sürece değinilmiştir. Haçlı Seferleri tarihinin sembol isimlerinden Pierre l’Ermite’in; bir Haçlı anlayışı ortaya çıkarmak maksadıyla tüm Avrupa’yı dolaşması, Haçlıların birinci ayağını oluşturacak halk ordusunun güzergâhı üzerinde bulunan Hristiyan köylerine yaptıkları yağmalar, diğer Haçlı birlikleriyle (Alman, İtalyan ve Fransız) olan anlaşmazlıkları, Haçlıların, Selçuklu başkentine kadar gelmeleri ve I. Kılıç Arslan’ın Haçlılarla olan mücadeleleri aktarılmıştır. Mücadelelerin sonucunda zafer kazanan I. Kılıç Arslan’ın, bu zaferin verdiği rahatlıkla doğuya doğru genişleme emellerinden dolayı kendisi için fevkalade ehemmiyeti olan Malatya’yı kuşattığı ama I. Haçlı Seferi’nin ana ordularının başkent İznik’i kuşattığı haberleri gelince, ele geçirmeyi çok istediği Malatya’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Seferin ilk büyük hedefinin, stratejik bir öneme sahip ve Türkiye Selçuklularının başkenti olan İznik’i ele geçirmek olduğu lakin son derece korunaklı Türk garnizonunun kuvvetli olmasının Haçlılar için bir dezavantaj oluşturduğu belirtilmektedir. Tabii sadece Haçlıların değil Selçukluların da dezavantajı vardır. Sultan ve asıl ordunun şehirde değil Malatya’da olması, Haçlıların 6 Mayıs tarihinde ulaştıkları İznik’i sıkı kuşatma altına alması ve verilen mücadelelerin sonunda, 18 Haziran 1097 tarihinde İznik’teki Selçuklu garnizonu, Bizans kumandanı Manuel Butumites ile gizlice görüşme yapmış ve 20 yıldır Türkiye Selçuklularına başkentlik yapan kent, Bizans kuvvetlerine teslim edilmiştir. Haçlıların, Kılıç Arslan’ın aldığı bu mağlubiyetin ardından Kudüs’e giden yolda Anadolu topraklarında daha rahat ve emin adımlarla geçebileceklerini görmeleri, Haçlıların ilerleyişi ve I. Haçlı Seferi’nin sonrasında Kılıç Arslan ile Bizans ilişkilerine ve en sonunda I. Haçlı Seferi’nin geride

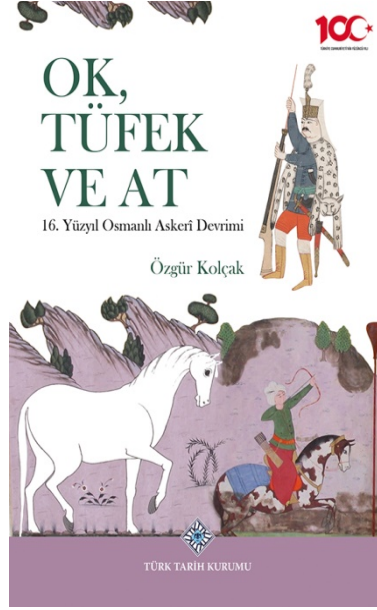
bırdıklarına değinilmiştir.

“Anadolu’nun Müdafası 1101 Yılı Haçlı Seferleri” başlıklı beşinci bölüm (s. 171-198), yedi alt başlıktan oluşmaktadır. I. Haçlı Seferi sonrasında Anadolu’da oluşan tahribat, bölgenin siyasi dengelerini değıştirmiştir. Antakya ve Urfa’da kurulmuş olan Haçlı devletleri bölgedeki komşu Müslüman devletler için doğrudan bir tehdit hâline gelmiş ve bölgede iki Türk hükümdarı arasında yaşanan rekabet artarak devam etmiştir. Aradaki rekabetin merkez noktası Malatya’yı kuşatan Sultan, Haçlı Seferleri sırasında kuşatmasını kaldırmak zorunda kalmıştır. Böylece Danişmend Gazi’ye vakit kazandırdığı için Malatya’ya düzenlediği akınlar üç sene boyunca sürmüş; Malatya valisi Gabriel’in baskılara karşı fazla direnememesi sonucunda yardıma muhtaç kalması ve aradığı yardımı Antakya Haçlı Prinkepsliği’nin lideri Bohemund’da bulmuştur. Olanlardan haberi olan Danişmend Gazi’nin, Malatya’ya doğru yola koyulmuş olan Bohemund’a pusu kurması ve Bohemund ile askerlerinin pusuya düşmesi sonucunda şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Danişmend Gazi’nin galip çıkması ve Bohemund’un esir düşmesi, Haçlı liderleri arasında şaşkınlığa sebep olmuştur. Bohemund’un esir düşürülmesi 1101 Haçlı Seferlerini tetikleyen olgulardan biridir. Kısaca bu bölümde, Müslüman komşuları arasında iki asır boyunca sıkışmış olan Haçlıların her daim batıdaki dostlarından yardım istemelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve dönem kaynaklarında bile pek önem verilmeyen bir hadise olan 1101 Haçlı Seferlerine değinilmiştir. Sadece Haçlı Seferine değil, Anadolu’daki Türk beyleri arasındaki rekabete de değinilmiştir.

“Yükseliş ve Düşüş: I. Kılıç Arslan’ın Doğudaki Durumu” başlıklı altıncı ve son bölüm (s. 201-224), yedi alt başlıktan oluşmaktadır. Sultan Kılıç Arslan, sultan olması itibarıyla Çaka Bey ve Bizans ile mücadele etmiş, Haçlı orduları ile altı büyük savaşa girmiş ve en sonunda Anadolu’daki Danişmendli hâkimiyetini zayıflatarak üstünlüğü kendi lehine çevirmiştir. Çok arzuladığı Malatya’yı ele geçirdikten sonra babası Süleyman Şah’ın izinden gitme düşüncesiyle hareket etmiş, Haçlı Seferleri nedeniyle ertelemek zorunda kaldığı doğu politikalarını gerçekleştirmek için gerçek vaktin geldiğine hükmetmiştir. Bu politikalar doğrultusunda attığı adımlar ve sonuç olarak bu uğurda canını verdiği aktarılmıştır. Bölümün sonlarına doğru Kılıç Arslan’dan sonrasında kısa bir şekilde değinilmekle beraber, nihayet kendisinin mezarı ile türbesi ve şahsiyeti ile tarihî kişiliği hakkında bilgi verilerek bölüm sonlandırmıştır. Yazar, sonuç bölümünde (s.225-226) ise Sultan Kılıç Arslan’ın hatalarına ve doğrularına kısaca değinmiş, döneme ait kaynakların Kılıç Arslan’dan ne şekilde bahsettiğini de aktarmış ve kitabı sonlandırmıştır.

Sonuç olarak bahse konu kitabın, Türk tarihçiliği nezdinde bir üvey evlat muamelesi gören Selçuklu tarihi açısından çok önemli bir çalışma olduğu kanaatindeyim. Sadece tek tip bir kaynak üzerinden gitmek yerine, kaynak çeşitliliğinin fazla olması ve beraberinde yapılan saha çalışmaları nezdinde kitabın, sonunda 15 sayfalık (s. 243-258) 24 görselle taçlandırılması da hem ilgi çekici hem de çalışmaya verilen kıymetin bir göstergesidir. Haçlı Seferlerinin başlangıcı sırasında Anadolu’da Haçlılara karşı büyük bir mücadele vermiş ve sadece bizim tarihimiz açısından değil, Haçlı Seferleri tarihi açısından da

büyük bir kıymete sahip olan Sultan I. Kılıç Arslan hakkında yazılmış en detaylı ve bilgilendirici kitaplar arasında yer aldığını söylemek doğru bir açıklama olacaktır. Aradan asırlar geçmesine rağmen ve hâlen Türkiye coğrafyasının hem kültürel miras açısından hem de Türklerin Anadolu'ya temelli yerleşmesi ve yerleşme süreci içerisindeki yapılanmasını çözümleyebilmemiz açısından bizleri fazlasıyla ilgilendirmekte olan Türkiye Selçukluları tarihinin, ilerleyen senelerde tarihçiliğimiz açısından daha kıymetli olmasını ve böyle eserlerin daha da çoğalmasını temenni etmekteyim.

Ok, Tüfek ve At: 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi

Özgür Kolçak

Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023, 500 sayfa, ISBN: 978-975-17-5742-5.

Halil İbrahim BOZATLI*

İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Özgür Kolçak, 1979 yılında doğmuş ve akademik kariyerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde adım atmıştır. Lisans eğitimini 2001 yılında tamamlayan Kolçak, tarih alanındaki öncü eğitimine yüksek lisans ve doktora çalışmalarıyla devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî evrimini derinlemesine inceleyen doktora tezi, "XVII. Yüzyıl Askerî Değişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları" başlığını taşımaktadır. Uzun yıllardır Osmanlı askerî tarihi üzerine odaklanan Kolçak, 2023 yılında kaleme aldığı *Ok, Tüfek ve At: 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi* adlı kitabıyla bu alandaki kapsamlı çalışmalarını somut bir eserle taçlandırmıştır.

Özgür Kolçak, *Ok, Tüfek ve At: 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi* adlı eserini, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî evrimini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan yapısal değişimlerin etkisi altında ateşli silah kullanımının kitleselleşmesini ele almak amacıyla yazmıştır. Kitap, 1570'ten itibaren mevsimlik seferlerin yerini uzun soluklu cephe savaşlarına bırakmasının, Osmanlı askerî yapısında önemli bir dönüşümü tetiklediği konusunu işlemekte, bu dönemdeki artan askerî hareketlilik ve yoğunluğun Osmanlı askerî ve siyasi tarihine dair önemli sorulara cevap verebileceği düşüncesini vurgulamaktadır. Kitapta, odak noktaları vurgulanarak, okuyucuya akademik bir perspektif sunmak amaçlanmaktadır. Yazarın belirttiği gibi, metin arşiv belgeleri ve özellikle Bâb-ı Âsâfi ve Divan kalemindeki Mühimme Defterleri gibi kaynaklar kullanılarak yazılmıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Millî Savunma Üniversitesi Harp Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, halilbozatli64@gmail.com

Kitabın temel argümanı “Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî evrimi sırasında, ateşli silahların yaygınlaşmasıyla birlikte süvari birliklerinin tüfek kullanımındaki adaptasyonu ve ekonomik zorlukları nasıl etkilenmiştir?” sorusu etrafındadır. Kitap, bu temel argüman etrafında yedi başlık altında detaylı bir analiz sunmaktadır.

İlk bölüm olan “Askerî Devrim”, kuramını ve ona yapılan eleştirileri konu almaktadır. Bilindiği üzere, askerî devrim kuramı, önde gelen tarihçilere göre; askerî donanım, bu donanımı uygulama taktikleri ve askerî strateji değişikliklerindeki önemli gelişmelerin Avrupa devletlerinin yükselmesine yol açtığı görüşündedir. Yazar, askerî devrimi Batı’nın perspektifinden açıklarken, bu sürecin temelinde kültürel farklılıkların olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bunu yaparken Batı’nın kavramlarını Osmanlı askeri bağlamında değerlendirmekten kendini alamamaktadır. Batı-dışı savaş geleneğinin, genellikle kitlesel muharebeler yerine ritüel ağırlıklı mübarezeler gibi çekingen yöntemlere odaklandığını belirtir. Yazar, Batı ordularının sayıca az olmalarına rağmen teknolojik gelişmelere hızla adapte olma yeteneklerini, disiplin anlayışlarını, sürekli askerî teorik evrimlerini, düşman imhasına yönelik geleneğini ve sürekli rekabet içindeki değişen şartlara uyum sağlama yeteneklerini vurgular. Yazar, Batı’nın küresel hâkimiyetini sadece askerî teknolojik üstünlüğüne değil; aynı zamanda yerel müttefiklerin rolü, ele geçirilen bölgelerin iç zayıflıkları ve Batı ekonomisinin genişleme eğilimleri gibi faktörlere bağlamayı savunur. Yazar, bu çerçevede Osmanlı bağlamına atıfta bulunarak, kitabın ana konusunun Osmanlı perspektifinde gelişeceğini vurgular.

İkinci bölümde, Osmanlı askerî tecrübesini ele alan Batılı ve yerli literatürün kapsamlı bir değerlendirmesi yer almaktadır. Yazar, öncelikle 1593-1606 döneminde Osmanlı ordusunun Batılı gözlemcilerle yansıyan değerlendirmelerini ele alarak farklı uzmanların perspektiflerine odaklanmaktadır. Guilmartin’e göre Osmanlı ordusunun batılı ordulara karşı etkili bir çözüm üretememesiyle ilgili görüşleri ve diğer uzmanların Osmanlıların askerî devrim yaşayarak disiplinli birliklere sahip olduklarına dair değerlendirmeleri arasındaki çatışmayı vurgulamaktadır. Burada yazar, ateşli silahların doğası ile disiplin arasındaki farkı biraz daha öne çıkarması tezini kuvvetlendirebilirdi. Çünkü ateşin caydırıcı özelliği insanları belli bir disipline sokmak için yeterli olmaktadır. Yazar, revizyonist literatür bağlamında Osmanlı askerî tarihine odaklanarak, Osmanlıların kendi silah ve mühimmatını üretebildiklerini, silah teknolojileri ve yönetim teknikleri konularında batılı güçlere katkıda bulduklarını belirtir. Yazar, Trace italienne tarzı tahkimatın 15. yüzyılda ortaya çıktığı iddialarını ele almakta ve Rumeli Hisarı, Yedikule, Sultaniye ve Kilitülbahr gibi kaleleri örneklerle sunarak Osmanlı askerî mimarisindeki evrimi detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine burada Osmanlı askerî devrimi aldı altında Batı askerî devrim nüvelerine atıf bulunmaktadır.

Üçüncü bölüm, 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı ordusunun nitelik ve büyüme sebeplerini incelemeyi amaçlamaktadır. Dönemin sürekli savaşları, Osmanlı sistemini düzensiz hamlelere zorlamıştır. Yazar, Osmanlı ordusunun düzensiz büyümesine karşı Lütfü Paşa’nın tepkisine odaklanır. Lütfü Paşa, devlet hazinesini gözeterek ordunun az ve iyi eğitilmiş profesyonellerden oluşması gerektiğini

savunur. Yazar, kapıkulu sisteminin devlet soyut kişiliğine hizmet etmeye başlamasına vurgu yapar. 16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı merkezî ordusunun büyümesi, tüfekli piyade yerine kapıkulu ocaklarının genişlemesinden kaynaklanmıştır. 1570-1574 deniz harekâtları ve 1578 İran Savaşı, Osmanlı askerî yapısını değiştirmiştir. Osmanlı bütçesi açık vermemiş, harcamalar cizye vergisi ve avarız geliriyle kapatılmıştır. Celali İsyânları döneminde özel orduların çıkışı, asker toplama yöntemini etkilemiştir. Kanun-ı kadime aykırı olarak tek oğlanlı ailelere uygulanmıştır. Yazar, Osmanlı ordusunun evrimini detaylı bir şekilde sunmuştur. Ancak metnin bilimsel temelleri daha fazla referans eklenerek güçlendirilebilir ve ekonomik, sosyal faktörlerin etkisi daha derinlemesine incelenebilirdi.

Dördüncü bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nda ateşli silahların yaygınlaştığı dönemde okçuluk pratiği üzerine odaklanmaktadır. Yazar bu bölümde, Osmanlı okçuluğunun ateşli silahlarla karşılaşması sürecinde; okçu nefer olma zorluklarını, tüfeklerin avantajlarını ve zafiyetlerini, okçuluğun üretim ve maliyet konularını detaylı bir şekilde ele alarak, Osmanlı okçuluğunun dönüşümünü ve bu dönemdeki önemli faktörleri açıklamaya odaklanmaktadır. Yazar, ateşli silahların yaygınlaşmasına direnç gösteren kurmalı yayların önemine vurgu yaparken, kapıkulu neferlerinde tüfeklerin yayların yerini almasının başlangıcını 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar götürmektedir. Yazar, kalabalık kitlelere düşük maliyetli basit mekanizmalı silahlar üretmenin daha avantajlı olduğunu vurgulayarak, ekonomik değerlendirmeyi dikkate alarak Osmanlı okçuluğunun evrimini çözümler.

Beşinci bölüm, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı teknoloji tarihine derin bir bakış sunarak, 16. yüzyılda bir Osmanlı tüfeğinin üretim aşamalarını ve bu dönemdeki sürekli askerî girişimlerin hızına yetişme çabalarını yaratıcı bir dille detaylı bir şekilde ele almaktadır. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ateşli silahlarla tanışmasının erken dönemlere dayandığını ancak bu silahların Avrupa'da daha hızlı yayıldığını ve Rumeli'deki kalelerde yoğunlaştığını ortaya koyar. Metinde, Tüfenkhane-i Amire'nin işleyişi, ham maddelerin temini ve üretim organizasyonunun karmaşıklığı detaylı bir şekilde incelenir. Ayrıca miri tüfeklerin dağıtımı ve kullanımı üzerinde durularak, Osmanlı reayasının elindeki tüfeklerin standartlara uygunluğunun, neden merkezî hükûmeti endişelendirdiği açıklanır.

Altıncı bölüm, Yeni Çağ Osmanlı süvarisinin ateşli silahlarla kurduğu karmaşık ilişkiyi derinlemesine analiz etmeyi hedeflemektedir. Atlı birliklerin ateşli silahları nasıl bütünleşik bir yapıya büründüğü sorusuna, yaratıcı bir bakış açısıyla cevap aramaktadır. Yazar, Osmanlı süvarisinin tüfek kullanımı üzerine odaklanılmaktadır. 17. yüzyılın ortalarına kadar süvarilerin tüfek kullanımının tutukluk yapmadan çalışabilen mekanizmaların ortaya çıkmasıyla mümkün hâle geldiği belirtilmektedir. Busbecq'in gözlemlerine yer veren yazar, Türklerin ve İranlıların, at sırtında kullanılan piştov ve karabinalardan korktuklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Osmanlı süvarisinin tüfek kullanımının kökeninin kadim Memlûk topraklarına dayandığına dair bir değerlendirme yapılmıştır. Süvarinin at sırtında tüfek kullanma becerisinin kişisel yeteneklere dayandığı, özellikle atlı tüfekçilerin tüfeklerini yeniden doldurabilme kabiliyetlerinin belirleyici olduğu vurgulanmıştır.

Yedinci bölüm, Osmanlı mali tarihinde atın ve süvarinin önemini vurgulayarak, ordunun hızlı büyümesi

ve sürekli savaşlar bağlamında savaş atı yetiştirmenin zaman maliyetinin ne denli zorlayıcı bir faktör olduğunu analiz etmektedir. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın ikinci yarısındaki süvari gücünün zayıflamasını iki temel unsura odaklanarak açıklamaktadır. İlk olarak, at yetiştiriciliği ve süvari ekonomisi üzerinde durarak, Otuz Yıl Savaşlarındaki Osmanlı süvarisinin performansını ekonomik bir perspektiften değerlendirir. İkinci olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın ikinci yarısında askerî yapısındaki değişimlere odaklanarak, şehzadeler arasındaki taht kavgaları ve dış tehditlerin artışı ele alır. Safevi tehdidi ve iç çatışmaların Osmanlı ordusunun geleneksel yöntemlerini sürdürmeyi zorlaştırdığını ve devşirme usulünün 1640'lara kadar terk edilmesine yol açtığını belirtir.

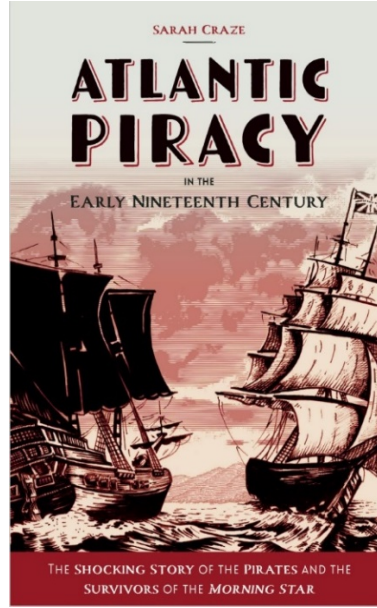
Kitabın bölümlerini değerlendirdikten sonra, eserin yazılma amacına uygunluğunu sorgulamak önemlidir. Osmanlı'da gerçekleşen askerî devrim iddiasıyla birlikte, bu devrimin ne gibi olumlu sonuçlar doğurduğunu açıkça belirtmek gerekmektedir. Her ne kadar bölümler içinde değerli bilgiler barındırsa da dönemin özelliklerine nasıl adapte olduğunu göstermek ve bu adaptasyondan elde edilen faydaları anlatmak önemlidir. Metnin içeriğindeki yeniliklerin kültürel bir yansıma olduğu iddiası, umut verici bir noktadır ancak daha detaylı bir açıklamayı hak ederdi. Kitabın amacı 16. yüzyıl Osmanlı askerî evrimini ele almaksa, bu evrimi Osmanlı'nın iç dinamikleri ve kavramlarıyla ilişkilendirmek daha uygun olacaktır. Kitap, Osmanlı Devleti'nin, askerî alanda Batı'nın getirdiği yeniliklere rağmen nasıl olup da hâlâ Batı'ya karşı başarılar elde ettiği sorusuna odaklanmasına rağmen, bu dönemdeki stratejik kazanımları ve zaferleri daha ayrıntılı bir şekilde inceleyebilirdi.

Kitapta birkaç bölüm dışında iktisadi ağırlıklı bir anlatım hâkim görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik dinamikleri incelenirken, yalnızca iktisat tarihi perspektifinden ziyade, devletin kaynak üretme kabiliyeti daha fazla vurgulanmalıdır. Bu analizde, sınırlı kalmamak adına Osmanlı'nın ekonomik yapılanması, kaynak yönetimi ve gelir elde etme stratejileri geniş bir çerçevede değerlendirilmelidir. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî teknoloji transfer kanalları bağlamında Avrupa'dan edindiği bilgileri ve uzmanları gerektiği kadar, detaylı bir şekilde ele almamakta, bu önemli stratejik değişimi yeterince vurgulamamaktadır. Tophane'deki gelişmelerin, Osmanlıların savunma ve saldırı kapasitesini nasıl etkilediğine dair ayrıntılı bir anlatımın olmaması, okuyucuya eksik bir perspektif sunmaktadır.

Eğer kitap, Avrupa'daki gibi bir askerî devrim kuramı oluşturmayı amaçlıyorsa, bu kuramın Osmanlı'nın özgün özellikleriyle desteklenmesi gerekmektedir. Avrupa'daki askerî devrimle benzerlikler ve farklılıklar vurgulanmalı, Osmanlı'nın kendi bağlamı içinde ele alınmalıdır. Akademik bir dil kullanılarak yapılan bu eleştiri, kitabın daha derinlemesine bir anlayış sunmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Son olarak, yazarın giriş bölümünde kabul ettiği problemler burada bir kez daha zikredilmemiştir.

Kitap, bağlamındaki bazı problemlerle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî tarihine ve stratejik evrimine dair titiz ve detaylı bir çalışma sunmaktadır. Bu eser, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî geçmişine ilgi duyan tarihçiler, akademisyenler, öğrenciler ve genel okuyucular için önemli bir

bilgi kaynağıdır. Akademik bir odak taşımaya rağmen, yazarın dili ve içerik düzeni sayesinde genel okuyucunun da anlayabileceği bir formatta sunulmuştur. Kitabın dikkat çekici özelliklerinden biri, zengin bir kaynak yelpazesine desteklenmiş olmasıdır. Yazar, bazı bölümlerde tablolar ve sayılar kullanarak okuyucuya karmaşık bilgiler sunsa da bu görsel unsurların kullanımı, okuyucunun konuyu anlamasını kolaylaştırmaktadır. Yazar, kitapta karmaşık konuları anlaşılır bir şekilde ifade etmiş ve kitap, hem uzmanlar hem de genel okuyucular için anlamlı bir kaynak hâline gelmiştir.

Atlantic Piracy in the Early Nineteenth Century: The Shocking Story of the Pirates and the Survivors of the Morning Star

Sarah Craze

Suffolk, Birleşik Krallık, Boydell Press, 2022, 211 sayfa, ISBN: 978-1-78327-670-7.

Ömer ÖZDEMİR*

Bu değerlendirme, Avustralya'da bulunan Ashburton Community Centre'da tarih dersleri vermekte olan Sarah Craze'in, 19. yüzyılda Atlantik Okyanusu'nda cereyan eden korsanlık faaliyetlerini *The Morning Star* adındaki bir İngiliz gemisinin İspanyol korsanlar tarafından ele geçirilmesi olayı özelinde anlattığı eserini analiz etmek için yazılmıştır.

Denizin üstlenmiş olduğu jeopolitik ve jeostratejik rolün önemini artıran en önemli unsur hiç şüphesiz korsanlık faaliyetleridir. Ekonomik kaygılar, şöhrat arayışı, siyasi ve idari otoritelere duyulan öfke nedeniyle ticari ve askerî gemi ya da filolara taarruz etmek ve yağmalamak suretiyle yapılan korsanlık faaliyetleri, coğrafi keşiflerin ardından dünyanın deniz yoluyla birbirine bağlanması ve Amerika kıtasından deniz yoluyla Avrupa kıtasına getirilen altın ve gümüşün getirdiği zenginlikle Atlantik ve Pasifik satırlarında yoğunlaşmıştır. Dünyada hâkimiyet kuran Portekiz, İspanya ve İngiltere gibi devletler, zaman zaman korsanlara karşı tamamen agresif bir tutum sergileseler de çoğu zaman onların becerilerini düşmanları aleyhine kullanmak yoluna (*İng: privateering*) da gitmişlerdir. Kitap, her iki yaklaşımın da doğurduğu sonuçları *Morning Star* gemisinin ele geçirilmesi perspektifinden ele almakta, dönemin şartları ve gerek korsanların gerekse sivil veya asker denizcilerin yaşamlarını sosyolojik ve psikolojik yönden mercek altına almaktadır.

Kitabın giriş bölümünde yazar, *The Morning Star* adlı İngiliz gemisine Benito de Soto komutasındaki

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Harp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, ozdemirakademi99@gmail.com

İspanyol korsanlar tarafından yapılan saldırının, dönemin kamuoyunda korsanlığın ciddi bir uluslararası tehdit olarak algılanmasını sağladığını belirtmekte ve bunun nedeni olarak da kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeleri göstermektedir. Hızlı basılan ve ucuz fiyata satılan gazeteler ile telgraf hatlarının inşası, insanların dünyanın herhangi bir yerinde olan olaylar hakkında daha hızlı ve daha etkili bilgi almasını sağlamıştır. Bu yaklaşım gözlem olarak doğru olmakla birlikte anakroniktir. Zira, olay 1828 yılında olmuş, ilk deniz aşırı telgraf ise 1858 yılında dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkanı James Buchanan ile İngiltere kraliçesi Victoria arasında yapılmıştır. Dolayısıyla 1828 yılında denizdeki bir geminin telgraf çekebilmesi mümkün değildir.¹ Devamında yazarımız, kitabının yazılış amacını da belirtmiş, asıl amacının Britanya gemilerinin korsan gemilerine karşı verdikleri mücadeleden ziyade, saldırganların ve kurbanların Napolyon Savaşlarının 1815 yılında bitmesinden itibaren Küba ve çevresindeki İspanyol kolonilerinde palazlanmaya başlayan korsanlık faaliyetlerinden edindikleri tecrübeleri ve bu tecrübelerden ne derece istifade ettiklerini sorguladığını yazmıştır. Bu ise doğru bir tutumdur. Zira, kitabını yazmak için bir amaç ortaya koymuş ve bu amacını ise mantıklı bir zemine oturtmuştur. Giriş bölümünde son olarak iki hususa dikkat çekilmiştir. Birincisi, saldırı hakkında elindeki belgelerin güvenilirliğini belirtmiştir. Yazara göre, bu olayın ayrıntılı olarak bilinmesinin sebebi, İspanyol donanmasında bir subay olan Joaquin Maria Lazaga'nın saldırı hakkındaki raporları ve mahkeme tutanaklarını iyi bir şekilde tasnif etmesi ve yayımlamasıdır. Belgelerdeki bilgiler, hem saldırının faili olan İspanyolların gözünden aktarılması hem de British Archives'teki belgelerin verdiği bilgilerle örtüşmesi yönüyle güvenilirdir. İkincisi yazar, korsanların başı olan Benito de Soto'nun Atlantik Okyanusu'ndaki son korsan olduğunu yazmış fakat bunun sadece ekonomik kaygılar ve şöhret maksadıyla yapılan korsanlığın sonu olduğunu ifade etmiştir. Sarah Craze'e göre, de Soto'dan sonra gelen nesil (Cornelius Williams, Charles Gibbs ve Albert Hick gibi korsanlar) basını kendi çıkarları için kullanmayı becerebilmiş, eylemlerini temelde vatandaşı oldukları ülkenin çıkarlarını korumak için yapmış ve basın sayesinde birçoğu halk kahramanı olmuştur.

Kitabın birinci bölümü, The Morning Star'a yapılan saldırı haberinin duyulmasıyla başlamaktadır. Yüzbaşı Magnus Johnson tarafından 12 Nisan 1828 günü Deal kentinin liman sorumlusuna verilen bir mektubun hızlıca çoğaltılıp ilgili makamlara ulaştırılması anlatılmıştır. Böylece yazar, okurlara hem dönemin İngiliz Deniz Kuvvetlerinin muhabere altyapısını hem de hiyerarşisini anlatmıştır. Yüzbaşı Johnson, mektubunda The Morning Star adlı bir brik² Atlantik açıklarında uğradığı bir korsan saldırısından sağ kurtulduğunu yazmıştır. Bu olayın deniz aşırı koloniler dâhil bütün İngiltere'de duyulmasının birkaç ayı bulması, yazarın kitabın giriş bölümünde belirttiği ve bizim de anakronizm olarak belirttiğimiz hızlı muhabere ve bilgi sistem hatlarının söz konusu dönemde mevcut olmadığını ve yazarın kendisiyle çeliştiğini göstermektedir. Bölümün genelinde, 19. yüzyıla kadar devletlerin korsanlarla olan ilişkileri ve korsanlara dair gerek medyadaki gerekse edebî eserlerdeki algılara ilişkin

¹ Jesse Ames Spencer, *History of the United States: From the Early Periods to the Administration of President Johnson*, Vol. III. Johnson Fry and Company, ABD, 1866, s. 542.

² Brik: Kare yelkenli ve iki direğe sahip gemi türü. Brigantin ve hermafrodit brik olmak üzere iki çeşidi vardır. John Robinson, George Francis Dow, *The Sailing Ships of New England: 1607-1907*, Marine Research Society, Salem, 1922, s. 28-29.

bilgiler verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü, The Morning Star'a yapılan saldırı hakkında bilgi vermektedir. Yazar, raporlardan naklen, The Morning Star'ın 13 Aralık 1827 tarihinde Ümit Burnu'na gitmek üzere karabiber, tarçın, kahve ve abanoz yüklü olarak Seylan'ın (Sri Lanka) Colombo Limanı'ndan demir aldığını, 19 Şubat 1827 günü Ascension Island'a vararak ikmal yapmasının ardından St. Helena'ya gitmek üzere demir aldığını fakat Birinci Kaptan Thomas Gibbs'in St. Helena'nın konumunu pusula üzerinde net olarak saptayamaması nedeniyle yanlış kerteriz aldığını³ yazmıştır. Bu da geminin korsan saldırısına uğramasında, geminin sahip olduğu teknolojik zaafiyetin ve kaptanın bilgi eksikliğinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, geminin seyrettiği rotanın ardından dönemin denizcilik bilgisi üzerinden teknik ve geminin mürettebatı, yolcuların profili üzerinden sosyolojik bilgiler vermektedir. Dönemin zihniyetinin anlaşılması, tarihteki bir olay veya döneme dair daha doğru tespitlerin ortaya konmasını sağlar. Yazar bu yönüyle doğru bir iş yapmıştır. Daha iyi anlaşılması için, verilen bilgilerin ayrı başlıklar altında incelenmesi daha doğru olacaktır.

Teknik (Denizcilikle İlgili) Ayrıntılar

Yazarın verdiği bilgiye göre The Morning Star, 1825 yılında dönemin İngiltere'sinin meşhur gemi yapım ustaları olan Tindall kardeşler tarafından başlangıçta kargo taşımak üzere bir barko⁴ yelkenli olarak tasarlanmıştı. Fakat yazar, söz konusu dönemde üç veya daha fazla direkli ve kare yelkenli inşa edilen The Morning Star gibi her geminin barko olarak adlandırıldığını söylemektedir. Bu ise tartışmaya açık bir konu olmakla birlikte yazar, ikinci bir çelişkiye imza atmıştır. Çünkü brik, barkoya göre fribordu⁵ daha yüksek ve daha geniş yük kapasitesine sahip bir gemi türüdür. Bu nedenle de top ve cephanelerin ağırlığı ile bordalama için gerekli olan asker mevcudu da göz önüne alındığında, daha ziyade askerî amaçla kullanılmaktayken, barkolar fribordu düşük ve süratleri fazla olduğu için genellikle yük taşımacılığında kullanılmışlardır. Üstelik korsanların da hedefi olmasından hareketle, geminin bir barko olduğu anlaşılabilir. Çünkü korsanlar, düşman filolarından veya avcı gemilerinden kolaylıkla kaçabilmek ve daha fazla ganimet taşımak için genellikle barko veya uskuna türevi gemileri tercih etmekteydiler. Her ne kadar yazar, o dönemde benzer özelliklere sahip her geminin barko olarak adlandırıldığını söylese de bu bilgi eksiktir. Barko sözcüğü, 18. yüzyılın sonlarına kadar brik ve barinal gibi benzer isme sahip yelkenli gemiler için kullanılmış ancak 19. yüzyıldan itibaren ayrı bir sınıf olduğu kabul edilmiştir.⁶ Askerî tarih açısından önemli bir bilgi de veren yazarımız, yelkenli ticaret gemilerinde silah ve mühimmat bulundurma geleneğinin 19. yüzyılda da devam ettiğini yazmakta fakat Tindall Kardeşler tarafından inşa edilen gemilerin istisna olduğunu ve bunda en büyük etmenin de Tindall Kardeşlerin, antimilitarist bir dinî hareket olan Quaker mezhebine üye olmaları olduğunu belirtmektedir. Bu da

³ Kerteriz almak: Denizci dilinde herhangi bir maddenin bir konuma uzaklığını veya yönünü belirlemek için kullanılan açıya kerteriz, coğrafi olarak kuzey yönünü veya geminin pruvasını 0 derece kabul ederek bir maddenin uzaklığını veya yönünü bulma işlemine kerteriz almak denir. Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Şubesi, İstanbul, 1943, s. 243.

⁴ Barko: Pruva ve grandî direkleri, kabasorta ve mizana direkleri sübye donanımı olan bir yelkenli gemidir. Gürçay, 1943, s. 42.

⁵ Fribord: Su kesiminden ana güverteye kadar olan düşey mesafe. Evren Mercan, *Modern Harp Gemilerinin Gelişimi: 1850'den Günümüze*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022, s. 27.

⁶ Robinson, Dow, 1922, s. 33.

geminin korsanlar tarafından hedef hâline gelmesini sağlayan bir diğer etmendirdir.

Sosyolojik Bilgi

Kitapta gemideki yolculuk sisteminde, karadaki sosyal statünün etkili olduğu yazmaktadır. Örneğin köleler ve göçmenler geminin ambarında veya ambara yakın yerlerde yolculuk ederken, orta kesimdeki insanlar ortak kamaralarda seyahat etmekte, daha üst kesimden insanlar ise yüksek bir meblağ karşılığında kendilerine tahsis edilen bir kamara kiralayabilmekteydiler. Bununla birlikte tek ortak paydanın yemekler olduğunu yazan yazar, geminin menüsünün yulaf lapası, tuzlanmış et ve yumurta, peksimet ve fermente edilmiş süttten oluştuğunu; maddi durumu iyi yolculara verilen ayrıcalıkların ise pale ale, porter⁷, pirinç, sago (Hint irmiği), ringa balığı veya diğer balık türleri olduğunu belirtmektedir. Yiyeceklerde C vitaminin bulunmaması, iskorbüt gibi hastalıklara yol açabilmekteydi. Bu nedenle yazar, 19. yüzyılın başlarından itibaren salgın hastalıklar başta olmak üzere denizciler arasında meydana gelebilen hastalıklar üzerinde yapılan çalışmaların, *denizdeki yaşamı dönüştürdüğünü* yazmaktadır. Geminin birinci kaptanı olan Kaptan Howard Gibbs ve ikinci kaptanı George Bushby, profesyonel denizciler olup, uzun deniz yolculukları ve kalabalık gemileri idare etmek konusunda tecrübelidirler. Gemideki yolcuların profilleri ise aşağıdaki gibidir:

- Binbaşı William Logie: Asker (97. Alay Komutanı).
- Anne Logie: William Logie'nin eşi.
- Barbara Logie: William&Anne Logie'nin kızları.
- John Smyth: Tüccar (gemideki tarçın ve kahve yükünün sahibi) ve eski denizci.
- James Johnston: Askerî tabip.
- William Robertson: Ordu hizmetinde kâtip.
- Fred Goodwin: Kraliyet mensuplarına ve üst düzey kişilere hizmet veren bir doktor.

Sonuç olarak, geminin bir barko olmasının ve bu özelliğiyle sürat ve yük kapasitesi açısından korsanlar için ilgi çekici hâle gelmesinin yanı sıra; birinci kaptanın coğrafi bilgi yetersizliği, geminin olası bir korsan saldırısına karşı koymak için gerekli donanımdan yoksun olması ve gemideki yolcuların maddi açıdan iyi durumda olan insanlardan oluşması, gemiyi korsanlar için açık hedef hâline getirmiştir. Bölümün ileriki kısımlarında, saldırı ile ilgili detaylar anlatılmakta, görgü tanıklarının ileriki süreçte mahkemede verdikleri ifadelerden ve hatıralarından yola çıkılarak korsanların sayısı ve davranışları gibi konularda bilgi verilmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü, korsanlar arasında işlenen cinsel suçlar ile ilgilidir. Elbette ki bir kadın olarak, yazarın kitapta böyle bir başlığa yer vermesi olağan bir durumdur. Yazar, öncelikle konuyla ilgili belge

⁷ Pale Ale ve Porter, iki meşhur İngiliz bira çeşididir. Porter birası, yüksek ısıda yanan arpa tanelerinin fermente edilmesiyle elde edilmekte olup bu durum, biranın büyük oranda mayalanmamış şeker içermesine ve yüksek oranda alkol ve besin değeri içermesine neden olur. Bu nedenle deniz yolculuklarında zengin yolculara ikram edilmekte olup denizci ve liman işçilerinin istihkakına da dâhil edilmekteydi. Pale Ale ise sıcak iklimlere dayanıklı arpadan üretilmesi ve dayanıklılığı nedeniyle özellikle Uzak Doğu'da seyahat etmekte olan gemilerde bulundurulmuş bir bira türüydü. Rick Kempen, *Bira*, Çev: Mustafa Özen, Kolektif Kitap, İstanbul, 2021, 3. Baskı, s. 142-146.

eksikliğini tartışmaya açmakta, gemideki kadın yolculara yönelik cinsel istismara dair kayıtların azlığına, ardından söz konusu suçun dile getirilmesindeki öneme dikkat çekmektedir. Korsanların gerçekleştirdiği ırza geçme eylemlerinin Britanya’da bu denli etki yaratmasının altında yatan en önemli gerekçenin Victoria dönemi öncesi İngiliz milletinin ataerkil bir toplum yapısına sahip olması, erkeklerin kadınların namuslarının bekçisi olarak görülmesidir. Yazar, bu tür toplumlarda bakireliğin, kadınların saflık ve iffetinin ölçüsü olarak kabul edildiğini, dolayısıyla İspanyol korsanların kadın yolculara tecavüz ettikleri iddiasının üzerinde sıkça durulduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu bölümde, kadınların deniz yolculuklarındaki statüleri üzerinde de tartışılmaktadır. Yazar, kadınların deniz yolculuklarında daha sık görülmesinin bir diğer nedeninin Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelere ailecek yapılan göçler olduğunu açıklamış, buna kaynak olarak donanmada görev yapan deniz subaylarının veya denizcilerin eşlerinin hatıralarını örnek göstermiştir. Sanayi Devrimi’nin ivme kazandığı bir dönemde deniz aşırı ülkelerde artan sanayileşme göz önüne alındığında, denizlerde aileleriyle birlikte seyahat eden kadın yolcuların artışında bu tespit makul görülebilir. Bu bölümde ayrıca, 1767-1868 yılları arasında mahkûm taşıyan gemilerde kadın mahkûmlara yönelik cinsel şiddet vakaları ve mağdur kadınların mahkemelerdeki şikâyetleri hakkında da bilgi verilmektedir.

Kitabın dördüncü bölümü, 19. yüzyılın başlarında Atlantik’teki korsanlık faaliyetlerinin genel durumunu anlatmaktadır. Bu bölümde korsanlık, ana esaslarıyla Atlantik’te bir meslek veya sorundan ziyade, bir kültür olarak ele alınmış olup, bunun da sebebinin “Yeni Dünya’daki ülkelerin” yani İngiltere, Portekiz, Hollanda ve İspanya’nın okyanuslar üzerindeki hâkimiyetlerini güvence altına almak ve bu hâkimiyetlere yönelik tehditleri ortadan kaldırmak için korsanlarla iş birliği yapmaları veya onları himaye etmeleri olduğu belirtilmektedir. Yazar, söz konusu uygulamanın 1723 yılında bittiğini ancak bunun iki nedenle devam ettiğini ifade etmektedir. Birincisi, deniz aşırı kolonilerde yaşayan insanlara ticaret dâhil hiçbir meslekte istihdam hakkının verilmemesi ve dolaylı olarak bu kişilerin suça itilmesi, ikincisi de korsanlığın bölgede yaşayan insanlar tarafından bir şöhret ve servet kaynağı olarak görülmesidir. Bölümde bunlara ek olarak, Atlantik’teki korsanlarla devletlerin mücadeleleri ve devletlerin birbirlerine yönelik yetersizlik suçlamaları anlatılmaktadır.

Kitabın beşinci bölümünde, korsan gemisi *Defensor de Pedro* hakkında bilgi verilmektedir. Yazarın verdiği bilgiye göre Defensor de Pedro, Brezilya Kraliyet Donanması’na ait bir gemi olup, Napolyon Savaşları sırasında Portekiz kralı I. Dom Pedro’nun emriyle Brezilya’ya gönderilmiş, Brezilya’da gerçekleşen devrimin ardından da Brezilya donanmasına katılmış, 1827 yılında Benito de Soto komutasındaki çok uluslu bir korsan topluluğu tarafından ele geçirilmişti. Sarah Craze, buradan itibaren gemideki yolculardan James Johnston’ın hatıralarından hareketle saldırıya dair ayrıntılar vermekte, korsanlardan biri olan Barbazan’ın geminin mizana direğindeki⁸ bandırayı⁹ kestiğini, Kaptan Howard Gibbs ve İkinci Kaptan Bay Howatt’ı öldürdüğünü anlatmaktadır. Buna ek olarak Lazaga’nın tuttuğu kayıtlarda, korsanların gemideki mürettebatın paralarını ve kargoyu yağmaladıkları yazılmıştır. Yazar bu

⁸ Mizana Direği: Geminin baştan üçüncü olan ve en uzun direğidir. Gürçay, 1943, s. 295.

⁹ Bandıra: Geminin hangi ülkeye kayıtlı olduğunu gösteren ve genellikle pruva direğine çekilen bayrak. Gürçay, a.g.e, s. 41.

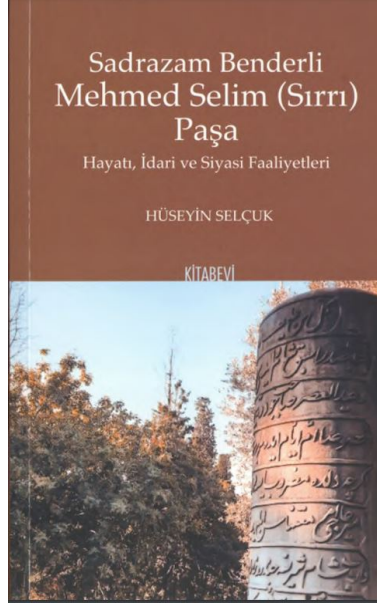
noktada, yine Lazaga'dan naklen ilgi çekici bir ayrıntı da vermektedir. Korsanlar güzel işlemeli bir sandık bulmuşlar fakat açtıklarında kesik bir baş ile iki el görmüşlerdir. Bu ayrıntı, İngiliz kayıtlarında geçmemekle beraber, kesik baş ve ellerin de Soto'nun kardeşine ait olduğu yine yazar tarafından ifade edilmiştir. Olayın ardından Benito de Soto, korsanlardan Barbazan ve Santos'a yolcuların akıbetini sormuş, ikilinin yolculara hiçbir şey yapmadıklarını öğrenince gemiyi bulmak için Ascension Adası'na doğru demir almıştır. Yazar belirtmese de bu tutumun geride bir görgü tanığı bırakmamak üzere sergilendiği aşikârdır.

Kitabın altıncı bölümü, korsanların saldırının ardından izledikleri güzergâh ile ilgilidir. Genel olarak yazar, Karayipler ve Atlantik Okyanusu'nda korsan yatağı hâline gelen limanlar ve bölgeler hakkında bilgi vermiş, ayrıca korsanların bu limanlardaki ticari ve bürokratik bağlantılarına da değinmiştir. Yazara göre, bölgedeki korsanlık faaliyetlerini kolaylaştıran temel unsur, kolonilerin özerk yapısıdır. Ardından Benito de Soto'nun doğduğu kent ve yaşamı hakkında bilgi verilmiştir. İdam edilmiş bir babanın oğlu olan, sefalet ve savaşlar içinde büyüyen de Soto'nun korsanlık mesleğine yönelmesi olağan bir durumdur. Sonrasında da Cadiz kentinde İspanyol otoriteleri tarafından tutuklanmaları anlatılmıştır.

Kitabın yedinci bölümü, korsanların yakalanmasının ardından mahkeme önüne çıkmaları ve cezalandırılmaları ile neticelenen hukuki süreci anlatmaktadır. Ayrıca korsanların mahkemedeki tutumları hakkında bilgi verilmektedir. Sekizinci ve son bölüm ise bu olayın ardından yaşanan korsanlık faaliyetleri ile ilgilidir.

Sarah Craze, kitabın yazımında arşiv kaynaklarının kullanımına büyük bir önem vermiş olup, kitabın yazımında büyük ölçüde arşiv belgeleri ve görgü tanıklarının anılarına yer vermiştir. Bu belgeler gayet iyi bir şekilde değerlendirilmiş ve yazar, denizcilik tarihine ve kültürüne olan bilgisini de ortaya koymuştur.

Sonuç olarak kitap, yazarın 19. yüzyılın başlarında Atlantik'te cereyan eden korsanlık faaliyetlerini ve bunlara yönelik tutumu, The Morning Star adlı İngiliz gemisinin, İspanyol korsan Benito de Soto'nun Defensor de Pedro adlı gemisi tarafından uğradığı saldırıdan yola çıkarak anlatmıştır. Her ne kadar bazı noktalarda çelişkili bilgiler vermiş olsa da yazar, arşiv kaynakları başta olmak üzere kaynakları kullanmadaki ustalığını, denizcilik ile korsanlık kültürüne ve bunların dönemin sosyokültürel yapısına etkisini çok iyi bir biçimde tartışmıştır. Bu yönüyle, korsanlık ve denizcilik tarihi açısından ilmî değeri fazla ve içerdiği ayrıntılarla konunun meraklılarına hitap edebilecek bir eserdir.

Sadrazam Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa: Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri

Hüseyin Selçuk

İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2022, 240 sayfa, ISBN: 978-625-8055-23-8.

Vildan BOZKURT*

Sadrazam Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa kitabının yazarı Hüseyin Selçuk, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmakta olup İstanbul Üniversitesi Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında doktora programına devam etmektedir. Ele alınan bu kitap ise kendisinin yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

Tarihî şahsiyetlerin biyografileri onların yaşadıkları toplumu ve dönemi daha iyi kavrayabilmemiz açısından önemlidir. İnsan ister istemez, yaşadığı toplumun ve dönemin bir ürünü olarak şekillenir, yeri geldiğinde yaşadığı topluma ve döneme şekil veren biri konumuna da gelebilir. Bu nedenle biyografinin, tarih yazımında önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Osmanlı tarihi boyunca birçok sadrazam ve paşa, faaliyetleri ile ön plana çıkmıştır. İçlerinden biri ise literatürde hakkında çok az çalışma bulunan Sadrazam Mehmed Selim Paşa'dır. İşte bu kitapta, Paşa'nın doğumundan Şam Valiliğine kadar geçen süreçteki hayatı anlatılırken, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasi dönüşümü ile içinde bulunduğu durum anlatılmıştır. Mehmed Selim Paşa'nın idari ve siyasi faaliyetleri üzerinden Osmanlı Devleti'ne faydalarına ve bu faydaları sağlamasını hazırlayan süreçlere değinilmiştir. Mehmed Selim Paşa'nın görev yaptığı dönemlerdeki olaylar, Paşa'nın faaliyetleri etrafında şekillendirilerek okuru sıkmadan, akıcı bir şekilde anlatılmıştır.

Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Paşa'nın doğumu ve gençliği hakkında bilgiler verilmekle beraber Silistre'nin coğrafi konumundan söz edilmiş, Osmanlı Devleti için iktisadi ve askerî

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, vildan.bozkurt@stu.fsm.edu.tr

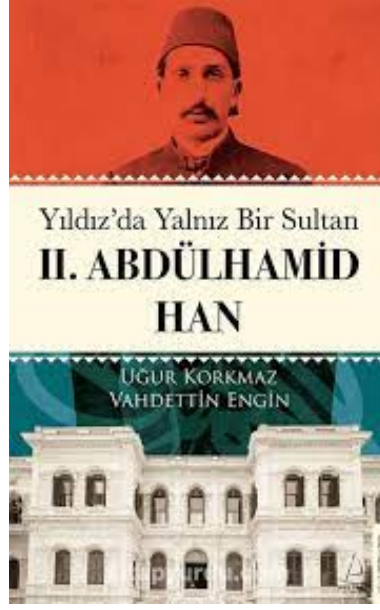
açından önemi hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Mehmed Selim Paşa'nın Silistre Valiliğine atanması ve faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Tuna Seraskerliğine giden süreç, 1821 Rum İsyanı ve Balkanlardaki gelişim ele alınarak Tuna Seraskerliğine atanması ve Eflak-Boğdan İhtilalleri karşısında Mehmed Selim Paşa'nın rolünden bahsedilmiştir. Mehmed Selim Paşa'nın Aleksandr İpsilanti karşısında başarılı bir askerî harekâta imza atmış olması Paşa'nın Silistre Valiliğinin yanında bir de Tuna Seraskerliğine yükselmesini sağlamıştır. Paşa'nın Tuna Seraskerliğine atanmasındaki süreçle birlikte Rus tehlikesi karşısında aldığı tedbirler detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

İkinci bölümde ilk olarak, Mehmed Selim Paşa'nın sadrazamlığa atanmasını hazırlayan sebepler ele alınmıştır. Sultan II. Mahmud'un askerî reform hedefleri ve Babıali'de kendisine bağlı sağlam bir kadro oluşturmak istemiş olması üzerine Yeniçeri Ocağı hakkındaki hedeflerini Sadrazam Galib Paşa'ya bildirmiş ve Galib Paşa ise kendisine bu hedeflerinin gerçekleşebilmesi için Mehmed Selim Paşa'nın Sadaret makamında bulunması gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu tavsiye üzerine Sultan II. Mahmud, Mehmed Selim Paşa'nın hem askerlikten gelme biri olması hem valiliği ve seraskerliği dönemindeki yönetiminden dolayı hem de sadakatinden şüphe duymaması nedeniyle hedeflediği reformlarını gerçekleştirmesi için Mehmed Selim Paşa'yı sadaret makamına tayin etmeye karar vermiştir. Daha sonra Cebeciler Vakası ve Sadrazam Mehmed Said Galib Paşa'nın azlinden bahsedilmiştir. Sonrasında Mehmed Selim Paşa'nın sadrazamlık vazifesine başlaması ve bazı faaliyetlerinden bahsedilmiş olmakla birlikte göreve başladığında devletin genel durumuna değinilmiştir. Daha sonra Rum isyanındaki gelişmeler ve Mehmed Selim Paşa'nın bu gelişmeleri sürekli takip ederek elinden gelen desteği sağlamasından bahsedilerek, Yeniçeri Ocağının kaldırılma nedenleri ve Mehmed Selim Paşa'nın buradaki rolüne değinilmiş olup, Eşkinci Ocağının kurulmasındaki rolü ve Yeniçeri Ocağının ilgası detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Asakir-i Mansure'nin kurulması süreci de detaylı bir şekilde anlatılmış olmakla birlikte, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Mehmed Selim Paşa'nın Rumeli Seferi ile Balkan Seferi de yine değinilen konulardandır. Paşa'nın sadareti süresince elde ettiği başarılar, Sultan II. Mahmud'un en güvenilir adamlarından olmasını sağlamış fakat diğer taraftan bazı düşmanlar kazanmasına sebep olmuştur. Bu düşmanlardan biri olan Serasker Hüsrev Paşa, Mehmed Selim Paşa'nın merkezden uzaklaştırılarak 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'na serdar-ı ekrem ünvanıyla gönderilmesini sağlamıştır. Mehmed Selim Paşa bu savaş sırasında cepheye önemli bir hata yapmış ve bu hata sonucunda Varna Kalesi düşmüş; bununla birlikte iki cepheden hareket eden Ruslar, Anadolu'da Kars ve Erzurum'a kadar ilerlemişler; Rumeli'de ise Varna'nın düşmesiyle Balkanların güneyine inmiş ve Edirne'ye kadar gelmişlerdir. Paşa, Varna'nın düşmesini engelleyememiş ve neticesinde Mehmed Selim Paşa'nın azledilmesine karar verilerek sürgüne gönderilmiştir. Böylelikle ikinci bölümün sonunda, Mehmed Selim Paşa'nın, 1878-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sarbanbaşı ünvanı ile başlamış olduğu görevi yine bir Osmanlı-Rus savaşı sırasında serdar-ı ekrem ünvanına sahipken son bulmuş oluyordu.

Üçüncü ve son bölümde ise Mehmed Selim Paşa'nın, Babıali'ye bir arıza göndererek, bilinçli bir şekilde hata yapmadığını ve Sultan Mahmud'un kendisini affetmesini talep etmesine rağmen Sultan II. Mahmud'un bu duruma yanaşmaması okuyucunun merakını uyandırmaktadır. Sonrasında, Rumeli'de

meydana gelen karışıklıkların sona ermesi için bölgeye tecrübeli bir valinin atanmasına ihtiyaç duyulmasından, bu nedenle daha önce Balkanlarda valilik yapmış ve önemli bir idari tecrübeye sahip olan Mehmed Selim Paşa'ya ihtiyaç duyulmasından bahsedilmiştir. Bunun üzerine sürgün cezası affedilip kendisine tekrar vezaret rütbesi verilen Mehmed Selim Paşa'dan, Rumeli Valiliğine atanırken beklenen en önemli husus, Reşid Mehmed Paşa'nın ardından Arnavutluk'ta düzenin korunmasını sağlamaya çalışmasıydı. Fakat sonrasında tekrar sürgüne gönderilmiştir. Bu hususta Hüsrev Paşa'nın teşebbüslerinin olduğu aşikârdır. Bunlara ek olarak kitapta, Mehmed Selim Paşa'nın Halep ve Şam Valiliklerine atanmasını sağlayan süreç anlatılmıştır. Daha öncesinde ihtisap vergisinin Şam'da uygulanabilmesi için uygun bir ortam bulunmadığı hâlde, ihtisap vergisinin Şam ahalisi tarafından duyulmuş olup, ayaklanmaların başlaması üzerine tekrar Mehmed Selim Paşa'ya ihtiyaç duyulmuş ve Paşa, valiliğe atanmıştır. Fakat Mehmed Selim Paşa bu vergiyi kabul ettirebilmek için halk üzerinde belli bir otoritesinin olması gerektiğinin farkında olduğundan, sert bir tutum sergilemiştir. Bunun üzerine otoritesini korumak isterken zuhur eden olay neticesinde Şam isyancıları tarafından bir gece, odası ateşe verilerek alevler içinde can vermiş ve bu süreç, kitapta detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca Mehmed Selim Paşa'nın ölümünden sonra eşinin ve çocuklarının hayatı hakkında da kısa bir bilgi verilmiştir.

Akıcı üsluptaki kitapta, Mehmed Selim Paşa'nın doğduğu zamandan ölümüne ve sonraki sürece kadar Osmanlı'da zuhur eden önemli olaylar da ele alınarak, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin genel durumundan da bahsedilmiştir. Dönemin siyasi yapısını anlamak için yeterli bir kitap olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Osmanlı'nın bu süreçteki genel durumundan bahsedilmiş olması, Mehmed Selim Paşa'yı ve faaliyetlerini daha iyi kavrayabilmemiz açısından önemlidir. Kitapta Mehmed Selim Paşa'nın özel hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmaması, belki de literatürde hakkında çok az çalışma bulunmasından kaynaklıdır. Geniş bir kaynakçaya sahip olan bu kitapta birincil kaynakların yeterince bulunması, kitabın güvenilirliği açısından önemlidir.

Yıldız'da Yalnız Bir Sultan: II. Abdülhamid Han

Uğur Korkmaz, Vahdettin Engin

İstanbul, Destek Yayınları, 2023, 164 sayfa, ISBN:978-625-441-860-0

Tuğba KARAYİĞİT*

Uğur Korkmaz, İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olmuştur. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans eğitimini almıştır. “1945-1960 Arası Türkiye-ABD Siyasi ve Ekonomik İlişkiler” teziyle bu alanda uzman olmuştur.

Vahdettin Engin, 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsünü bitirmiştir. 1983 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesinde araştırma görevlisi olmuştur. 1986 yılında “Ahmet Rıza Bey ve Siyasi Faaliyetleri” konulu yüksek lisans tezini tamamlamıştır. 1992 yılında ise “Rumeli Demiryolları” konulu çalışmasıyla doktora eğitimini tamamlamıştır. 1995’te doçent, 2002’de ise profesör ünvanını almıştır. 2023 yılında Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünden öğretim üyesi olarak emekli olmuştur.

Yıldız'da Yalnız Bir Sultan: II. Abdülhamid Han, Uğur Korkmaz’ın sorularını Vahdettin Engin’in açık ve anlaşılır bir dille cevapladığı, söyleşi tarzında bir eser olmuştur. Kitap, II. Abdülhamid’in 1876-1909 yılları arasındaki saltanatını mercek altına almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun bu dönemdeki siyasi ve toplumsal değişimlerini, dış ilişkilerini, modernleşme çabalarını ve Padişah’ın yönetim tarzına dair soruları ele alarak okuyucu için detaylı bir portre çizmiştir.

Kitapta, başlangıçta Uğur Korkmaz ve Vahdettin Engin’in kimlikleri açıklanmıştır. Devamında yazarlar, kitapla ilgili düşüncelerini ön söz bölümünde paylaşmıştır. Giriş kısmında, Uğur Korkmaz özgün bir

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, tugba.karayigit@stu.fsm.edu.tr

üslup kullanarak, kendi bakış açısıyla II. Abdülhamid Han'ı şekillendiren unsurları ele almış ve II. Abdülhamid'in kendi perspektifinden öne çıkan belirleyici etkilerini derinlemesine incelemiştir.

Kitabımızın ilk sorusu, neden II. Abdülhamid Han'ın bu kadar önemli bir karakter olduğunu anlamaya yöneliktir. Bu soruyla Padişah'ın, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki liderliğinin, politika ve reform çabalarının tarihî önemini anlamamız amaçlanmıştır. Ardından, II. Abdülhamid'in tahta geçiş süreci ve bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun genel manzarası aktarılmıştır. Böylece konu bütünlüğü sürdürülerek, okurun tarihî bağlam içinde Padişah'ın liderliğini ve dönemin genel durumunu keşfetmesi amaçlanmıştır.

Kitap, II. Abdülhamid Han'ın tahta çıkmadan önceki şehzadelik dönemini ayrıntılı bir şekilde ele alırken, sultanlık dönemindeki liderlik tarzını ve hâlini de bizlere aktarıyor. Ayrıca "Kızıl Sultan" tabirinin nereden ve nasıl ortaya çıktığını da detaylı bir şekilde açıklıyor. O dönemde II. Abdülhamid'e yönelik düşmanlığın sebeplerini ve sonuçlarını anlatarak, okuyucuya zengin bir tarihî perspektif sunuyor. II. Abdülhamid'in 33 yıl boyunca tahtta kaldığı süreçte gerçekleştirdiği eylemler ve iç siyasete getirdiği bakış açısı incelendiğinde, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan "Büyük Mabeyn II. Abdülhamid" koleksiyonuna ait fotoğraflar eklenerek, okuyucuya daha açıklayıcı ve anlaşılır bir içerik sunulmuştur. Kitabın bazı kısımlarında II. Abdülhamid'in kendi ifadelerini görmekteyiz. Bu tür ifadeler, tarihî şahsiyetin düşünce dünyasına doğrudan tanıklık ederek, anlatılan olayların temasını vurgulamaktadır.

Kitap, zaman zaman toplumun merak konusu olan, II. Abdülhamid'in Osmanlı'da ilk rakı fabrikasını yaptırıp yaptırmadığına dair sorulara da cevap vermektedir. Böylece, II. Abdülhamid hakkında doğru olmayan bilgilerden bir tanesinin düzeltildiğini, böyle bir fabrikanın olmadığını görmekteyiz. Kitabın adına uygun olarak, II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı ile bu denli özdeşleşmesine sebep olan unsurlar da es geçilmemiştir. Padişah'ın uzun bir süre Yıldız Sarayı'nda yaşaması, yurt dışından gelen misafirlerini burada ağırlaması ve tüm görüşmelerini burada gerçekleştirmesi, Yıldız Sarayı'nın ülkenin yönetildiği merkezî bir konuma yükselmesine sebep olmuştur. Kitap, Yıldız Sarayı'nın tarihsel evrimini açıklarken, II. Abdülhamid sonrasında sarayın geçirdiği değişimlere de odaklanarak sarayın stratejik önemini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

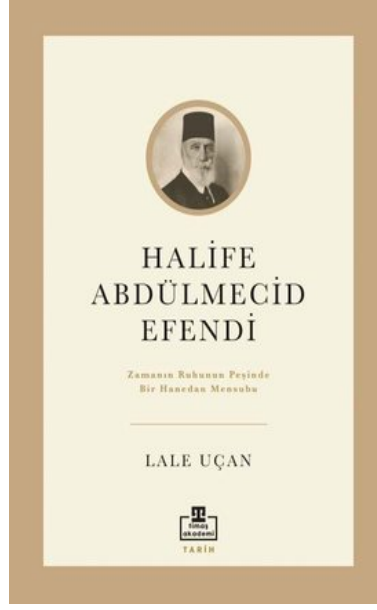
İlerleyen kısımlarda, II. Abdülhamid'in bir dizi başarıya imza atmasına rağmen neden sürgüne gönderildiği konusu detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu anlatımda Sultan'ın dönemindeki olaylar, politik atmosfer, dönemin ulusal ve uluslararası dinamikleri üzerinden sürgün kararının nasıl şekillendiği ve hangi faktörlerin etkili olduğu açıklanmaktadır. Hemen ardından sürgün sonrasındaki yaşamına dair bilgiler verilmektedir. Sürgün sonrası yaşam koşulları, sosyal ilişkileri, düşünce dünyası gibi konulardan bahsedilmiştir.

Kitabın sonlarına doğru, II. Abdülhamid'in hayatının ilerleyen dönemlerine odaklanılarak, onun gerçekleştirdiği evliliklere, eşlerine ve bu evliliklerden dünyaya gelen çocuklarına geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bu zengin anlatımın yanı sıra, kitap içerisinde neredeyse tüm çocuklarının portreleriyle

birlikte sunulan fotoğraflar, okuyuculara görsel bir zenginlik sunarak Sultan'ın aile ilişkilerine dair daha yakından bir bakış açısı kazanmalarını sağlamaktadır. Son kısımda ise II. Abdülhamid'in hayatının sona erışı ele alınmıştır. Sultan'ın ölümü üzerine saray çevresinden ve ülkenin farklı kesimlerinden gelen tepkiler incelenmiştir. Cenaze törenine katılan önemli devlet adamları, sadrazamlar, paşalar ve halkın temsilcileri arasındaki etkileşimler, kitabın kapanışında bir araya getirilerek dönemin sosyal ve siyasi atmosferine ışık tutulmuştur.

Genel bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, yazarların etkileyici soruları ve anlatım tarzı II. Abdülhamid Han'ın hayatı üzerine odaklanırken, eksik görülebilecek birkaç nokta olmuştur. Örneğin soruların bazılarında oldukça kısa cevapların verilmesi, konunun tam anlamıyla anlaşılmasına engel olabiliyor. Bu, zaman zaman okuma akışını olumsuz yönde etkileyebilecek bir problem olabilir. Kitabın eleştirilebilecek bir başka tarafı, II. Abdülhamid'in olumlu yönlerini vurgulamak amacıyla yazılmış gibi bir izlenim oluşturmaktadır. Bütün sorular "apolojik" yani savunmacı bir ton içermektedir. Apolojik bir kitap, konuyu savunma veya haklı çıkarma eğiliminde olduğu için objektifliği sorgulanabilir ve eleştiriye kapalı bir görüntü sergileyebilir. Okuyucuların farklı perspektiflerden bakmalarını engelleyerek, konuyla ilgili daha geniş bir anlayışa ulaşmayı zorlaştırabilir. Son olarak da kitabın "İçindekiler" bölümünün bulunmaması, konu başlıklarına hızlı erişim imkânı vermemesi açısından eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Eser, eksik bulduğum noktalarına rağmen, II. Abdülhamid'in hayatını ayrıntılı bir biçimde işlemesi açısından değerlidir. Tarihsel detayları en ince ayrıntısına kadar ele alarak, okuyucuya Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemine dair bir anlatı sunmaktadır. Kitap, oldukça sade ve anlaşılır bir üsluba sahiptir. En önemlisi de bilgiyi daha düzenli ve anlaşılır biçimde sunması nedeniyle kitapta soru-cevap formatının benimsenmesinin bir avantaj olduğunu düşünüyorum. Sorular, aynı zamanda okuyucunun da düşünmesini ve konuyla daha aktif bir şekilde ilgilenmesini sağlayacaktır.

Halife Abdülmecid Efendi: Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Mensubu

Lale Uçan

İstanbul, Timaş Akademi Yayınları, 2021, 328 sayfa, ISBN: 978-605-08-4281-4.

Emin KARATAŞLIOĞLU*

İstanbul doğumlu olan Lale Uçan; lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde, yüksek lisans eğitimini ise Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde tamamlamıştır. *Halife Abdülmecid Efendi* adlı çalışması ise yazarımızın İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalındaki doktora tezinden oluşturulmuş kitaptır. Müellif hâlen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümünde görevine devam etmektedir.

Ele aldığımız eser; sunum, giriş, sonuç, ekler, albüm, kaynakça, dizin ve beş ana bölümden müteşekkildir. İstanbul'da dünyaya gelmiş, Fransa'da vefat etmiş ve Medine'de metfun olan son halife Abdülmecid Efendi'nin hayatını konu alan eser, *Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Üyesi* alt başlığı ile okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Birinci bölümde, Abdülmecid Efendi'nin doğumu şerefine yapılan merasimler, isminin konuluşu, sünnet edilişi ve eğitim serüveni anlatılırken; Osmanlı sarayının âdetlerine de ışık tutulmakla beraber şehzadenin ilgi alanları ve karakterini şekillendiren yerli ve yabancı kişilerden de bahsedilmektedir. Yazar, diğer yandan geçmişle tanık olunan anın mukayesesini yaparak Dolmabahçe Sarayı'nda modernle geleneksel yaşamın aynı anda ilerlediğini verdiği örneklerle açıklamaktadır. Bu bölüm, diğer bölümlerde karşımıza çıkacak Sanatçı Abdülmecid Efendi kimliğinin nasıl ve hangi şartlarda oluştuğunu

* Lisans öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, muhametkarataslioglu@gmail.com

okuyucunun idrak etmesini sağlamaktadır.

İkinci bölümün başında Sultan Vahdettin'in cülus merasimi anlatılmaktadır. Veliht olarak Abdülmecid Efendi'nin protokoldeki yeri ve yapması gerekenler anlatılırken, kişisel özelliklerine de vurgu yapılmaktadır. Vahdettin Efendi'yle İttihat ve Terakki Cemiyetinin arasının iyi olmadığı, bu sebeple Mecid Efendi'nin Sultan Reşat'tan sonra padişah yapılmak üzere veliaht ilan edilmesi düşüncesi Talat Paşa tarafından kendisine açılınca, bu teklifi kabul etmeyip kadim geleneklere bağlı kaldığı ve fırsatçılık yapmadığı görülmektedir. Bu gibi örneklerle okuyucu, Abdülmecid Efendi'yi yakından tanıma fırsatı elde etmektedir. Bu bölümde, son dönem Osmanlı sarayında verilen ziyafetlerin içeriğinden yapılan merasimlerde kimin hangi odada ağırlanacağı ve şehzadelerin bu gibi durumlarda giyecekleri elbiseye kadar açıklanmaktadır. Okuyucu bu bilgilerle, Abdülmecid Efendi'nin özel hayatının yanı sıra son dönem saray âdetlerini, gelenek ve göreneklerini de öğrenmiş olur.

Üçüncü bölümle beraber TBMM'nin çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde Halife Abdülmecid Efendi'nin bu makama getirilişi ve sonraki süreç ele alınmaktadır. Mutat olarak yapılan *cuma selamlığı resmi* sayesinde halifenin her cumayı farklı bir camide eda etme isteği ve karşılama anında icra etmelerini istediği eserin ne olacağını bandoya bildirmesine kadar ayrıntılarla ilgilenmesi, okuyucu nezdinde halifenin ne derece titiz ve disiplinli bir kişiliğe sahip olduğunun öğrenilmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan, *huzur dersi* ve son cuma selamlığında yaşananlar anlatılırken, sona gelindiği ve bir devrin bittiği vurgusu okuyucuya hissettirilmektedir.

Dördüncü bölümde, Sultan Abdülaziz'in heykel, resim ve müzik alanlarına ilgi duyduğu ve doğal olarak sarayda bu türden bir ortamın oluştuğu vurgulanırken, Şehzade Abdülmecid'in bu ortamdaki etkilendiği anlatılmaktadır. Abdülmecid Efendi diğer şehzadelere nazaran kütüphane oluşturmada ve resim sanatında ciddi bir başarı göstermiştir. Bölümün ilerleyen sayfalarında Abdülmecid Efendi'nin ne tür resimler yaptığını değinilmektedir. Öte yandan katıldığı sergilerle ve satın aldığı davetiyelerle Abdülmecid Efendi'nin sanatın hamisi rolünü üstlendiğini müşahede edebiliyoruz. Nitekim 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'daki kültür-sanat cemiyetlerini Halife Abdülmecid üzerinden öğrenme fırsatını da elde ediyoruz.

Beşinci bölüm, Abdülmecid Efendi'nin yüz hatlarını ve şahsiyetini ele alarak başlamaktadır. Babası, kardeşleri ve zamanın sultanı II. Abdülhamid'le olan ilişkisi üzerine değinilmektedir. Bahse konu dönemde kamuoyunda "kadının toplumsal hayattaki yeri" üzerinden yürütülen tartışmayla alakalı Abdülmecid Efendi'nin görüşlerine de yer verilmektedir. Spordan sanata pek çok alanda yetkin olan Abdülmecid Efendi'nin, diğer bölümlerde zaman zaman vurgulanan sanatın hamisi olması meselesinin, tarihten günümüze kadim bir geleneği olduğu *atiyye-i seniyye* uygulamasıyla dile getirilmektedir.

Halifeliğin kaldırılma süreci ele alınırken Süleyman Nazif ve Abdülhak Hamit gibi şairlerin, halk arasında dolaşan, halifeliğin kaldırılacağı söylentilerini halifeye bildirmesine rağmen onun ihtimal vermediği ve bu sözlerle aldırış etmediği görülmektedir. Aynı zamanda kararın alındığı gün TBMM'nin ve uygulandığı saatlerde Dolmabahçe'nin nabzını tutmasının, kitaba farklı bir hava kattığını

söyleyebiliriz. Dönüşü olmayan bir pasaportla gece yarısı Çatalca'ya doğru alelacele yola sürülen hanedan mensuplarının hislerine bu bölümde yakinen şahit olmaktayız.

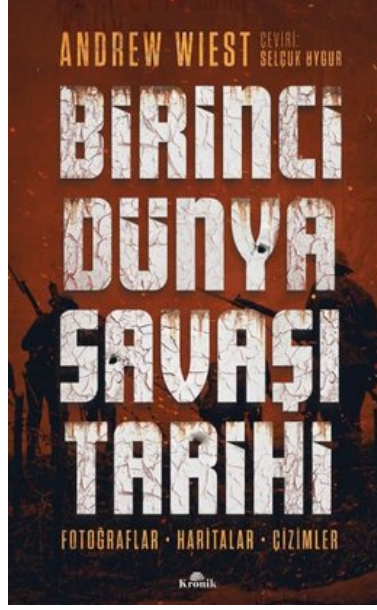
Sonuç bölümü, yazar tarafından şu cümlelerle bağlanmıştır: “*Abdülmecid Efendi, Doğu temelli ama Batı'ya uzantıları olan bir sentez dünya kurgulamıştır.*” Kitap, Halife Abdülmecid Efendi'nin özel hayatını, kültür-sanat muhitini, dünyaya bakışını anlatırken; diğer taraftan veliahtlık sürecinde protokoldeki yerini, halifelik dönemini ve sürgün hayatını konu almaktadır. Yazar tartışmaya girmeksizin, belgeler ışığında, yaşanan olayları okuyucunun istifadesine sunmaktadır. Kitapta konu dışına çıkmadan, başından sonuna kadar bu doğrultuda ilerlendiğini söyleyebiliriz.

Yazar, Abdülmecid Efendi'yi merkeze alarak bir anlatım gerçekleştirmekte ve yan karakter olarak tabir edebileceğimiz kişiler, Mecit Efendi üzerinden okuyucuya aktarılmaktadır. Merasimler, kabuller ve tarihsel süreci anlatan cümleler metne akıcılık katarken; giderlerin belirtildiği grafikler, talebelik yıllarına ait not çizelgeleri ve ders programı da akıcılığı ara ara yavaşlatmaktadır.

Eserin, kaynaklar anlamında geniş bir yelpazeden faydalanarak hazırlandığını ve kaynaklar arasında en fazla arşiv belgelerinden istifade edildiğini söyleyebiliriz. Arşiv belgelerinin yanı sıra gazete, hatırat ve birincil, ikincil kaynaklardan da çokça yararlanıldığını görmekteyiz. Yazarımız ayrıca giriş bölümünün sonunda “*bazı kaynakların zaman zaman yanlışlar konusunda birbirini tekrar ettiğini ve bu yanlışların klişeleşmiş olduğunu vurguluyor. Son Halife Abdülmecid Efendi kitabınınsa bu alanda tamamlayıcı bir nitelik taşıdığını söylüyor.*”

Yazarımız, arşiv belgelerini konuşur hâle getirmesiyle dipnotları uzun tutmuş gibi gözüküyor olabilir. Ancak Abdülmecid Efendi'nin abone olduğu gazeteler, satın aldığı biletler, desteklediği sergiler ve verdiği atıye ücretleriyle birlikte merasim masrafları ve listeleri onun nasıl bir hayat anlayışına sahip olduğunu ayan beyan ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan dipnot bölümünde bazı kelime, olay ve kişilerin açıklanması zaman zaman akışı yavaşlatabilmektedir.

Eser, biyografik türde olması dolayısıyla Abdülmecid Efendi'nin, odak noktasında olmasını gerektirir. Daha önce belirtildiği gibi olaylar ve kişiler Mecit Efendi üzerinden anlatılmaktadır. Bu sebeple genel Osmanlı tarihine ve 19-20. yüzyılların ilk çeyreğinde yaşanan olaylara vâkıf olmayan bir kişi, bu kitabı okurken zorlanacağını göz önüne almalı ve ön okuma yaptıktan sonra bu kitabı okumalıdır.

Birinci Dünya Savaşı Tarihi

Andrew Wiest, Çev. Selçuk Uygur

İstanbul, Kronik Kitap, 2022, 333 sayfa, ISBN: 978-625-8431-92-6.

Mertcan ÜNSAL*

Savaş ve Toplum Çalışmaları Merkezinin kurucu başkanı ve Güney Mississippi Üniversitesi profesörü olan Andrew Wiest tarafından kaleme alınan eser, Selçuk Uygur'un çevirisi ile dilimize kazandırılmıştır. *Birinci Dünya Savaşı Tarihi* adlı bu kitap, küçük köşelerde verilen hap bilgiler ve bol görsellerle savaşın kısa bir özetini bizlere sunmaktadır. Kitapta önce savaş öncesi Düvel-i Muazzama'nın içinde bulunduğu siyasi ortam verilmekte, ardından savaş giden süreç ve cephe hattında meydana gelen askerî gelişmeler yalın ve akıcı bir üslupla aktarılmaktadır. Çevirinin, bir eseri baştan yazmaktan farkının olmadığı hususunu bu noktada hatırlarsak, mütercimim mahareti ve müellifin konuya hâkimiyeti okurun dikkatini celbedecektir.

Müellif, I. Dünya Savaşı'nın tohumlarının 1870-1871 Prusya-Fransa Savaşı'nda atıldığına dikkat çekmektedir. Zira savaşın Prusya'nın galibiyetiyle sonuçlanmasının ardından imzalanan Frankfurt Anlaşması ile Fransa, yüklü bir tazminatla cezalandırılmış; tazminatı ödeme garantisini olarak da Alsace-Lorraine, Almanlarca işgal edilmiştir. Savaşın bir sonucu olarak Alman Birliği sağlanmış ve Versailles'in Aynalı Salon'unda ilan edilen Alman İmparatorluğu ile Fransa sadece yenilmekle kalmayıp, aynı zamanda aşağılanmış ki bu durum, Almanya'ya uzun soluklu bir düşman yaratmıştır. Buna mukabil 1888'de tahta çıkan Kayzer 2. Wilhelm'in, tecrübeli devlet adamı Bismarck'ı şansölyelikten azli ve akabinde takip ettiği saldırgan politikalar, sadece Fransa'nın dış bilemesini değil; aynı zamanda tarihsel düşmanlıkları olan iki ülkenin (Britanya-Fransa) de anlaşmasını beraberinde

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Harp Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, mrtcnunsal@gmail.com.

getirmiştir. Kayzer'in Bismarck'ı azlinden sonra 1890 yılında Rusya ile olan antlaşmasını yenilememesi ise Rusya'yı yeni bir müttefik arayışına itmış ve 1894 Rusya-Fransa Antlaşması imzalanmıştır. Böylelikle Bismarck'ın imtina ettiği, Almanya'nın iki cepheli bir savaşa girmesi hususunun temelleri bu antlaşma ile atılmıştır.

Britanya ise Napolyon Muharebelerinden beri izlediği tecrit politikasının, Almanya'nın yükselmekte olan agresif politikaları karşısında bir tehlike arz ettiğini görerek, yavaş yavaş bu tutumunu değiştirmeye başlamıştır. 19. yy.ın sonlarında başlayan Boer Savaşı ile Britanya ordusu bir dizi reforma tabi tutulmuştur. Zira sayıca az Boer komandoları, Britanya ordusuna zaman zaman üstün gelmekle kalmamış, Britanya'nın beklemediği bir mukavemet de göstermiştir. Müellif, Britanya ordusunda yaşanan reformların, 1. Dünya Savaşı'nda Fransa'da görevli Britanya Seferi Kuvvetlerinin (British Expeditionary Forces-BEF) gösterdiği disiplinli ve kararlı mukavemetine fayda sağladığını ifade etmektedir.

Boer Savaşı'ndan galip çıkan Britanya, 1903'te Fransa ve 1907'de Rusya ile anlaşmıştır. Kayzer'in takip ettiği fütursuz politikalar, karşısına güçlü bir ittifak bloku çıkarmıştır. Kayzer'in Britanya ile Fransa gibi tarihî düşmanların bir araya gelmeyeceğine dair güçlü bir kanaatinin olduğunun altının çizen müellif, Britanya'nın yüzyılın başında Almanlara sunduğu ittifak önerisini reddetmesini ise yine Kayzer'in mağrur politikalarına bağlamaktadır. Bu Anglo-Cermen ittifakı, Kayzer'in ortaya koyduğu tavırla boşa çıkmıştır.

Kayzer'in Almanya'nın donanma ve kara ordusuyla gücünü göstererek dünyaya kendisini kabul ettirme isteğinin olduğunu belirten müellife göre; tarihçiler arasında tartışmalı bir konu olan, hayata geçmemiş bu Anglo-Cermen ittifakındaki başarısızlığın sebebi, Kayzer'in isteklerini rahatça kabul ettirebileceği âciz bir Britanya tahayyülüdür. Ancak hem müellifin hem de tarihin gösterdiği şekilde bu gerçekleşmeyecektir. Kayzer'in Britanya'nın Fransa ile aynı safta olmayacağına dair güçlü kanaati ve Almanya'nın caydırıcılığını ispatlaması hâlinde Britanya'nın yeni bir ittifak önerisi ile geleceği düşüncesi ise boşa çıkmıştır. Üstelik Kayzer, donanma müşaviri Alfren von Tirpitz öncülüğünde başlattığı bir dizi yeni gemi yapımıyla, Britanya İmparatorluğu'nun en titiz olduğu denizlerde hâkimiyet politikasına bir tehdit oluşturmuştur ki bu durum, Britanya ile Almanya'nın arasının açılmasında mihenk taşı olmuştur. 1914'te Arşidük Franz Ferdinand'ın Sırp Kara El Örgütü militanları tarafından öldürülmesi ise süregelen gerginliklerin patlamasına vesile olmuştur. Zira oç alma duygusuyla Sırbistan aleyhine, Sırbistan'ın, isteklerinin birçoğunu kabul etmesine rağmen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; Rus tehdidine karşı Almanlardan güvence alarak harekete geçmiş ve 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Bu savaş ilanının ardından Düvel-i Muazzama arasında karşılıklı savaş ilanları ile I. Dünya Savaşı, 1914 Temmuzunun sonu itibarıyla başlamıştır.

Müellif, cephelere ve savaşın seyrine eğilmiş; Avusturya-Sırbistan meselesinin büyümesinde önceden yapılan ittifak antlaşmalarının önemine dikkat çekmiş ve devamında bloklar arasındaki muharebeleri ele almıştır. Almanların ünlü *Schlieffen Planı*, Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'nin *hatalı* kararları ve

savaş esnasında planda yapılan değişikliklerle Almanlar, Marne’da durdurulmuş ve savaş bir siper harbine dönüşmüştür ki Doğu Cephesi’nde de Ruslara karşı alınan zaferlere rağmen netice değişmemiştir. Müellifin hatalı bulduğu husus, planda Belçika üzerinden Paris’e yürüyecek kolordulardan, Alsace-Lorraine’deki Alman ordularına takviye gönderilmesi ve böylece Paris’e yürüyen kolorduların nicelikçe zayıflatılmasıdır. Bununla birlikte tartışmaya açık olan bu konuya eğilinirken, Fransızların ordularının büyük çoğunluğunu Alsace-Lorraine etrafında topladığını unutmamak gerekir. Müellif ayrıca, savaşın değişen seyrini ve siper harplerinin muharebelere olan etkisini, siperlerdeki askerlerin hatıratlarındaki anekdotları kutular içerisinde bizlere aktarmıştır. Bu da savaşın şiddetinin okurlarca takdir edilmesini sağlamaktadır.

Siper harpleri ile bir çıkmaza giren savaşta, ilk defa Almanların kullanımı ile muharebe sahnesinde kendini gösteren gazın, istenilen etkiyi yaratmadığını ifade eden müellif; aynı zamanda tarafların savaşta kazandığı taktik zaferlerin stratejik boyutta bir kazanıma dönüştürülemediğinin de altını çizmektedir. Yine müellife göre iptidai şartlarla sağlanan iletişim, her orduda bir koordinasyonsuzluğa neden olmakla kalmamış; aynı zamanda I. Dünya Savaşı’nın elde edilen ya da edilmek istenen kazanımlarının teknolojik yetersizlikler dolayısıyla hüsrarla sonuçlanmasına bir örnek oluşturmuştur ki da bu savaşın harp tarihi içerisindeki müstesna yerini bizlere göstermektedir.

Kitabın sonraki bölümlerinde ise savaşın yayılmasına değinilmiştir. Britanyalıların Süveys’teki başarılı savunması ve Basra Çıkarması ile Afrika’da Alman kolonilerine yapılan İtilaf saldırıları ele alınmıştır. Yine aynı minvalde bir nevi korsan gibi hareket etmek zorunda kalan Atlantik ve Pasifik’teki Alman muharebe gemilerinin, Britanya filolarıyla olan köşe kapmacası anlatılmıştır. Müellif bu anlatımı sırasında Batı Cephesi’nde ve Avusturya-İtalya Cephesi’nde meydana gelen insanlık dramlarını da es geçmemiştir. Nitekim bir açmazı niteleyen her iki cephede de büyük bir kıyım yaşanmış ve Batı Cephesi’nde 1918’deki Amerikan takviyesine kadar her iki cephede de durum pek değişmemiştir. 1917’de meydana gelen Ekim Devrimi’yle Rusya savaştan çekilmiş ve Almanya tek cepheli bir savaş için imkân bulmuşsa da o ana değin harcadığı kaynaklar, istediği fırsatı yanlış zamanda onlara bahşetmiştir. Rus siperlerinde görülen itaatsizlik eylemlerinin benzerleri, İtalyan ve Fransız siperlerinde de görülmüştür. Uzun süredir siperlerde bir hayat süren askerlerin birçoğunun göz göre göre ölüme gönderilmesi, büyük çaplı bir devrime dönüşme de tümen ve kolordulara yayılan bir itaatsizliğe neden olmuştur. Bu durum kısa süreliğine de olsa yatıştırılabilmektedir.

Tankın, uçağın ve dahi türevlerinin muharebe sahasında kendilerini göstermesi, kitabın son bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bununla birlikte kitapta kronolojik sıranın da bozulmadığı görülmektedir. Kitabın başında bir çerçevesi sunulan siyasi ortamın, aynı şekilde kitabın sonunda da bir çerçevesi çizildikten sonra Almanya’nın geçirdiği ekonomik ve siyasi dönüşüm kısaca ele alınmıştır. Müellif, kitabını son bölümde verdiği kısa Hitler biyografisi ve 1914-1919’un kronolojik olaylar silsilesi ile noktalamıştır.

Sadece harp tarihi açısından değil, literatüre savaş araştırmaları ve askerî Sosyoloji disiplinleri açısından

da bir katkı sunan kitapta; sık sık aynı anlamda kullanılan ya da birbirine karıştırılan *ağırlık merkezi* ile *sıklet merkezi* kavramlarının hatalı kullanımları göze çarpmaktadır. Buna örnek oluşturması açısından, kitabın 102. sayfasındaki “Diğer Taarruzlar” başlığı altındaki cümleyi ele alabiliriz: “*Batı Cephesi ’ndeki son başarısızlıklardan yılmayan Joffre hayli büyük ve müşterek bir Müttefik Taarruzu planladı. Sıklet merkezini Champagne’daki Fransız birliklerinin oluşturacağı taarruz, Artois’ya yönelik müşterek bir İngiliz-Fransız hücumuyla desteklenecekti.*” Müellifin bahsettiği aslında ağırlık merkezidir. Zira taarruz edecek manevra birliklerinin, gücünü alacağı noktaya ağırlık merkezi denir. Sıklet merkezi ise taarruzda esas netice alınması hedeflenen bölge için kullanılır. Buna mukabil kitabın zengin içeriği ve üslubu, bu tip hataları göz ardı etmemize vesile olmaktadır. Savaşın en önemli noktalarının ve gidişatının; savaşta stratejik, operatif ve taktik boyutta ele alınan yeni gelişmelerin özet denebilecek seviyede aktarımı kitabı ilgi çekici kılmaktadır. Başlangıç düzeyindeki tarih okurlarınca da kolayca anlaşılabilir kitap, bu hâliyle I. Dünya Savaşı okumalarında faydalanılabilecek kaynaklardan biridir.

Sonun Başlangıcı: Filistin Cephesi ve Gazze Muharebeleri

Mesut Uyar

İstanbul, Kızılay Kültür ve Sanat Yayınları, 2023, 208 sayfa, ISBN: 978-625-99214-5-7.

Uğurcan ŞAHİN*

Mesut Uyar'ın *Sonun Başlangıcı: Filistin Cephesi ve Gazze Muharebeleri* isimli kitabı Aralık 2023'te kaleme alınmıştır. Kitap 6 bölümden oluşmaktadır. Sina-Filistin Cephesi ve özellikle Gazze Muharebeleri kitabın odak noktasıdır. Yazar, kitabın yazılmasının temel sebebi olarak, Çanakkale Muharebesi meydanlarının milyonlar tarafından ziyaret edilirken, Sarıkamış ve Kafkas Cephesi meydanlarının öksüz kalmasına dikkat çekmektedir. Öte yandan Kut'ül-Amare Zaferi yeniden keşfedilirken, İngiliz ordusunun iki kez mağlup edilip, ancak oldukça zorlu üçüncü bir muharebe sonucunda maliyetli bir galibiyet aldıkları Gazze Muharebelerinin gözlerden ırak kalmasına da değinmektedir. Bu tür ihmal ve ilgisizliklerin bu kitabın yazılmasının temel sebebi olduğunu öne sürmektedir.

“Sina-Filistin Cephesi'nin Açılması” başlıklı birinci bölümde (s. 13-61); Sina-Filistin Cephesi'nin açılması, ardından 2. Kanal Muharebesi, Ara Dönem ve Sina Yarımadası'nın tahliyesi süreci ele alınmıştır. Yazar, Sina-Filistin Cephesi'nin açılmasının iktidar veya askerî liderlerin isteği değil, Alman Genelkurmayı'nın talepleri doğrultusunda gerçekleştiğini vurgulamıştır. Osmanlı padişahının cihat ilan etmesi durumunda, Müslümanların isyan ederek sömürge devletlerini yıkacakları düşüncesi bu açılışın temelini oluşturmuştur. Kanal Seferi'nin başlatılmasındaki nedenler ve Almanya'nın acil yardım talebi ele alınmıştır. “Ara Dönem” başlığı altında, Çanakkale Cephesi'nin açılmasının bölge üzerindeki etkilerine değinilmiş ve Cemal Paşa'nın kaynakları seferber ederek 16. Kolordu ve dört tümeni

* Öğr. Gör., Millî Savunma Üniversitesi, İstanbul, uua.sahin@gmail.com

oluşturduğu belirtilmiştir. 2. Kanal Cephesi'nde; savaşın çetinliği, kuraklık, asker alımı, yiyecek sıkıntısı, düşman ablukası ve karaborsacılık gibi sorunlar sebebiyle bölgede kıtlık yaşandığı ve Cemal Paşa'nın çabalarına rağmen 400.000 kişinin açlık ve hastalıklar nedeniyle öldüğü ifade edilmiştir. Bölümün son başlığı olan, Sina Yarımadası'nın tahliyesiyle ilgili kısımda ise İngiliz ve Osmanlı güçleri arasındaki dengesizliğe, stratejik hatalarla istifalara, ardından yeniden tertiplenme ve iki tarafta da yeni stratejik kararlara yer verilmiştir.

“Beklenmedik Zafer: 1. Gazze Muharebesi” başlıklı ikinci bölümde (s. 71-96), Filistin Cephesi'nin Osmanlı İmparatorluğu açısından teşkil ettiği öneme dikkat çekilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, savunma hattını güçlendirmek, tesisleri onarmak ve kuvvetlerini yeniden düzenlemek için çeşitli hazırlıklara girişmiştir. Bölge ve Gazze'nin savunulması Osmanlı için kritik öneme sahipti. Ancak Osmanlı kuvvetleri sayıca ve teçhizat bakımından İngiliz güçlerine göre dezavantajlı durumdaydı. Muharebenin cereyanına bakılacak olursa, İngiliz General Edmund Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetleri, Filistin Cephesi'nde ilerlemek amacıyla Gazze'yi ele geçirmeye yönelik bir girişimde bulunmuştur. Bu harekât, 26 Mart 1917 tarihinde başlayan 1. Gazze Muharebesi'nde İngiliz kuvvetlerinin Gazze'yi kuşatmaya çalışması ile başlamıştır fakat Osmanlı kuvvetleri, başarılı bir savunma göstererek İngilizleri püskürtmüştür. Muharebe kapsamında yapılan manevralar ve muharebenin cereyanı çeşitli haritalar üzerinde gösterilmiş ve coğrafyaya dair fotoğraflara yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm “Muhteşem Bir Zafer: II. Gazze Muharebesi” başlığını taşımaktadır (s. 97-118). Yazar, ilk muharebede elde edilen zaferin, askerlerin morali üzerindeki etkisini ve İngilizlerin daha güçlü bir saldırı yapma olasılığına karşı bilinçlenmelerini vurgular. Aynı zamanda, asıl odak noktasının Gazze değil, Irak'taki Bağdat eyaleti olduğunu savunur. Bağdat'ın tarihî açıdan imparatorluk için önemli olduğunu belirterek, bölgedeki çalışmaların genelde zayıf olan kanatları güçlendirmeyi, tahkimatları sağlamlaştırmayı ve zayıfları bütünlemeyi amaçladığını ifade eder. Osmanlı ordusunun bu bölgedeki zorluklarına değinir, özellikle Gazze'nin savunmasının denizden uzak, kumlu bir arazinin zorluğu ve aşırı sıcak çöl ikliminin etkisi altında olduğunu belirtir. Osmanlı kuvvetlerinin su kaynaklarına hâkim olmasının, suyun kısıtlı olduğu bu ortamda avantaj sağladığını ifade eder. Ayrıca, yerel köylerden temin edilen birliklerin arazi konusunda tecrübeli olduğunu ve Osmanlı kuvvetlerinin Filistin savunmasında dinî açıdan yüksek bir morale sahip olduğunu vurgular. İngiliz generali Allenby'nin önceki hatalardan ders çıkararak daha geniş bir cepheden saldırı planlaması karşısında Osmanlı kuvvetlerinin yoğun direniş gösterdiğini ancak İngilizlerin sayı ve teçhizat üstünlüğü karşısında zorlandıklarını, buna ek olarak bölgeye yapılan ikmal ve teçhizat sevkinin giderek azaldığını ve zorlaştığını belirtir.

“Zafer Arayışı” isimli dördüncü bölümde (s. 119-146) yazar, bu alanda Yıldırım Ordular Grubu'nun oluşturulmasını ve von Falkenhayn'ın liderliğini ele almaktadır. Enver Paşa, Osmanlı ordusu komutanlarını Halep'e davet ederek Yıldırım Ordular Grubu projesini açıklamıştır. Bu toplantı sırasında Cemal Paşa, Almanların Osmanlı subaylarına ve ordusuna olan güvensizliğine dair endişelerini dile

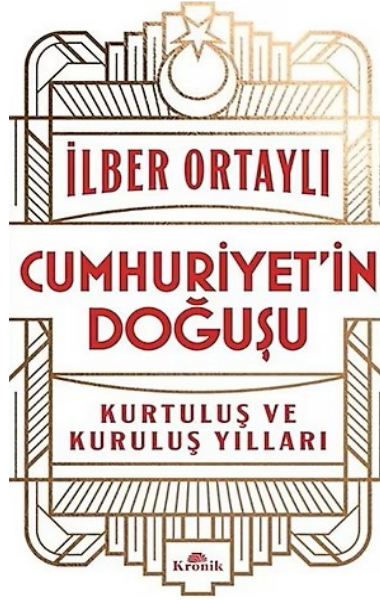
getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa da mevcut durumu ve Alman etkilerini eleştirmiştir. Toplantı sonucunda Yıldırım projesine dair gelişmelerin izlenmesini müteakip hareket edilmesine karar verilmiştir. İlerleyen kısımlarda, Osmanlı ve Alman ordusu arasındaki yapısal farklar, von Falkenhayn'ın Osmanlı ordusundaki Alman uzmanlara yönelik eleştirileri, Orta Doğu'daki savaşın karakteristik özellikleri ve stratejik zayıflıkların anlaşılabilmesi gibi konular vurgulanmıştır. Ayrıca, Filistin Cephesi'nde yaşanan lojistik sorunlar, demir yolu kapasitesindeki kısıtlamalar ve Yıldırım projesinin uygulanmasındaki zorluklar belirtilmektedir. Metin, Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Komutanlığına atanması ancak Filistin Cephesi'ndeki koşullar ve Osmanlı subaylarının Alman subayları ile ilişkileri nedeniyle görevden istifa etmesine dikkat çekilmiştir. Özellikle 15. Kolordunun gecikmeli varışı, birlikler arasında yaşanan firarlar, hastalıklar ve lojistik sorunlar Osmanlı kuvvetlerini zor duruma sokmuştur. Yazar, yolda firar eden asker sayısı ve firar eden askerlerin eşkıya çetelerine katılması gibi konuların cephedeki birliklerin içsel sorunlarını gösterdiğini belirtmiştir. İngilizler bu sırada Filistin Cephesi'ne deneyimli bir ordu komutanı getirmiş ve büyük bir taarruz hazırlığına girişmiştir. Osmanlı tarafında ise Yıldırım Ordular Grubu'nun kurulmasının kafa karışıklığına yol açtığı ve Osmanlı'nın lojistik eksikliklerle mücadele ettiği ifade edilmektedir. Bu durum, taraflar arasındaki güç dengesizliğini ortaya koymaktadır.

Beşinci bölüm "Felakete Doğru: III. Gazze ve Bi'rüssebi' Muharebesi" başlığını taşımaktadır (s. 147-178). Bu bölümde ilk olarak, Filistin Cephesi'nde, Yıldırım Ordular Grubu'nun kurulmasına rağmen von Falkenhayn'ın komutanlığına atanmasına karşın savunma planlarını von Kressenstein'in hazırlayıp yönetmesine dikkat çekilmiştir. Gazze'de 22. Kolordu, merkez bölgede 20. Kolordu, Bi'rüssebi'de ise 3. Kolordu olmak üzere üç savunma hattı bulunmaktaydı. Von Falkenhayn, güçlü 19. Tümen'i cephe emrine vermeden Cemame'de tutarak, olası bir çıkarmaya karşı 7. Tümen'i cephe gerisinde hazır bekletmekteydi. Daha sonrasında ise İngiliz taarruzunun kasımdan önce başlamayacağı düşüncesiyle 7. Ordu, İngiliz sağ kanadına karşı bozucu taarruz için cepheye gönderildi. Gazze'nin savunması, toprak tahkimatının iyileştirilmesine rağmen, çimento eksikliği nedeniyle beton koruganların inşa edilememesi ve yumuşak toprağın ağır topçu ateşi karşısında yetersiz kalması gibi zorluklarla karşı karşıyaydı. Von Kressenstein, İngilizlerin Bi'rüssebi'yi hedef alacağına inanarak savunma planlarını oluşturmuştur. Ancak İngilizlerin aldatma planları ve faaliyetleri, Osmanlı komuta heyetini ve subaylarını kandırması gibi görünmekteydi. Yazar ayrıca, Osmanlıların; muharebe sonucunun yenilgi ve ağır kayıpla sonuçlanması beklentisi içinde, asıl taarruzun nereye olacağı konusundaki belirsizliğin önemini kaybetmiş olmasıyla birlikte, tek amacın düşmana zarar vermek ve askerleri kurtarmak olduğu bir çaresizlik ve umutsuzluk atmosferinde bulunmasına dikkat çekmiştir.

"Ve Son: III. Gazze ve Bi'rüssebi' Muharebesi'ni Müteakiben" başlıklı altıncı bölüm (s. 179 – 187), kitabın son bölümüdür. Gazze-Bi'rüssebi savunma hattının çökmesinin ardından taarruzun odak noktası Kudüs olmuştur. İngiliz kuvvetleri elde ettikleri zaferden sonra dinlendirme ve ikmal yapma adına toparlanmayı planlamıştır. Alınan başarılar Londra'da eski Haçlı ruhunu canlandırmıştır. Allenby, İngiliz basınında İngiliz kralı Aslan Yürekli Richard'a benzetilmiştir. Ve Kudüs fethi beklenmektedir. İngiliz Kilisesi ise Noel'de halka hediye olarak Kudüs'ü sunma umudunu tutmaktadır. Allenby'in yeni hedefi

imha değil; kritik yol ve altyapı, istasyonları ve limanları ele geçirerek Osmanlı kuvvetlerini felç etmek ve kendi lojistiğini kuvvetlendirmektir. Osmanlı–Alman subayları arasında anlaşmazlıklar sürmektedir ve ortamda komuta karmaşası mevcuttur. Bu sebeple kararlar sağlıklı alınmaz ve savunma tam gücüyle icra edilemez. Von Falkenhayn 1918 yılında görevden alınmış ve yerine Limon von Sanders getirilmiştir. Yazar bu gelişmeyi olumlu olarak yorumlar ve Limon von Sanders liderliğinde Yıldırım Ordular Grubu'nun bir nebze toparlandığını belirtir. Başarılı savunmalar icra edilmiş fakat yeterli desteğin alınmaması ve kayıpların artması nedeniyle 19 Eylül 1918'de başlayan taarruz karşısında tutunulamamış ve cephe yarılmıştır. Gösterilen olağanüstü cesaret ve fedakârlığa rağmen 1 Ekim'de Şam, 25 Ekim'de Halep düşmüştür. Yıldırım Ordular Grubu'nun çoğu ise imha edilmiş ve düşman kuvvetleri, Anadolu'nun hududuna ulaşmıştır. Yazar, I. Dünya Savaşı'nın kanlı muharebe meydanlarından mağlubiyet ile ayrılacak da; başarılı, kabiliyetli ve cesur yeni nesil komutanların ortaya çıktığını belirtmiş ve Kurtuluş Savaşı'nda zafere giden yolu da bu komutanların açtığını öne sürmüştür.

Mesut Uyar, *Sonun Başlangıcı: Filistin Cephesi ve Gazze Muharebeleri* adlı eserini ATASE Arşivi gibi yerli kaynaklarla birlikte yabancı kaynaklar üzerine de yaptığı araştırmaları sonucunda kaleme almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda ittifakın ana üyesi Alman İmparatorluğu tarafında düşman kuvvetlerini üzerlerine çekme yolu ile Batı Cephesi'ndeki baskıyı azaltmanın hedeflendiği fakat bizim için hem konum hem de dinî ve ulusal bağlar doğrultusunda kritik önem arz eden Filistin Cephesi'ni; dönemin zorlukları, içinde bulunulan imkânlar ve düşman üstünlüğüne rağmen, Alman-Osmanlı komuta heyetleri arasındaki iletişim kopukluğu ve fikir ayrılığı faktörleri dâhilinde incelemiştir. Savaşın başından sonuna kadar İngilizlerin sahip olduğu ateş gücü ve teçhizat üstünlüğünün defalarca haklı olarak hatırlatıldığı, tarihimizde unutulmaya yüz tutmuş Gazze Muharebelerinde kahraman ordumuzun gösterdiği olağanüstü cesaret ve fedakârlıklar tekrar keşfedilmek istenmiş ve arz ettiği öneme dikkat çekilmiştir.

Cumhuriyet'in Doğuşu: Kurtuluş ve Kuruluş Yılları

İlber Ortaylı

İstanbul, Kronik Yayınları, 2023, 300 sayfa, ISBN: 978-625-6774-01-8.

Ayşe Rana KARA*

İlber Ortaylı'nın *Cumhuriyet'in Doğuşu* eseri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini ve bu sürecin içindeki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gerçekleri inceliyor. Kitap, Atatürk ve çağdaşlarının yanı sıra, Cumhuriyet'in temellerini oluşturan faktörleri de ele alıyor. Ortaylı, Cumhuriyet'in 100. yılına özel olarak hazırladığı bu kitapta daha çok, bilinmeyen gerçekleri anlatmayı amaçlıyor ve gençlerin farklı bir bakış açısı kazanmasını sağlıyor. Ortaylı, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların basit maceralar peşinde olmayan, her biri devlet erkânında belli yer ve rütbelere sahip seçkinlerden oluştuğunu; bu isimlerin Cumhuriyet'in temellerini idealleri ve çabalarıyla attığını aktarıyor. Bu bağlamda, Osmanlı'nın yıkılışıyla Cumhuriyet'in doğuşunu bir bütün olarak görüp ele alıyor. Ortaylı'nın bu tutumu, gerçekten sebep-sonuç ilişkisi kurulduğunda, bizlere ufuk açıcı bir yaklaşım kazandırmış oluyor. Kitabın başında merak uyandıran üslubu, gelecek sayfalarla ilgili insanı heyecanlandırıyor.

Eser, "İçindekiler" ve "Ön Söz" bölümleriyle başlayıp, daha sonra Zübeyde Hanım'ın Atatürk ile olan ilişkisinden itibaren Cumhuriyet'in temel esaslarını ele alarak, Atatürk'ü anlama yolculuğuna kadar uzanıyor. Atatürk'ün validesi Zübeyde Hanım'ın çoğu yerde fazla bahsi geçmeyen yaşantısından kesitler aktarması, okurun kitaba sıcaklık duymasını sağlıyor. Kitabın 37 bölümden oluşması bizlere ince eleyip sık dokunduğunu gösteriyor. Başlıkları tek tek ele almaktan ziyade, bu kitabı değerlendirirken, Ortaylı'nın olayı akıcı bir şekilde ele almasından ve özellikle bilinmeyen detaylardan bahsetmesinden hoşlandığımı ifade etmek isterim. Ortaylı, özellikle karmaşık olarak nitelendirebileceğimiz Balkan

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, ayserana.kara@stu.fsm.edu.tr

Savaşlarını kolayca bizlere aktarmıştır. 100 yıllık tarihimizi elbette ki bir kitaba sığdırmak mümkün değildir. Ortaylı, özel ve nadide konuları anlaşılır bir şekilde yorumlamış ve kitabında bir araya getirmiştir.

Eser, Ortaylı'nın tarih alanındaki derin bilgi birikimini yansıtıyor ve analitik yaklaşımıyla öne çıkıyor. Yazarın derin tarih bilgisi ve analiz yeteneği sayesinde, olayların sadece kronolojik bir sırayla sunulması yerine, arkalarındaki nedenleri ve sonuçlarını da gözlemleyebiliyoruz. Kitabı okurken, Atatürk'ü izliyormuş hissine kapılabilir, sanki Samsun'a çıkışını seyrediyor duygusunu yaşayabilirsiniz. Yazarın bu şekilde izlenim vermesinin esas sebebinin, Atatürk'ün duygu dünyasına yer vermesi olduğunu düşünüyorum. Yani kitap, okuyucuya dönemin atmosferini de hissettiriyor, diyebiliriz. Ancak Ortaylı'nın bazı konularda kişisel görüşlerini fazlaca ön plana çıkarması ve bazı olayları kendi perspektifinden, okuru yoracak şekilde anlatmasıyla kitabın her okuyucuya hitap etmeyeceği ve okumaya engel teşkil edeceği düşünülebilir. Çünkü her okuyucu bu fikirlere, subjektif yaklaşımlara tarihsel açıdan anlayışlı bakmayabilir, bakmak zorunda da değildir. Aslında Ortaylı'nın kitaplarına genel olarak baktığımızda, anlatım tarzının tarih biliminin karmaşık konularını okuyucuya net ve akıcı bir şekilde aktarabilmesiyle öne çıktığını görebiliriz. Fakat bu eserinde fazla yorum kattığı kanaatindeyim.

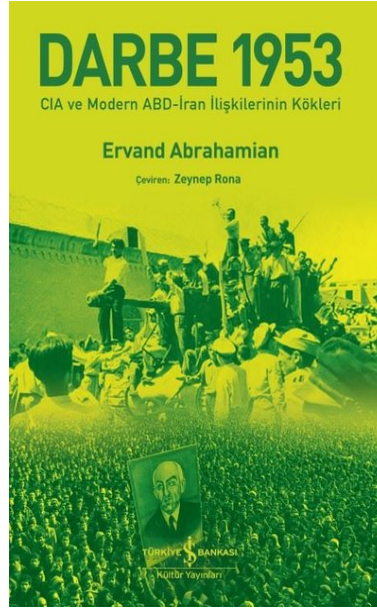
Cumhuriyet üzerine yazılmış yüzlerce, binlerce kitap varken, bu kitabı seçmemizin temel sebeplerinden biri de olayları hem detaylı hem ağır hem de üslubu kolay bir şekilde ele almasıdır. Çünkü Cumhuriyet konusunda elinizi hangi kitaba atsanız, ya sadece Atatürk incelenir ya da Cumhuriyet ağırlıklı ele alınır, yani bir konu üzerine yoğunlaşarak o konu hakkında kalın kitaplar yazılır; bu da özellikle günümüz gençlerini okumaktan uzak tutabilir. Bunu söylerken tabii üniversitede bu alanı seçenleri ve araştırma yapanları bir kenara koyduğumu da belirtmek isterim. Cumhuriyet'i anlamak, bilmek ve öğrenmek sadece Türklerin hedefinde olacak bir gaye değildir. Devletimizin, dünya tarihinde yadsınamayacak kadar önemli bir yeri vardır. Bu önemli yer, Osmanlı'dan bugünlere kadar devam eder. Farkındalık sahibi, kültürlü her insan; tarihi okuyup değerlendirirken, kendi geçmişini ararken mutlaka Osmanlı'ya, Türk'e ve Cumhuriyet'e tesadüf edecektir.

Kitap, Kurtuluş Savaşı'nın nedenleri ve sonuçlarını, Osmanlı devrinin son bulması sürecinden başlayarak Lozan Antlaşması'nın önemini, çok partili hayata geçiş süreci gibi dönemin kritik olaylarını inceliyor. Ayrıca, Cumhuriyet dönemindeki eğitim, hukuk ve ekonomi alanlarındaki reformlar ve bu reformların toplumsal yapısı üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde anlatılıyor. Ortaylı bu konuları anlatırken, sunduğu anlaşılır ve özenle seçildiği belli olan görsellerle de resmen tarihe tanıklık etmemizi sağlıyor. Bu tutum, bir başlık verip konuyu uzun uzadıya anlatmak yerine iki üç sayfada bir başlık yenileyerek anlatması, ilgili konuyu toparlaması ve ana hatlarıyla bir portre çizmesi anlamında önemlidir. Ortaylı aynı zamanda, dönemin uluslararası ilişkiler bağlamını da göz ardı etmiyor. Batı ile ilişkiler, dış politika stratejileri ve dönemin küresel siyasetinde Türkiye'nin etkileri gibi konular da kitapta kısa ve öz şekilde anlatılıyor. Ortaylı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iç ve dış politika dinamiklerini, o dönemin şartları ve zorlukları ekseninde değerlendiriyor.

Kitap genel olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl kurulduğundan; Atatürk'ün çocukluk ve gençlik sürecinden; nadir kitaplarda bulunabilecek olan, Zübeyde Hanım'ın etkisinden; Atatürk'ün ilgi alanlarından ve II. Abdülhamid'in o dönemdeki etkilerinden bahsediyor. Ortaylı; Balkan Savaşlarını, I. Dünya Savaşı'nı ve devamında süregelen savaşları konu edinerek okura cephe hazzını yaşıyor.

Cumhuriyet'in doğuş ve kuruluş sürecini kavramada, eleştirel yönleri olsa da kitabın başarısından söz edebiliriz. Ortaylı, 37. bölümde kullandığı sert ifadelerle bir sitemde bulunarak, bana göre doğru bir tutum sergilemiştir. Konuya *‘Kendi yarım dünyamızda satranç oynar gibi, amatör tarihçi tavırlarla bu insanları ve o dünyayı değerlendirmeye hakkımız yoktur’* ifadesiyle noktayı koymuştur. Son sözleri ise Atatürk'ün kökeni ve özü hakkındadır. Yani kitaba onunla başlayıp kitabı yine onunla sonlandırıyor.

İlber Ortaylı'nın bu eseri, hem tarih meraklılarının faydalanabileceği hem de akademik çalışmalarda kullanılacak kadar zengin, kısa ve özgün bir içeriğe sahiptir. Tarihe meraklı olan veya olmayan herkesin okuması gereken bir kitap olduğunu düşünüyorum.

Darbe 1953: CIA ve Modern ABD–İran İlişkilerinin Kökleri

Ervand Abrahamian, Çev. Zeynep Rona

İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2023, 200 sayfa, ISBN: 978-625-429-573-7.

Emre KAYA*

Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı olup İran kökenli bir tarihçi olan Ervand Abrahamian'ın *Darbe 1953: CIA ve Modern ABD–İran İlişkilerinin Kökleri* kitabı 2013 yılında yayımlanmıştır. Ancak ülkemizdeki ilk baskısı Ekim 2023'te yapılmış, Zeynep Rona tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir.

İran yalnızca içinde bulunduğumuz coğrafya olan Batı Asya için değil, esasında tüm dünya için önemli jeopolitik konuma ve kaynaklara sahip bir ülkedir. Özellikle enerji kaynağı olan petrolün İran'da keşfiyle beraber bu ülkenin önemi diğerleri açısından birkaç kat daha artmıştır ve İran diğer ülkeler tarafından daha da ilgi çekici hâle gelmiştir. İncelediğimiz bu kitap, petrolün İran'da keşfedilmesiyle başlayan ve 19 Ağustos 1953 tarihinde devrin başbakanı Muhammed Musaddık'ın devrilmesine kadar olan süreçte “petrol” merkezli bir İran tarihi anlatmaktadır.

Kitabın amacı, yazarın açıkladığına göre, İran'daki petrol işletmesini millileştiren Başbakan Muhammed Musaddık'ın darbe ile düşürülmesi konusunda bugüne kadarki tartışmalarda yapıldığını iddia ettiği iki ana hatayı düzeltmektir. Bu hatalardan birincisi İngiltere–ABD eksenli olan Musaddık'ın çok inatçı olduğu ve bu özelliğinin petrol konusunda anlaşmayı imkânsızlaştırdığı savı, diğeri ise İran'daki petrol konusunun Batı ve Doğu Blokları arasında cereyan eden sıradan bir Soğuk Savaş meselesi olduğudur. Yazar, kitapta yararlandığı kaynakların; o dönemde ve sonrasında yayımlanan hükûmet belgeleri, yapılan kimi söyleşiler, yayımlanan anılar ve sözlü tarih projeleri olduğunu vurgulamıştır.

* Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara, kaya-emre@hbv.edu.tr

Yazar, kitapta kronolojik bir çizgiyi takip etmiştir. Bu hususa bağlı olarak “Petrolün Millileştirilmesi” adını verdiği ilk bölümde, İran’da petrolün tarihini 1901 yılında William Knox D’Archy’nin dönemin şahından, 60 yıl boyunca ülke topraklarında petrol arama imtiyazı almasıyla başlatmıştır. D’Archy ile yapılan antlaşmada petrolden elde edilen kârın yüzde 16’sını devlete işletme payı olarak verilmesi de maddelerde belirtilmiştir. İran’da ilk petrol 1908 yılında Huzistan eyaletinde keşfedilmiştir. Bu keşiften kısa süre sonra D’Archy, haklarını Burma Petrol Şirketine satmıştır. Bu şirket de adını kısa süre sonra Anglo-Persian Oil Company olarak değiştirmiştir. Şirket yıllar içinde büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Özellikle Abadan kentinde büyük bir tesis kurmuş, bu tesiste üretim kapasitesini her zaman artırmıştır. 1935’e gelindiğinde Teksas’tan sonra en büyük üretim kapasitesi bu tesiste olmuştur. Çeşitli milletlerden 63 bin mühendis, teknisyen ve işçi burada çalışmaktadır. Bu tesisin yanına bir kent inşa edilmiştir.

Süreç içinde İran’da çeşitli olaylar gerçekleşmiştir. Bir dönem kuzeyi Rusya Çarlığı, güneyi İngiltere işgalinde olan İran, 1920’lerde ise müstakil bir devlettir. Ancak 1921’de iktidarda bulunan Kaçar hanedanını deviren Rıza Pehlevi, ülkenin başına geçmiş, 1925 yılında ise Pehlevi hanedanını kurmuştur. Şirketin gücü o denli büyüktür ki bu değişiklikte dahi etkisinin bulunduğu iddiaları gündeme gelmiştir. Bu iddiayı ortaya atanlar, şirketin hem yerel idari birimlerine hem de ülkenin genel idari birimlerine karışmasını örnek göstermişlerdir. Şirket, yönettiği büyük ekonominin etkisi ile İran’ın iç işlerine rahatlıkla karışmakta, söz gelimi aşiretlerle devletten bağımsız ilişkiler geliştirebilmektedir. Üstelik, sözünü ettiğimiz işletme payının ödemesini de aksatmaya başlamıştır. Tüm bunlara ek olarak şirkette çalışan işçilerin kötü koşullarda kalması, üst düzey yöneticilerinin neredeyse hiçbirinin İranlı olmaması gibi etkenler şirket aleyhine tepkileri doğurmuştur. Başlarda şirket özelinde kalan bu karşıtlık, Tudeh Partisi gibi komünist düşünceye sahip parti ve sendikaların öncülüğüyle toptan bir İngiliz karşıtlığına dönüşmüştür. 1929 yılının 1 Mayıs’ında şirkete karşı olan ilk kitlesel eylem yapılmış, bu eylemler güçlkle yatıştırılabılmıştır. Yazar, bu protestolara dair net sayıları vermekte ve şirketin ne denli geliştiğini de belgeleriyle kanıtlamaktadır.

Özellikle Nisan 1951’de başlayan Büyük Petrol Grevi’ne kadar yazar, tarihsel süreçte şirketin büyümesini, İran’la düştüğü ihtilafları, koşulları ehven-i şer biçimde düzeltilmiş gibi yaptığını vurgular. Bu arada ülkenin adının değişmesiyle beraber şirketin adının Anglo-Iranian Oil Company olduğundan bahseder. Bu bölüm, 1951’de başlayıp 1953’te nihayet bulacak olayın arka planını oluşturduğu için uzun tutulmuştur. Özellikle İran’da petrolün millileştirilmesi fikrinin ne gibi şartlarda ortaya çıktığı detaylıca anlatılmıştır. Bu koşullarla beraber yazar, Musaddık’ın ve onun kurduğu, günümüzde “Büyük Çadır” diye anılan Ulusal Cephe’nin gelişimini de anlatır. Zaten bu gelişim, vurgulanan koşullardan bağımsız değildir. İran’da şirkete karşı hoşnutsuzluk arttıkça, hem Musaddık hem de onun örgütü Ulusal Cephe yükselmiştir.

Nisan 1951’de Büyük Petrol Grevi ile birlikte İran’ın esasında bir dönüşüme girdiği petrolün millileştirilmesi ufukta görülmüştür. Bu grev 25 Nisan günü, o dönemlerde vekil olan Musaddık’ın petrolün millileştirilmesine dair kanun teklifi vermesiyle ve kanunun kabul edilmesiyle sönümlenmiştir.

Bu kanunun hem halkta hem de mecliste büyük bir destek görmesinden sonra Şah mecburen Musaddık'a başbakan olmasını teklif etmiştir. Musaddık, önerdiği kanunun uygulanması şartıyla bu teklifi kabul edilmiştir. Böylelikle birinci Musaddık dönemi başlamıştır. Yazar bu dönemi başlatırken, esasında Musaddık'tan yana olan kişilerin dahi onun başbakan olmasında genel grevin etkisini görmediklerinden bahsetmiş ve Musaddık'ın arkasındaki halk desteğini tam yansıtamadıklarını ifade etmiştir.

Yazar, bu bölümden sonra "İngiltere-İran Görüşmeleri" adındaki bölümde petrolün millileştirilmesi hamlesinden sonra İran, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri üçgeninde neler yaşandığından bahsetmiştir. Yasanın kabulünden sonra Iran National Oil Company adı ile kurulan devlet şirketinin AIOC'nin üretim havzalarına el koymasıyla bu bölüm başlamıştır. İngiltere'nin ilk önce İran'ı Lahey'e şikâyet etmesiyle birlikte başlayan "hukuki süreç", Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine kadar gidecektir. İngiltere'nin hükümet yazışmalarında İran'ı ve Musaddık'ı ne denli küçük gördüğü, bu bölümde örnekleriyle açıklanmıştır. ABD'nin ise bu meselede sözde tarafsız kalmak istediği ama Musaddık'ın çok inatçı bir adam olması sebebiyle dâhil olduğu gibi çocukça bir tezinin olduğu vurgulanmıştır. Ancak durum, görünenden çok farklıdır. İngiltere ve ABD, İran'ın bu kararının başarılı olması durumunda gerek Batı Asya'da gerekse dünyanın diğer yerlerinde ayrıcalıklı durumda bulunan şirketlerinin zarar göreceği ihtimalinden çekinmektedir. İngiltere bu dönemde yenilgiyi hemen kabul etmemiştir. Bölüşümde ve şartlarda iyileştirmeler teklif etmiş, İran'ın personel yetersizliği olduğu savını işlemiş ve en son çare olarak Musaddık'ı deli olarak addetmiştir. Bunun için büyük bir basın ordusunu beslemiştir.

İngiltere bu hamlelerinde yalnız değildir. Esas olarak ABD bu hamlelerinde her zaman onunla birlikte dir. Musaddık'ın gücünü hafifletmek için basını ve birtakım siyasi partileri beslemiş, Ulusal Cephe içindeki bazı kişileri ise etkileyerek partinin gücünü zayıflatıp, içinden başka partilerin doğmasına neden olmuştur. ABD ve İngiltere bu süreçte hatayı İran'a ve özellikle Musaddık'a yıkmak için büyük çabalar göstermiştir. Ancak Musaddık 1952 yılına kadar dayanmıştır. Bu süreçte İngiltere'nin içinde bulunduğu hukuki girişimler de İran'ın lehine sonuçlanmıştır.

Temmuz 1952'de Musaddık'ın Şah'la orduya dair yaşadığı bir sorundan dolayı istifa etmesi sonucunda Ulusal Cephe'den devşirilenlerle çoğunluk sağlanmış, Kevam adlı bir İngiliz destekçisi başbakanlığa getirilmiştir. Ancak bu haber alındıktan sonra İran'da büyük bir isyan dalgası başlamıştır. Ulusal Cephe ile beraber Tudeh Partisi meydanlara inmiştir. O vakte kadar Musaddık'ı komprador burjuvazinin temsilcisi olarak gören Tudeh Partisi, Musaddık'ı meclisteki İngiliz iş birlikçilerinin devirmesiyle onun yanında olmuştur. Bu gizli ittifak, Musaddık'ın iktidarı bitene kadar devam etmiştir. Bu büyük protestolara Kevam sadece dört gün dayanabilmiştir ve 20 Temmuz günü Musaddık tekrar başbakan olarak ilan edilmiştir. Bu hamleden sonra gerek Musaddık gerekse İngiltere ve ABD, içinde buldukları savaşta sertleşmişlerdir. İngiltere ve ABD ekonomik ambargolarla İran'ı sıkıştırmaya çalışmış, Şah'ı daha aktif bir rol oynaması için teşvik etmiştir. Musaddık ise yaptığı atamalarla beraber Şah'ın ordu ile olan bağı kesmiş ve daha büyük halk kitlelerinin desteğini almak için büyük reformlar

gerçekleştirmiştir.

Yazar, Temmuz 1952’de büyük halk kitlelerinin Musaddık’ın peşinde olmasının açıkça görülmesiyle beraber İngiltere ve ABD’nin Musaddık’ı düşürmek için tek yolun darbe yapmak olduğunu anladığı öne sürmektedir. Her ne kadar İngiltere kabul etmese de MI6 (İngiltere İstihbarat Teşkilatı) ve CIA’in darbeyi birlikte yaptıklarını, Şah’ın da onlara amansız destek verdiğini söylemektedir.

“Darbe” başlığını taşıyan bölümde, 1953’te İran’da yapılan bu darbenin CIA’in daha sonra gerçekleştireceği darbeler için bir örnek teşkil ettiği ve bu darbenin adımlarının bir el kitabı hazırlar gibi bir incelikle hazırlandığı belirtilmiştir. Daha evvel belirttiğimiz üzere Musaddık’ın örgütlü gücü zayıflatılmış ve yola beraber çıktığı kimi arkadaşları devşirilmiştir. Yazarın iddiasına göre o dönemde mecliste olanların 1/3’ü MI6 ya da CIA’den maaş almaktadır. Yapılacak darbenin lideri dahi Musaddık’ın eski bakanı olan Fazlullah Zahidi’dir. AJAX adı verilen planın ilk safhası olan ekonomik ambargo önceden başlatılmıştır. Daha sonra ise çeşitli gazetelere, aşiretlere, siyasi partilere ve hatta terör örgütlerine para verilmesi, Musaddık hakkında söylentilerin yayılması durumu vardır. Bu koşullar görüldükten sonra izlenecek rota şudur: Önce Musaddık’ın ordu eliyle istifaya davet edilmesi ve bakanların tutuklanması, bu başarılmazsa direkt darbe yapılması, bu da başarılmazsa en sonunda aşiretlerin ayaklanması.

MI6 ve CIA’in bu ortak operasyonu, Şah’ın yardımı ve ordu içindeki adamlarını kullanması ise 15 Ağustos 1953 tarihinde başlamıştır. Ancak Tudeh Partisi üyesi bir ordu mensubunun haber vermesi ile Musaddık bu girişimi boşa düşürmüş, girişimde bulunanları tutuklatmıştır. Tüm bunlardan korkan Şah Muhammed Rıza Pehlevi Bağdat’a kaçmıştır. Bu girişimlerden sonra gerek Ulusal Cephe gerekse Tudeh Partisi taraftarları sokağa çıkmışlardır. ABD elçisinin, iç karışıklık çıkacağı ve Musaddık’ın düşeceği yönündeki dolduruşlarına inanması ile Musaddık tüm protestoları yasaklamıştır. Bundan sonra ise sahne CIA’in beslediği kafatasçı ve iş birlikçi kuvvetlere kalmıştır. Ordu ile iş birliği içinde olan bu birlikler Tahran sokaklarında çatışarak, Musaddık’ın olduğu Başbakanlık binasına gidip onu ve bakanlarını tutuklamışlardır.

Yazarın “Miras” adını verdiği son bölümde, 1953 Darbesi sonrası yaşananlar anlatılmış ve bu darbenin diğer darbelere ilham olduğu vurgulanmıştır. Musaddık’ın devrilmesinden sonra darbenin lideri Zahidi başa geçmiş ve kamuoyunda *Yedi Kız Kardeş* olarak bilinen yedi büyük petrol şirketine (başını British Petroleum çekiyor) İran petrolünü peşkeş çekmiş; İran ise işletme payı olarak yüzde 50 almıştır. Ancak 1979 İslam Devrimi ile petrol işletmesi millileştirilmiştir. Yazar, bu darbenin İran’daki Batı karşıtı paranoyayı yükselttiğini ve Şah’ın seküler muhaliflerden kaçarken (Ulusal Cephe ve Tudeh Partisinin önderleri ağır yargılamalarla uğraşüyor ve hatta kimi idam ediliyor) Ayetullahların muhalefetine yakalandığını, özellikle Humeyni’nin bu devirde parladığı söylemiştir. Şah, Musaddık bastırıldıktan sonra önlenemez bir Batıcı olmuştur. Vietnam Savaşı ile beraber gücü zayıflayan ABD’nin bölgedeki polisi olmuş, Arap-İsrail Savaşlarında İsrail’e destek vermiş, herkesin tecrit ettiği ırkçı bir rejimle yönetilirken Güney Afrika’ya petrol satmıştır. Tüm bu olumsuzluklar, 1979 İran İslam Devrimi’ne yol

açmıştır.

Yazar, 1953 Darbesi'nin günümüzde İran-ABD ilişkilerindeki paranoyanın temeli olduğunu ifade etmektedir. Bundan önce İran'da ABD'nin *şeytan* olduğuna dair bir imge yoktur. İngiltere en büyük düşmandır. Ancak Musaddık'ın devrilmesinde CIA'in aktif rol oynaması sonrası İran muhalefesinde ABD, şeytanla bir görülmeye başlamıştır. Asıl düşmanlık ise ABD'ye yönelmiştir.

Dört ana bölümde kitabını toparlayan yazar, bana göre modern İran tarihini merak edenler için muhakkak okunması gereken bir eser üretmiştir. Çevirisi oldukça sade olan bu kitap kolay anlaşılacaktır ancak isimlerin fazlalığı, olayların okunmasını yavaşlatmaktadır. Bir süre sonra belli başlı olaylar birbiriyle karışabilmektedir. Ne var ki kronolojiye çoğunlukla bağlı kalınmasıyla bu ihtimal en aza indirilmiştir. Yine de not alınarak okunması, bilgilerin karışmaması adına önemlidir.

Yazar, Doğu'dan Batı'ya göçen kimi diğer yazarlar gibi, özellikle "Miras" bölümünde İran İslam Devrimi'ne bakarken, maalesef Batı'nın kendisine önerdiği gözlüğü takmış; bu olayın koşullarından bahsetmek yerine olayı basit bir paranoya ile anlatmış, o dönem İran'ın gerek ekonomik gerekse kültürel hayatında artık iyice yerleşmiş olan ABD sömürsünü görmemiştir. Burada İran'ın güncel konumundaki sözde paranoyasını, iktidarı halka değil de bir avuç kuvvete ve emperyaliste dayanan Şah'ın devrildiği zamanki paranoyasına benzetmiştir. Dolayısıyla her ne kadar Musaddık'ın Batı'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesini anlatan bir eser olsa da, ondan sonraki gelişmelere bakış açısıyla yazarın bir ikilikte olduğu anlaşılmaktadır. Burada yazar, Musaddık'tan daha beterinin geldiğini ve Batı'nın cezasını çektiğini söyleyerek kitabını sonlandırmıştır. Ancak yazar, paranoya deyip geçtiirdiği durumun bir gerçekliğe dayandığını maalesef görememiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında
Prof. Dr. Zeki Arıkan Anısına
Tarih Tasarımları

EDİTÖRLER: MEHMET DEMİRYÜREK - FATMA AKIN - HAKAN YAZAR

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Prof. Dr. Zeki Arıkan Anısına Tarih Tasarımları

Mehmet Demiryürek, Fatma Akın, Hakan Yazar

İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2023, 472 sayfa, ISBN: 978-625-8375-58-9.

Serhat GENÇER*

Ele aldığımız, Prof. Dr. Mehmet Demiryürek'in öncülüğünde hazırlanan kitabın editörleri, Demiryürek'le beraber Dr. Araştırma Görevlisi Fatma Akın ve Araştırma Görevlisi Hakan Yazar'dır. Kitap, 2023 yılında yayımlanmıştır. Emekli olan veya vefat eden bilim adamlarımızın ardından bu tarz anma kitapları yazma geleneği malumdur. Ayşe Gül Hüseyinlioğlu, Işıl Işık Bostancı, Ayşe Değerli ve Orhan Kılıç tarafından hazırlanan *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları* kitabı ile Tülay Ercoskun, Selda Kılıç ve Bekir Koç tarafından hazırlanan *Musa Çadircı'ya Armağan Yazılar* kitabı da bu geleneğe örnek olarak gösterilebilir.

Demiryürek'in "Cumhuriyetin ikinci kuşak tarihçileri" arasında saydığı Prof. Dr. Zeki Arıkan'ı anmak ve hatırlanmasını sağlamak amacıyla kaleme alınan kitap, özellikle Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında basılarak, Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın hatırlatılması amaçlanmıştır. Kitap iki bölüm olarak mütalaa edilebilir. Kitabın sonlarında ise fotoğraflar yer almaktadır. İlk bölümde Prof. Dr. Mehmet Demiryürek, Doç. Dr. Hilal Ortaç, Dr. Muhammet Dağ, Em. Prof. Dr. Salih Özbaran ve Yazar Adnan Binyazar'ın yazıları yer almaktadır.

Prof. Dr. Zeki Arıkan, sorgulayan ve sıradan insanları araştıran bir tarih anlayışını benimsemiştir. Kendisini Annales Ekolü'ne yakın gördüğünü belirtmiş olmasının yanında, tarihte zaman ve mekâna dayalı karşılaştırmalı yöntemin kullanılmasını da desteklemiştir. Ayrıca tarihi "*Sorulara yanıt aramaya çalışmaktır*" diye tanımlayarak, meselelere problematik yaklaştığını da dile getirmiştir. Bunun yanında,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çorum, srhtgnr1@gmail.com

bir konu üzerine araştırma yaparken farklı birçok kaynaktan yararlanılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Demiryürek, yazısında Zeki Arıkan ile birçok anısından bahsetmesinin yanı sıra Arıkan'ın çalışkanlığına ve üretkenliğine de değinmiştir. Arıkan'ın, kendisinin tez danışmanlığını yaptığını belirtirken yazısına kendi kariyeriyle ilgili bazı bilgileri de eklemiştir. Bunlarla birlikte Zeki Arıkan'ın, Atatürk ve Cumhuriyet sevdalısı olduğuna dikkat çeken Demiryürek, bu nedenle Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında böyle bir eser ortaya çıkarmak istediğini belirtmiştir. (s. 9-13)

Doç. Dr. Hilal Ortaç, yazısına Zeki Arıkan ile nasıl tanıştığını anlatarak başlamıştır. Onun birçok kişiye ilham kaynağı olduğundan söz etmiş, daha sonra Zeki Arıkan'ın hayatıyla ilgili bilgiler vermiştir. (s. 15-17)

Dr. Muhammet Dağ ise Zeki Arıkan ile Foça kazıları sırasında yaptığı röportaja yer vermiştir. Röportajda, Zeki Arıkan'ın eserleriyle ilgili sorular yer almıştır. Ayrıca Arıkan'ın tarihe bakış açısının sadece siyasi olaylara veya kahramanlara yönelik olmadığını belirtmesinden sonra, sıradan insanların günlük yaşamda kurduğu ilişkileri ele aldığı *Tarih Günlüğü* kitabından da söz etmiştir. (s. 19-23)

Em. Prof. Dr. Salih Özbaran, yazısını beş bölümde tamamlamıştır. Yazısına Zeki Arıkan'ın hangi zorluklarla yetiştiğinden bahsederek başlayan Özbaran, Arıkan'ın İzmir'e verdiği katkılardan dolayı oldukça gururlu olduğunu belirterek devam etmiştir. Ayrıca Arıkan'ın, Ahmet Mumcu tarafından olağanüstü olarak adlandırılan mezuniyet tezinden ve Fransa'da Robert Mantran ile hazırladığı doktora tezinden de bahsetmeden geçmemiştir. (s. 25-28)

Adnan Binyazar, dört bölümden oluşturduğu yazısına Zeki Arıkan ile nasıl tanıştığını anlatarak başlamıştır. Hemşehri sayıldıklarını öğrendikten sonra birbirlerine çocukluk zamanlarını anlatmalarıyla dostluklarının pekiştiğini anlatmıştır. Daha sonra kendi hayatından biraz bahseden Binyazar, yirmi yıl kadar Berlin'de ikamet ettikten sonra Türkiye'ye dönüp Zeki Arıkan'la iletişime geçtiğini belirtmiştir. Ne yazık ki Arıkan'ın hastalığını da bu şekilde öğrenmiştir. Yazısının son bölümünde de Zeki Arıkan'ın eserlerinden bahseden Binyazar, rahmet dileyerek yazısını sonlandırmıştır. (s. 29-34)

Eserin ikinci bölümü, kitaba katkıda bulunan tarihçilerin çalışmalarından oluşmaktadır. Eserin son kısmında Prof. Dr. Zeki Arıkan ile ilgili siyah beyaz fotoğraflar bulunmaktadır. (s. 35-472) Kitabın ikinci bölümünde on sekiz adet makale yer almaktadır. Bu makalelerin başlıkları, yazarlarının isimleriyle beraber sıralanmıştır:

- Prof. Dr. Meral Demiryürek, "Amerikan Basınında Selma Ekrem ve Yeni Türkiye (1924-1954)", s. 35-59.
- Elife Hazal Kurtel, Cansel Şeyda Yanar, Hamide Nur Şişman, Ali Yanar, "Prof. Dr. Zeki Arıkan: Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", s. 61-85.
- Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan, "Financial Resources of the Complex of Çelebi Sultan Mehmed in Bursa in 1453", s. 88-97.
- Prof. Dr. Mehmet Demiryürek, "Kanuni Devrinde Antalya İskelesi (1552-1558)", s. 99-121.

- Prof. Dr. Behset Karaca, Dr. Öğretim Üyesi Durmuş Volkan Karaboğa, “XVI. Yüzyılda Afşar’daki Vakıflar”, s. 123-146.
- Prof. Dr. Mehmet Demiryürek, “Tersane-i Amire’nin Yelken ve Kirpas Kaynaklarından Birisi Olarak Kıbrıs (1572-1620)”, s. 147-168.
- Doç. Dr. Ayşe Değerli, “Kıbrıs’ta Cinsel Suç ve Ceza (1610-1858): Duruşmalar, Anlatılar ve İspat Sorunu”, s. 169-186.
- Em. Prof. Dr. Ayşe Nükhet Adıyeke, “İstanbul Kahve Rüsümü Mükataası: 18. Yüzyılda Akdeniz’de Kahve Ticaretinde İstanbul’un Baskısı”, s. 187-198.
- Araştırma Görevlisi Hakan Yazar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İngiliz Konsoloslar, Tercümanlar ve Tüccarlar: Hukuki Statüleri Üzerine Bir İnceleme, 1700-1750”, s. 199-217.
- Prof. Dr. Güven Dinç, “Yunan İsyanı Sırasında Çanakkale Savunması (1821-1829)”, s. 219-238.
- Araştırma Görevlisi Dr. Fatma Akın, “Tanzimat’ın Vergi Uygulamalarına Bir Tepki: Maraşlı Osman Paşa’nın Öldürülmesi”, s. 239-255.
- Araştırma Görevlisi Dr. Diren Çakılcı, “Evrenos Hanedanının Son Büyük Temsilcisi Selanikli Şerif Yusuf Sıddık Paşa”, s. 257-284.
- Dr. Öğretim Üyesi Nuri Adıyeke, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Resmî Dini”, s. 285-305.
- Doç. Dr. Hilal Ortaç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancıların Mülk Edinmesi”, s. 307-331.
- Prof. Dr. Musa Çadırcı, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Nedenlerine Genel Bir Bakış”, s. 333-387.
- Doç. Dr. Elnur Ağayev, “Osmanlı’yı ve Türkleri Balkanlarda ‘Öteki’leştiren Bir Sovyet Propaganda Filmi: ‘Şipka Kahramanları’”, s. 389-420.
- Prof. Dr. Mustafa Öztürk, “Hayal ile Gerçek Arasında: Süveyş Kanalına Karşılık Hicaz Demiryolu”, s. 421-437.
- Muhammet Güçlü, “XX. Yüzyılda Antalya’da Yer İsimleri Değişikliği ve 1961 Yılı Uygulaması (1908-1961)”, s. 439-461.

Sonuç olarak bu çalışma, Prof. Dr. Zeki Arıkan’ı hatırlamak ve hatırlatmak amacı doğrultusunda yazılmış ve bizce başarılı olmuştur. Arıkan’la hakkında bilgilerde daha çok yazıları, yayımları ve yaptığı somut işleri ön plana çıkarılmış; Zeki Arıkan’ın karakteriyle ilgili sadece çalışkan olmasından bahsedilmiştir. Arıkan’ı, yayınlarından çok bizzat onunla birlikte çalışmış insanlardan ve öğrencilerinden okumak, onu her yönüyle tanımamız için büyük bir fırsat yaratmıştır. Bununla beraber, onunla bizzat çalışmış hocalar ve öğrencileri tarafından, kişisel özellikleri hakkında daha spesifik bilgilerin verilmemesi bir eksiklik olarak kaydedilebilir.

Kitabın önemi, Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında hazırlandığı için artmaktadır. Zeki Hoca’nın vefatından hemen sonra yazılmış olması ise onun ne kadar değerli bir Cumhuriyet tarihçisi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kitaba yazılarıyla katkı sunanların her biri, Arıkan’ın hayatının farklı dönemlerinden ve yayınlarından bahsederek, tekrara düşülmesinin önün geçmişlerdir. Bu sayede kitap, sürükleyiciliğini

yitirmemiştir. Arıkan'ın nasıl bir bilim adamı ve çalışmalarının ne denli başarılı olduğu hakkında, eserin ikinci bölümündeki makaleler akademik bir dille yazılmış olmakla birlikte, genel okur kitlesine de hitap etmektedir. Bu yönüyle herkes için öğretici bir kitap ortaya çıkmıştır.

KİTAP İNCELEMELERİ/REVIEW ESSAYS

Diskurse des Niedergangs: Reflexionen über das Eigene und das Fremde in osmanischen und türkischen Reiseberichten (Çöküş Diskurları: Osmanlı ve Türk Seyahatnamelerinde Kendi ve Öteki Anlatısı)

Aydın Süer

Wiesbaden, Springer Yayınları, 2019, 269 sayfa, ISBN: 978-365-8265-31-1.

Mustafa GENCER*

Bu değerlendirme yazısı Dr. Aydın Süer'in Berlin Humboldt Üniversitesinde 2017'de tamamladığı doktora tezinin, Almanya'nın önde gelen uzman yayın kuruluşu *Springer VS Wiesbaden* tarafından 2019'da yayımlanan kitabına dairdir. Çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya seyahat eden resmî ve özel gözlemcilerin anlatılarında Batı veya medeniyet imajının değişim sürecini ve Osmanlı Devleti'ne yansımalarını incelemektedir. İmparatorluk bakiyesi toplumların yenilgiyi kabul etmeleri bir asır sürmektedir. Zayıflama sürecinde yaşanan mağlubiyetler, geri çekilme, toprak ve prestij kayıpları ve nihayet çöküş ve dağılma gibi negatif durumların alıcısı yoktur. Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden çekildiği için onun tarihi ve sonu hakkında araştırma yapmanın imkânı mevcuttur. Aydın Süer, tezinde Avrupa karşısında görece gerileyen bir imparatorluğun üstün durumdayken zayıflama sürecine geçişini incelemektedir. Yurt dışına gönderilenlerin veya gidenlerin kaleme aldıkları resmî ve özel seyahat anlatıları üzerinden devlet ve toplum önderlerinin bu süreci nasıl tanımladıklarını, kabullendiklerini, reaksiyon gösterdiklerini ve yaşadıklarını aktarmaktadır.

18. yüzyılın ilk yarısından itibaren özellikle Avrupa başkentleri Londra, Paris, Viyana, Berlin Varşova, Madrid veya Stockholm'u gözlemlemek üzere ilk kez elçiler gönderilmeye başlanmıştır. Bunu daha sonra, yani yüzyılın sonlarında III. Selim zamanında 1793'ten itibaren ilk defa daimî elçiliklerin açılması

* Prof. Dr., Friedrich-Schiller Jena Üniversitesi Din ve Eğitim Araştırmaları Merkezi, mustafagencer1@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9120-1654

izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin yeni bir metin tarzının öncüleri olan sefir ve seyyahlar, raporlarında bir yandan kendi toplumlarını eleştirirken, diğer taraftan yükselmekte olan Avrupa karşısında ülkelerinin gerileme ve çöküş tehlikesine işaret etmişlerdir.

Konunun araştırma durumuna bakıldığında mevcutların daha çok seyyah ve seyahate dair olgu bilgisini içeren başvuru kitabı olduğu, karşılaştırmalı araştırmadan yoksun ve teori fakiri oldukları görülmektedir. (s. 2) Yazara göre mevcut araştırmalar, Osmanlı Devleti'ndeki değişim sürecini *Avrupahılışma* ve *Batılılaşma* olarak betimlenen basitleştirilmiş kavramlarla açıklamış ve yazarlarını belirli bir toplumsal elit veya politik grupla ilişkilendirerek seyahat raporlarını da bu bağlamda ele almışlardır. Seyahat raporları belirli elitlerin kaleminden çıkmış bireysel çalışmalar olsalar dahi, bu elit grupların oluşumuna dair sosyolojik problemler analize muhtaçtır. Buna ilaveten çalışmaların çoğu toplumsal değişimi açıklamaktan uzak, tarihsel gelişmeleri evrensel kavramlar üzerinden açıklamaya çalışmakta, konuya özgü ve özgün değerlendirmeler sunmamaktadır. (s. 3)

Yazarın ifadesi ile bu çalışma, tam da bu boşluğu doldurmak ve dinamik sürecin iç yapısını kavramak için yapılmıştır. Bir çağda şu şekilde düşünülür, hissedilir, şiir yazılır, resim yapılır, çalışılır; diğer çağda da başka şekilde demek yerine, malzeme kaynağı olarak tarihe sosyolojik erişim sağlanması amaçlanmıştır. Bu esnada geçmişi kendi içinde ortaya dökmek yerine toplumsal transformasyon süreçlerine dair sosyolojik çıkarımlar üretilmeye çalışılmıştır. Eser, Avrupa hakkında üretilen ve incelenen toplam 27 rapor üzerinden karşılıklı etkileşimi ve eş zamanlı olarak Osmanlı-Türk toplumsal değişimini sistematik şekilde ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmanın odağında yeni Osmanlı elitlerinin kendilerine ve Avrupa'ya bakışlarını etkileyen, imparatorluğun çöküş tehlikesi algısı bulunmaktadır. Seyahat raporları *kendi* ve *öteki*'nin mahiyetini anlatmaya en müsait kaynak olarak uygunluk arz etmektedir. (s. 4)

Giriş kısmının sonunda çalışmanın bölümleri kısaca tanıtılmıştır. Buna göre birinci bölüm, Osmanlıların Avrupa'ya artan seyahat etkinliği ile değişen diplomasi anlayışını ele alırken müteakip bölüm Osmanlı-Türk literatüründe özel bir tür olarak seyahat raporlarını, Avrupalı türleriyle karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesini ele alan üçüncü bölümü öncelikle diskurun anlatı yapılarını ortaya koyarak metin ve bağlam analizine dair düşüncelere ayrılmıştır. Araştırmanın metot ve yöntemini aktaran dördüncü bölümü, Osmanlı'nın çöküş diskurunu tarihsel ve sosyolojik eserlerdeki kendine özgü anlatı ile ilişkilendiren beşinci bölüm izlemiştir. Altıncı bölümde 27 seyahat raporunun bünyesinden çöküş diskurunun izleri sürülecektir. Raporların oluşumu birkaç yüzyıla uzandığından, ilgili metin paragrafları Osmanlı Devleti'nde uzun erimli toplumsal değişimlerle ilgi kuracaktır. Sonuç bölümü ise çalışmanın vardığı noktayı özetleyecektir. (s. 6)

Eserin ikinci bölümü "Osmanlı Seyahat Raporları-Tarihsel Arkaplan" başlığı (s. 8-43) ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da daimî diplomatik temsilcilikler açmasının tarihsel serencamı ele alınmaktadır. Bu bölümde, Avrupa'dan 300 yıl *gecikme* ile ilk kez Yusuf Ağâh Efendi'yle 1793 yılında Londra, akabinde Berlin, Viyana ve Paris'e elçilerin gönderilmesi ele alınmıştır. Avrupa cephesinden bakıldığında, bu konuda çok daha

öncesine dayalı bir gelenek olduğu görülmektedir. Gerçekten İstanbul'un fethini müteakip mevcut durumu kabullenen Avrupa'da ilk olarak Venedik Cumhuriyeti, 1454 yılında Osmanlı topraklarında temsilcilik açmıştır. Bunu 1475'te Polonya ve 1497'de Rusya ve diğer Avrupa ülkeleri takip etmiştir.

Bununla birlikte padişahların Avrupa bilimine (*taife-i efrenciyan*) ilgi duydukları ve bunları ülkelerinde uygulamak istedikleri, Kanuni'nin muarızı I. Ferdinand'ın İstanbul'daki elçisi de Busbecq tarafından 1560 yılında dile getirilmiştir. Osmanlılar için diplomasi de bilinmez bir saha değildi. Kuruluşu müteakiben yabancı devletlerle diplomatik ilişkiler geliştirilmişse de daimî temsilcilik tesisinden kaçınmışlardır. Bunun sebebi ise Osmanlı padişahlarının eşitlik ve mütekabiliyet prensibinden özellikle imtina etmeleridir. Öyle ki Osmanlı padişahları kendilerini yeryüzünde Allah'ın gölgesi (*zillullah-i fi'l-arz*) olarak gördüklerinden, kurulacak diplomatik ilişkilerle bu imajlarına halel geleceğini düşünmüşlerdir. Bunun yerine anlık (*ad hoc*) diplomasi uygulaması ile belirli bir görev için temsilci ve delegasyon gönderimi yapılmış, ayrıca karşılıklı ziyaretleşmeler, "gelene gidilir" (*el-kadimu yūzaru*) kaidesi uyarınca yapılmıştır.

17. yüzyılda Osmanlı padişahlarının evrensel saygınlığı sorgulanmaya başlanmıştır. 1606 yılında Habsburglarla yapılan Zivatorok Barışı dengelerin Avrupa lehine bozulmaya başladığına işaret etmektedir. O zamana kadar anlaşma şartlarını dikte eden Osmanlılar ilk kez tavizler vermek zorunda bırakılmıştır. Anlaşmanın ikinci maddesi, Osmanlı sultanını Habsburg monarkı ile eşit statüye sahip kılıyor ve karşılıklı yazışmalarda Beç kralı veya Nemçe kralı tabiri yerine Romayı çasar (kayzer) ünvanının kullanımını kabul ediyordu. Nitekim bu güç kaybının sebepleri hakkında, -kendisine "Türk Montesquieu" sıfatı verilen- Koçi Bey, ilk kez dönemin padişahı IV. Murad'a (1623-1640) 1630'da devletteki olumsuzlukları eleştiren meşhur risalesini sunmuştur. Ancak Habsburg Krallığı'na karşı askerî yenilgiler; 1664 Vasvar Barışı, 1683 İkinci Viyana Kuşatması, 1699 Karlofça Barışı ve 1718 Pasarofça Barışı Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilişini başlatmış ve devleti artık dünya hâkimiyeti yerine statükoyu koruma odaklı savunmacı konumuna getirmiştir.

Bu gelişmeler kötümser ve çaresiz Osmanlı elitlerini Batı'ya karşı gururdan uzlaşıya, aldırmazlıktan dikkatli olmaya sevk etmiş ve reform gerekliliği görüşünü ortaya çıkarmıştır. 1732'de İbrahim Müteferrika'nın *Usulü'l Hikem fi Nizami'l-Ümem* adlı eseri, reform fikrini ortaya koymakla kalmamış; idare, ordu ve dış ilişkilere dair somut reform önerileri sunmuştur. Osmanlı diplomatlarının Avrupa'nın askerî gelişmelerini takip göreviyle gönderilmeleri ve akabinde İstanbul'da askerî uzmanların yetiştirileceği teknik okulların ve akademilerin açılması bu hedef doğrultusunda atılmış adımlardır.

Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde Avrupa örneğinde karşılıklı diplomasiye geçilmiş, kurulan *Meclis-i Meşveret* ile üst yöneticilerin müzakerelerle karar alma mekanizmasına entegrasyonu sağlanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, aralarında İstanbul doğumlu Ermeni tarihçi D'Ohsson'un (1787-1820) *Tableau General de L'empire Othoman*'ının da bulunduğu eğitim ve ordu konularındaki 20 rapor padişaha arz edilmiştir. Reform komisyonunun ortaya koyduğu 72 maddelik *Nizam-ı Cedid*; merkezî ve yerel yönetim, ordu, diplomasi ve eğitim alanlarında reformu öngörüyordu. Bu imparatorluğun güç

kaybının akabindeki ilk derin ve sistematik reform uygulaması aynı zamanda devlet idaresinde sultanın otokrasi prensibinden ilk kez sapmasını da beraberinde getiriyordu. (s. 23)

Bu bölümde yazar son olarak, Osmanlı-Türk seyahatnamelerinin oluşum sürecini ve Avrupa seyahat literatürünü karşılaştırmalı olarak mercek altına alıyor. Bugün modern turizmin öncüsü sayılan ilk seyahatnameler, Avrupa'nın din ve iş adamlarının yaptıkları seyahatler sonrasında ortaya çıkmıştır. Ayrıca kutsal mekânlara yapılan hac ziyaretlerine dair raporlar da buna katkı sağlamıştır. Seyahat yazıları ve seyyahlar, Aydınlanma Çağı'nın hem sebebi hem de sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Seyahatin yeni bir formu olan diplomatik misyonlar, ilkin anlaşma görüşmeleri yapmak, mukavele hazırlamak gibi siyasi görevler için oluşturulmuştur. İlerleyen dönemde misyon şefleri bu görevin yanında, buldukları ülke hakkında sistematik bilgi toplayıp gözlemde bulunmuş ve ülkenin toplum, coğrafya, iklim, sanat, tarih konularına dair raporlar hazırlamışlardır. (s. 31)

Avrupa'nın hilafına Osmanlılar seyahatleri hakkında yazmamışlardır. En meşhur seyahatname, 1611 ile 1682 arasında yaşayan ve 10 ciltte 40 yıllık gözlemlerini aktaran Evliya Çelebi'ye aittir. Avrupa seyahat raporları tarzı dışında Osmanlıların kendilerine has yazın türleri vardır. Örneğin bir seferin anlatıldığı *Gazavatname*, *Süleymanname* gibi eserler veya Mekke ve Medine'ye yapılan hac yolculuğuna dair yazılar bunlardandır. Bunların yanında telif eser kabîlinde, Piri Reis'in kaleme aldığı *Kitab-ı Bahriye* gibi yazılar da mevcuttur. Seyahat literatürü olarak özel bir yer tutan ilk sefaretname, 15. yüzyılın ortalarında Avusturya'ya gönderilen Hacı Zağanos Paşa'ya aittir. 18. yüzyıl ortalarından ve özellikle 1815 Viyana Kongresi'nden itibaren Avrupa'ya gönderilen sefirlerden protokol ve kabuller dışında Avrupa'nın durumu ve ilerlemesinin objektif nedenleri üzerine raporlar istenmiştir. Bu dönemde Avrupa'ya seyahat eğiliminde de ciddi artış gözlenmiştir. Ancak bu eğilimin fiiliyata geçmesi ancak Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir. Nitekim Vakanüvis Lütü Efendi'ye göre 1830 yılında Sultan II. Mahmud tarafından Avrupa'daki teknik okullara toplamda 150 öğrencinin gönderilmesi planlanmış ancak olası tepkiler üzerine bu plan hayata geçirilmemiştir. Kitapta Mehmet Ali Ayni'ye (1995) atfen 1825'te 150 öğrencinin Avrupa üniversitelerine gönderildiği bilgisi doğrulanmamıştır. 1834-35'te ilk defa İngiltere'ye birkaç zabıt ve talebe gönderilebilmiştir. Bunu subay, memur, ulema, denizci ve hatta imamlar izlemiştir. Bu şahısların yaptıkları çeviri ve telif eserler ile Avrupa'dan ve Avrupa hakkında bilgi transferi gerçekleşmiştir. (s. 39)

“Metin ve Anlam” başlığını taşıyan üçüncü bölüm (s. 44-80) çalışmanın teorik altyapısını teşkil etmekte ve yazarın metni veya çalışmasını üretirken üstlendiği rol ve fonksiyona odaklanmaktadır. Yazar, Aydınlanma Çağı ile birlikte dinî-teolojik ve felsefi gelenekte bir kırılma yaşandığını, geleneksel *insan* kavramının niteliğinin değiştiğini belirtmektedir. Bu yeni dünya görüşü ile insanın, evren, doğa ve dünyaya bakış açısının değiştiği ve insanın kendini ilahın yerine koyduğu belirtilmektedir. Bilimsel, teknolojik ilerlemeye ve insanın, yaratıcı tarafından belirlenen düzene bilgi ve bilim yoluyla etki edebileceği ve kullanılır hâle getirebileceği inancı yerleşmeye başlamıştır. Tarihte ilk kez toplumsal süreçlerin insan tarafından şekillendirilebileceği ortaya çıkmıştır. Siyasal hükümlerlik kendiliğinden

veya ilah tarafından belirlenmiş olmayıp, insan bilimsel-teknolojik ilerleme yoluyla hayat, davranma, hareket etme, toplumsal süreçleri biçimlendirmede merkezî konuma gelmekteydi. Ortaya çıkan sivil toplum ile insanların bağ ve bağımlılıklarını özgürleştiren subjektiflik tasarımı ortaya çıktı ve sonuçta insan, yaratıcı bir subje oldu. (s. 48-49) Toplumun farklılaşması ile birlikte 18 ve 19. yüzyıllarda sanatçı ile eseri, yazar ile metin arasında özgür yazar ve özgün eser anlayışı ortaya çıktı. Sosyal formasyon sürecinin bir ürünü olarak insan, ötekinin bakışı ile kendini tanıyabilir. Ben-kimliğinin gelişmesi ancak subjeler arası diyalog sürecinin ürünü olabilir. Bu bağlamda *anlam* da ancak öteki ile etkileşimle oluşabilir.

Bir anlatının konusu anlatının kendisi tarafından oluşturulmaktadır. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu, anlatıyı (diskur) kültürel üretim alanı olarak betimlemektedir. Konuşan kişi, daima dil üzerinden bir yaşam dünyası oluşmuş insan toplumu içinde yaşamaktadır. (s. 54) Anlatı teorisinde insanın konuşması ve düşünmesi anlatı tarafından önyapılandırılmış durumdadır. Diskurdan bağımsız dış dünya mevcut değildir. Ancak anlatı üzerinden gerçekliğe varış mümkündür, çünkü o bizim gerçeklik algımızı belirlemektedir. Dünyanın nasıl ve ne şekilde anlaşılacağı ve yorumlanacağı anlatsal zorlamaların sınırları içinde kavranılabilir. Bu durum metinler için de geçerli olup, metinler daima anlatsal çerçevenin ürünleridir.

Aydın Süer, Fransız filozof Michel Foucault'a atıfla metin yazarının yaratıcılığını sorguluyor ve onu sertçe sınırlıyor. Ona göre yazar, salt konuşan bir birey değildir. Öncesinde subje olarak görülen yazar, entegre bilinç ve niyeti ile metni ürettikten sonra ürünü hakkındaki hâkimiyetini diskura bırakmaktadır. O, yazdığı metnin ne sahibi ne de üreticisidir; hatta kâşifi de değildir. (s. 65) *Anlamın* yaratıcı subje yerine diskursiv bağlamda üretilmesi, toplumun tamamını kapsayan bir anlatının olduğu anlamına gelmemektedir. Tam tersine, diskurlar hiçbir zaman tamamen yerleşmez; onlar daima gerçeği farklı yorumlayan ve farklı anlamlar üreten diğer diskurlarla çatışma hâlinindedir. (s. 66) Dil, ifade, yapı, anlam, anlatı ve arşiv kavramlarına baktığımızda dilin bireye sosyal bilgi ve değerlerin edinimi için bir enstrüman olduğu görülmektedir. Birey, dil topluluğunun içinde doğar ve dil ona dışarıdan verilir. Ancak insan, dil ile bildirimde bulunur, kendini ifade eder ve anlaşmayı sağlar. Ancak dil sayesinde şeyler söylenebilir hâle gelir. Diskur salt bir konu etrafındaki ifadeler yığını olmayıp, yüksek düzeyde düzenlenmiş ifade grupları veya her diskur için özgün içsel kuralları olan anlamlar bütünüdür. Foucault'a göre diskur sadece bir anlam veya gerçeklik içermez, aynı zamanda bir geçmişi ve özel bir tarihi mevcuttur. Metinler farkı kısıtlayıcı faktörlerin çatışması veya etkileşiminin ürünüdür. Bu da metni heterojen, karmaşık, kararsız ve çelişkili yapar. (s. 73-76)

Bu bölümde diskur, metin, yazar, dil, bağlam, metin üretimi ve benzeri konular Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Sara Mills gibi sahasının önde gelen sosyologların görüşleri çerçevesinde ele alınmış; çalışmanın yazar ve metinleri sosyolojik bir süzgeçten geçirilerek, anlama ve yorumlama bilgisi sunulmuştur. Ancak bu sosyolojik bakış açısının kitabın tarihî araştırma konusu ile eklettik bağının kurulması yerinde olurdu. Bu durumda, âdeta konu dışına çıkılarak sosyolojik ve teorik bakış açılarının

aktarıldığı izlenimi ortadan kalkmış olurdu.

“Metodik Yaklaşım” a ayrılan dördüncü bölüme (s. 81-120) başlarken yazar, diskur analizinin, sınırları az ya da çok belirlenmiş araştırma konusuna dair bir sorunsal veya problematik ile başladığına işaret etmiştir. Ardından tezinin Osmanlı Devleti’nin tarihsel süreçte güç kaybına dair diskurların ampirik araştırmasını kapsadığını belirtmiştir. Cevabı aranacak soru ise şudur: Tarihsel süreçte güç kaybı diskuru nasıl ve neden ortaya çıkar, değişir ve nasıl yeni bir gerçekliğe yelken açar? (s. 81) Metinler sosyal değişimlerin göstergesi (indikatör) olabilirler ve bu bağlamda seyahat yazını salt sübjektif seyahat deneyimi olmayıp, toplumsal bilgi tasarımının maddi manifestosu olarak anlaşılabilir. Osmanlı zayıflaması *kuruluş efsanesi* ve *altın çağ mitosu* benzeri bir anlatı ve betimlemenin yapısallığını ortaya koyabilir. (s. 87) Metin analizinde metinlerden kaynaklı çalışmanın sorunsalı kapsamında anlamlı görünen ifadelerin süzgeçten geçirilmesi gerekir. Buradan elde edilen tekil mesajlar, araştırma için önem arz eder ve çalışmanın teorisiyle uyumlu anlam bilgisini ortaya çıkarır.

Ancak Rusya ve Avusturya karşısındaki yenilgileri (Karlofça 1699 ve Pasarofça 1718) sonucunda Avrupa güçler dengesinin (*balance of power*) değişmesiyle Osmanlı Devleti diplomatik temsil konusuna önem vermek zorunda kaldı. Osmanlılar batı sınırlarını korumak amacıyla siyasi ittifaklar kurmak ve orduyu da Batılı askerî teknolojiye uyarlamak için harekete geçtiler. Böylelikle Bâb-ı Âli, Avrupa’daki diplomasi trafiğinde aktif olarak yer alabilmek için elçiler göndermeye başladı. Osmanlı seyahatname yazarları Avrupa’nın artan düzeyde güçlenmesi karşısında görece zayıflayan Osmanlı hakkında farklı algı ve kabul duyarlığı göstermişlerdir. Ancak yazıların ana motifi devletin zayıflığı olmamakla birlikte Avrupa ile karşılaşma olmuştur.

Pasarofça Barışı’nı müteakip 1720 yılında Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Paris’e sefir olarak gönderilmesi Osmanlı dış siyasetinde bir dönüm noktasıdır. Bu adım “Batıya açılan ilk pencere” olarak adlandırılmıştır. Bunun öncesinde 1665’te Kara Mehmed Paşa Viyana’ya ve sonrasında 1732-1733 yılları arasında Yirmisekiz Çelebizade Said Efendi Stokholm’a (İsveç’e) gönderildiler. Kalemîye mensubu (*man of the Pen*) Mehmed Efendi, Seyfiye mensubu (*man of the Sword*) olarak bilinen Mehmed Paşa’ya göre diğer toplumları daha dikkatle gözlemledi. Osmanlıları Avrupa karşısında savunma statüsünde bulunduğu bir zamanda sefire diplomatik misyonu yanında medeniyet ve eğitim konularında incelemelerde bulunma ve bulgularının memlekete uyarlanabilirliği konusunda fikir beyanında/tavsiyelerde bulunması görevi verilmiştir. Fransa Sefaretnamesi, Osmanlıların Avrupa’ya bakışını değiştirmiştir. Paris sosyetesinin adâb-ı muaşeret kuralları, moda ve yemek kültürü, kadınların toplumsal hayata katılımı, opera ve bale gösterileri, mimari ve şehir planlamasına dair görüşler Avrupa’ya merakı uyandırmış ve *Lale Devri*’ne kapı aralamıştır. Ancak Fransa Sefaretnamesi, Mehmet Efendi’nin gözlemlerini yansıtmakla birlikte Avrupa’nın vaziyeti ve felsefesi yahut 18. yüzyıl Avrupa medeniyeti hakkında sistematik ve detaylı rapor olmaktan uzaktır. Bu nedenle tezin başlangıç noktası olarak bu olay, bitiş noktası olarak da Kasım 1922’de Osmanlı Devleti’nin sona ermesi baz alınmakla birlikte karşılaştırma yapılması maksadıyla öncesi ve sonrasında ilaveten birer seyahatname daha dikkate

alınmıştır. Burada yazar, kronolojiye dikkat etmekle beraber seyyahları sadece kronolojik sıraya göre ele almıştır. Bunun yerine kronolojiye de dikkat edilerek öncelik, seyyahların Avrupa’da gönderildikleri şehirlere verilmiştir.

1495’te Macaristan’a gönderilen Hacı Zağanos, ateşkes için gönderilirken 1719’da Avusturya’ya gönderilen İbrahim Paşa, Pasarofça Barışı’nı teyit için gönderilmiştir. 1730’da Avusturya’ya giden Mustafa Efendi, Sultan I. Mahmut’un (1730-1754) cülusunu haber vermek–yanında ülkenin tarihi ile Avusturya ile İspanya arasındaki Miras Savaşlarının nedenlerini araştırmak üzere gönderilmiştir. Yine 1748’de elçi sıfatıyla Habsburglarla mevcut barış anlaşmasını süresiz hâle getirmek için Avusturya’ya giden Mustafa Hattı Efendi’den sonra, aynı ülkeye 1757 yılında giden Ahmet Resmi Efendi, kaleme aldığı *Viyana Sefaretnamesi*’nde Avrupa hakkında tarihsel bilgiler sunmuş ve Osmanlı Devleti’nin zayıflama çağında olduğundan hareketle dış politik vizyonunda barışın önceliğine işaret etmiştir. (s. 103) Ebubekir Ratib Efendi’nin 1790’da kaleme aldığı *Nemçe Sefaretnamesi*’nde Avusturya’nın farklı kurumları –ordudan Millî Piyango’ya kadar– detaylı şekilde incelenmiş ve bu sefaretname *Nizam-ı Cedid* programına da ilham kaynağı olmuştur. 1730’da Polonya’ya giden Mehmet Efendi, yazdığı kısa *Lehistan Sefaretnamesi*’nde dönemin diplomatik ve siyasi durumlarını rapor etmiştir. 1763’te Berlin’e ilk elçi olarak gönderilen Ahmet Resmi Efendi de kaleme aldığı *Prusya Sefaretnamesi*’nde ülkenin siyasi durumunu ve şahsi gözlemlerini sunmanın yanında Büyük Frederik’in bir portresini de yapmıştır. 1790’da Prusya’ya gönderilen Ahmet Azmi Efendi, Rusya’ya karşı belirli anlaşmaları müzakere amacıyla başarısız olmuşsa da *Prusya Sefaretnamesi*’nde ülkenin askerî ve sivil yönetimi ile âdet ve geleneklerini aktarmış, reform yanlısı bir padişah olan III. Selim’e rehber niteliğinde bir eser sunmuştur. Öte yandan Berlin’e ilk daimî temsilci olarak 1797’de Giritli Ali Aziz Efendi’nin gönderilmesi ise Prusya makamlarına önceden bildirilmediğinden, diplomatik bir skandala yol açmıştır. Neyse ki Fransız elçisinin araya girmesiyle Ali Efendi, II. Frederik Wilhelm tarafından kabul edilmiş ve olay kapanmıştır. Ali Efendi bu görevi sırasında elçilik vazifesinden ziyade edebiyat ve felsefeyle ilgilenmiş, Avrupalı âlimlerle yoğun iletişim hâlinde bulunmuştur. Kaleme aldığı *Muhayyelat* başlıklı meşhur eseri, Türkçe ilk eğitim romanı olmuştur.

İspanya’ya 1878’de giden Ahmet Vasıf Efendi’nin *İspanya Sefaretnamesi* bu ülkeye dair tek rapor olup, onun bu misyonu iki ülke arasındaki yeni ilişkileri sağlamlaştırma amacını taşıyordu. (s. 105) Osmanlı Devleti’nin İngiltere’ye 1793-1796 arasında gönderdiği ve izlenimlerini *Havadisname-i İngiltere* adlı sefaretnamesinde kayda geçiren ilk elçi Yusuf Ağâh Efendi, siyasi görevini başarıyla yerine getirmenin yanı sıra İngiliz halkı ve basınının da ilgi odağı hâline gelmiştir. (s. 107)

1797’den beri Paris’te elçilik görevinde bulunan ve dikkatsizliğine atfen III. Selim’in, fermanına “Nasil bir eşek” derkenarı düştüğü Moralı Seyyid Ali Efendi’nin merkeze çekilmesinin ardından 1802 yılında Amedi Mehmed Said Galib Efendi, Fransa ile barış anlaşması imzalamak üzere gönderilmiştir. Akabinde 1806’da Rusya’ya karşı ittifak anlaşması için Fransa’ya gönderilen Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi de başarısız olmuştur. Paris elçisinin sekreteri olan Mustafa Sami Efendi’nin kaleme aldığı *Avrupa*

Risalesi'ni ilk kez Sultan'a değil, açıkça *halka* hitaben kaleme almış olması, Osmanlı dünya görüşünün değişmesi adına bir belirti olarak görülebilir. (s. 110)

Ülke sınırlaması olmaksızın Avrupa'ya gönderilen önemli dört seyyah; Ömer Faiz Efendi, Şerafettin Mağmumi, Ferit Kam ve Ahmet İhsan'dır. Bunlar belirli bir ülkeye gönderilen sefir olmaktan ziyade birkaç kez Avrupa'nın değişik ülkelerinde gözlemde bulunmuş ve edebiyat, sanat, diplomasi, şiir, mimari ve sair konularda deneyimlerini kaleme almışlardır. Bu özellikleriyle onların diğer diplomatlardan ayrılan yönleri bu çalışmada başarılı bir şekilde ele alınmıştır.

İstanbul belediye başkanı olarak Ömer Faiz, Padişah Abdülaziz'in (1861-1876) şehzade V. Murad ve II. Abdülhamid'in de katıldığı Avrupa'ya seyahatine eşlik etmiş ve 1,5 ay süren bu seyahatin izlenimlerini *Ruzname* adlı eserinde anlatmıştır. Osmanlı hanedanının geleneğini bozan ve Osmanlı idari mekanizmasında rahatsızlığa neden olan bu padişah seyahatinin sebebi, Osmanlıların 4 bin temsilci ile katıldığı 1867 Paris Dünya Fuarı'nda III. Napolyon'un onur konuğu olmasıydı.

Tanzimat'tan önce, daha çok padişahın emriyle diplomatik göndermeler vuku bulurken, sonrasına resmî olmayan seyahatler daha çok yazar, tercüman, siyasetçi, gazeteci gibi mesleklere mensup kişilerce yapılmıştır. Avrupai tarzda bir *Edebiyat-ı Cedide* oluşturmak üzere edebiyat dergisi *Servet-i Fünun*'un sahibi Ahmet İhsan Tokgöz, 1891 yılında matbaa sistemini görmek amacıyla Avrupa'daki değişik şehirleri dolaşmış ve 1930'da *Matbuat Hatıratım* ve *Avrupa'da Ne Gördüm* başlıklı eserleri kaleme almıştır.

1895 yılında Fransa'ya giden Mehmet Enisi, *Avrupa Hatıratım* ve *Alman Ruhu* başlıklı kitaplarında Osmanlı çöküşüne çareler sunmaya çalışmıştır. Aynı yıl Fransa'ya yükseköğrenim için giden ve haftalık *İkdam* gazetesinin Paris muhabirliğini yapan Ali Kemal, *Ömrüm* ve *Paris Muhasebeleri* adlı eserlerinde Fransız düşünce tarzının zenginliğini ve derinliğini Türk gençliğine anlatmaya çalışmıştır. (s. 113)

Siyasi nedenlerden ötürü ülkeden kaçarak Avrupa'ya yerleşen ve Jöntürk muhalefetinin şekillendiği *Askerî Tıbbiye-i Şahane* mezunu olan Şerafettin Mağmumi, 1897'de gittiği Paris'ten 1927 yılında Kahire'de ölümüne kadar İstanbul'a dönmemiştir. Yazdığı 3 seyahatnamesi onun Brüksel, Londra, Almanya ve Fransa günlerine dairdir.

Basın hayatı da 19. yüzyıl ile birlikte oldukça hareketli bir evreye girmiş ve Osmanlı ülkesinde birbiri ardına gazeteler yayın hayatına başlamıştır. 1795'te İstanbul'da çıkarılan ilk Fransızca gazete, Paris'teki ihtilal hükümetinin yayın organı idi. 1831 *Takvim-i Vekayi*, 1840 *Ceride-i Havadis*, 1860 *Tercüman-ı Ahval*, 1862 *Tasvir-i Efkâr* ve 1866'dan itibaren *Vatan* gazetelerinde yazarlar, ülkedeki siyasi gelişmelere dair tutumlarını okuyucuyla paylaşmaya başlamışlardı. İslami duyarlığı olan entelektüeller de 1912'de *Sebilürreşad* adını alacak olan haftalık gazete *Sırat-ı Müstakim*'i 1908'den itibaren yayımlamaya başlamışlardı. İslam dünyasını uykudan uyandırmak, fikir ve eylemle yeniden canlandırmak üzere yayın hayatına başlayan bu gazete, Avrupa hakkında ön yargısız bilgi almak üzere 1913 yılında şair ve müderris olan bir yazarını, Ferit Kam'ı Avrupa'ya göndermiştir. Ferit Kam'ın *Avrupa Mektupları*, *Sebilürreşad*'da tefrika edilmiştir. (s. 116)

Bağdat'ta dünyaya gelen Ahmet Haşim'in 1932'deki iki aylık ikametinden doğan *Frankfurt Seyahatnamesi*, günümüz Türk edebiyatında onun Almanya hakkında bilinen meşhur eseridir. 1924 ve 1928'de Paris'te bulunan Haşim, oradaki edebiyat çevreleriyle etkileşimde bulunmuş, İstanbul'a dönüşünde Sanat Yüksekokulunda estetik dersi vermiş, ardından şair olarak yaşamıştır. (s. 117)

Beşinci bölüm (s. 121-148) "Osmanlı Devleti'nin Çöküşü Diskuru" başlığını taşımakla birlikte bu bölümde diskur kavramının metaforik anlamı ve teorisi üzerinde durulmuştur. Osmanlı tarih yazıcılığında da 16. yüzyıldan itibaren bu *çöküş* kavramı kullanılmıştır. Alman sosyolog Reinhart Koselleck'e atıfla "tarihle ilgili orijinal tarih kavramları yoktur; söz konusu olan hep metaforlardır" ifadesi ile yazar, tarihsel çöküş metaforunu şimdiki zaman (peresence) perspektifine sokarak onu negatif algılanan tarihsel akışa yerleştirmektedir. Diskur teorisine göre metaforlar nötr değil, bilişsel değer taşır. (s. 125)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun I. Osman'ın (1288-1326) vefatından yüz yıl sonra ortaya atılan dinî referanslı bir rüya ile ilişkilendirilmesi, bir *kuruluş mitosudur*. Bu *mitos*'un dinî karakteri hanedana ilahi bir meşruiyet sağlamanın yanında, yükselişini ilahi istemle ilişkilendirmiştir. İmparatorluğun, kuruluşu müteakip geçirdiği büyüme, genişleme, durgunluk, gerileme ve dağılma benzeri evrelere dair dönem sınırları ve isimlendirmeler konusunda tarihçiler arasında ittifak bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin gücünün zirvesinde olduğu bir dönemde imparatorluğun kaderi ve gelecekteki huzuru konusunda farklı sesler çıkmaya başlamıştır. Sadrazam Lütfi Paşa'nın (1488-1563) *Asafname*'si bu duruma dair ilk örneklerdendir. Henüz Osmanlı'nın en parlak dönemi olan Kanuni idaresinde dahi kapsamlı bir araştırma ve yazın faaliyeti, gerileme düşüncesinin Osmanlı elitlerince tartışıldığını ortaya koymaktadır. Bu konuda Kırım Savaşı akabinde Avrupa tarihsel literatürüne giren meşhur *Boğaz'daki hasta adam* metaforuna temel teşkil edecek çöküş/gerileme kavramı ilk kez 17. yüzyılda Moldavyalı tarihçi Dimitrie Cantemir tarafından dile getirilmiştir. Çöküş paradigmasına karşı Rhoads Murphey ve Mehmet Genç tarafından ileri sürülen yeni bir tarihsel anlatı, imparatorluğun son döneminde dahi –Avrupa'daki Sanayi İnkılabı'na rağmen– ciddi direniş ve uyum kapasitesi gösterdiği ve varlığını uzun süre devam ettirdiği yönündedir. (s. 132)

Modernleşme teorisi yaklaşımları da Batıcılık kavramı yerine 1960'lardan itibaren nötr ve tüm insanlığı kuşatıcı bir *modernleşme* kavramında karar kılmıştır. Ancak bu yeni kavramın da iddiasının evrensel olduğu belirtilmekle birlikte bakış açısının Avrupa merkezli oluşu eleştirilmektedir. Geleneksel toplumları modern olmayan veya modern öncesi toplumlar olarak gören bu yaklaşıma göre, değişim içinde bulunan modernliğin karşısında geleneğin hareketsiz varlığı yerleştirilmektedir. Artan iş bölümü ve kurumsal farklılaşma/uzmanlaşma toplumsal gelişimin belirleyicisi olduğundan, modernleşme süreçleri geri döndürülemez olması ve ilerlemeci karakteri nedeniyle belirleyicidir. Çağa uyum kapasitelerini artırmak uğruna yapısal yenilikleri gerçekleştiremeyen toplumlar için bu durum göreceli geriliklerin ve çöküşlerinin sebebidir. (s. 136) Bu bağlamda ilerleme kavramı medeniyet kavramı ile bağlantılı olarak kullanılmış ve modern, Batılı, özel, yüksek, gelişmiş kültür anlamında Avrupa'ya özgü

bir fenomen olarak lanse edilmiştir. Avrupalı olmayan toplumlar zorunlu olarak bu Batı modelini benimsemeliydi. Bu durum, Edward Said'in *aktiv Batı* karşısında *pasiv Doğu* ifadesiyle örtüşmektedir.

Modernleşme teorisine bağlanan ümitler Osmanlı Devleti'nin doğası gereği Avrupa toplumlarından farklı yapısı nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Max Weber'in yöneten tipolojisine göre Osmanlı siyasal sistemi geleneksel yönetim tarzına uymaktadır. Bütün siyasal ve idari yapının sultanın egemenliği altında olması *patrimonializm*, *sultanizm*, *Şark despotizmi* gibi kavramlarla ifade edilerek; bu yapının rasyonel sivil ve liberal toplum modeline dönüşü sağlayamadığı için başarısızlığa mahkûm olduğu, dönüşümün dinamik güçlerinin geleneksel güçlere galip gelemediği, bunun da çöküşe neden olduğu belirtilmektedir. Bu durumda Osmanlı çöküşü, Batı tarzı modernleşme güçlerine reaksiyonda gecikmiş veya başarısız olmuş bir denemeden ibarettir. (s. 139-140). Weber'in *sultanizm* kavramı ile tanımladığı devlet ve toplumun değişmezlik tespiti, neticede toplumun kendi gücüyle değişemeyeceğini ve başarısızlığa mahkûm olduğunu ileri sürmektedir. Eğer bir transformasyon gerçekleşecekse bu durum ya doğrudan veya dolaylı dış etki yahut dış güçle olacaktır. Ancak Osmanlı modernleşmesine Batılı düşünürlerin bu yaklaşımları, çalışmada açıkça belirtilen Osmanlı reform siyaseti ve padişahın, bürokrasinin ve ulemanın yenileşme çabaları ile ters düşmektedir. İmparatorluk idaresini statik ve değişmez mekanizma olarak görmek, tarihsel sürece aykırıdır. Modernleşmenin olumsuz sonuçları veya uygulamadaki eleştirel durumları ifade için "dış güçler"i mesul tutmak, bir öz savunma mekanizması olarak devreye sokulagelmıştır.

Osmanlı reform uğraşlarının *kısmi modernleşme* olduğu ve modernleşmenin alıcı toplumda transformasyonu sağlayamaması dinsel nedenlere dayandırılmıştır. Batıdaki sekülerleşme, modernleşme süreci ile doğrudan ilintili olarak dinin toplumsal anlamının zayıflaması sonucu gerçekleşmiştir. *İslam'ın Protestanlaşması (Stauth)*, Protestanlığa eş değer İslam tartışmalarının konusu olmuş; İslami topluluklarda dinî ve dinî olmayan alanların ayrıştırılması genellikle başarısız olmuştur. Dine atfedilen bu anlam bağlamında Osmanlı Devleti'nde *muhafazakâr-dinî* ve *modern yahut Batı oryantasyonlu* iki dikotomik kategori kendini göstermiştir. Dinî güçler Batı Avrupa tarzı çözüm modellerini engellemiş ve toplumsal gelişmelere dinî fatalizm yerine bilimsel anlayış ile cevap verilmesi hususu oldukça geç kavranılmıştır. Bu bölümde, Türk düşün dünyasından İnalçık, Mardin, Göçek ve Berkes gibi yazarların yanı sıra Findley, Quataert, Weber, Owen, İmber ve benzeri yabancı uzmanların görüşleri dikkate alınmıştır.

"Seyahat Raporlarında Çöküş Diskuru" başlıklı altıncı ve son bölümde (s. 149-198) ilkin "Osmanlı kendi ve Avrupalı öteki" başlığı ile kimlik yapılandırılmasında bireysel ve kolektif *farkın* oluşumuna değinen yazar; *ötekinin* ırk, dil, kast, cinsiyet, sınıf, yaşam tarzı ve benzeri durumlarına göre kategorize edildiğini belirtmektedir. Gerçeklik ve kimlik yapılandırılmasının bu süreçte basmakalıplara/stereotipleştirmeye ihtiyaç duyduğunu ve stereotipin insanlara ve gruplara atfedilen karmaşık kompleksler olduğunu ifade etmektedir. (s. 150) Bütün yazarlar *kendi* olarak Osmanlı Devleti ile seyahat ettikleri *ötekini*, yani Avrupa'yı ayrıştırmışlardır. Avrupa kavramı 1720'lerde Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'de, 1495 veya 1719 tarihli daha eski metinlerde farklı dinî aidiyetler, tek bir Avrupa'dan bahsedilmeksizin *öteki*

olarak ifade edilmektedir. Ancak 18. yüzyılda ortak bir Avrupa kavramı yerleşmiştir. Buna mukabil popüler kavram *Frengistan/Frenkler* daha nadir görülmeye başlanmıştır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa-Şark (Europa-Orient) ayrıştırıcı karşılaştırması tuhaf bulunan olayları da kapsamıştır. Bu zümreden olarak 1807’de Viyana, Paris ve Varşova’da halkın hamamlarda insanların akan suyun altında yıkanmak yerine ördek gibi suya dalıp çıkma ile yetindikleri, İspanya Kralı’nın resepsiyonunda yemek esnasında çalınan müziği elçinin işkence gibi addetmesi ve benzeri konular, Avrupa’da yaşananlara dair ikilem ve İstanbul’a özlem, raporlarda dile getirilmiştir. 1913’te Marsilya’dan Paris’e yaptığı tren seyahatinde bir yolcu ile sohbetinde yaptığı bir gafı ustalıkla örtbas eden Ferit Kam, hatıratında “Avrupa’da olduğumu unutmuşum” şeklinde refleksini dile getirmiştir. Benzer durumda 1867’de Paris’e giden İstanbul Belediye Başkanı Ömer Faiz, meslektaşının İstanbul’da sokakların temizliği konusundaki sorusunu şaşkınlıkla karşılamış, bu işin şehir idaresinin görevi olduğunu o ana kadar bilmediğini hatıratına yazmıştır. (s. 156) Ahmet Haşim’in 1933’te kaleme aldığı “Mentalite Farkı” başlıklı bir olay, yalanın Şark dünyasında kurnazca kullanımına dairdir. Frankfurt Hastanesinde gece servisinde kendisini tedavi eden sportif hemşirenin hizmet aşkına öylesine memnun kalmıştır ki, ona gayriihtiyari olarak “Seni beraberimde İstanbul’a götüreyim” dediğini aktarır. Ciddi olmayan bu dostane jest ve nazik teklife karşı hemen cevap vermeyen hemşire, on gün sonra, çağırmadığı hâlde neşeli olarak karşısına geçerek “Teklifini mektupla anneme sordum, onlar seninle İstanbul’a gitme izin verdiler” dediğinde hissiyatını “Korkudan donakaldım” şeklinde yazmıştır. (s. 158)

Osmanlı üstünlük diskuruna dair bölümde 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı sosyal yapısının padişahın şahsi otoritesine ve ona sadakat ve itaate dayalı tüm dünyevi gücü elinde tuttuğu belirtilmiştir. Osmanlılar için bu tutum, Osmanlı olmayanlar ve tabiatıyla Avrupalılara karşı üstünlük algısını besliyordu. Elçi Yusuf Ağâh Efendi Londra’ya gönderildiğinde, İngiliz Kralı III. Georg’un III. Selim’in fermanını yüksek saygı ile karşıladığını sembolik bir davranış olarak okumak da mümkündür. Benzer şekilde Seyyid Vahid, Fransız Hariciye Nazırı Talleyrand’ın kendisini protokolün hilafına konutunda ziyaret ettiğini yazmıştır. Osmanlı Devleti’nin ünü ve görkemi raporlara yansımıştır. Ahmet Resmi Efendi, Avusturyalıların Osmanlılara eş değer olmadığını “öğle güneşi kadar açık” şeklinde ifade etmiştir.

En geç 1789’da Napolyon’un Mısır seferi Osmanlılara gerilemenin salt askerî düzende tedbirlerle önlenemeyeceğini göstermiş olmalı ki, ıslahat girişimleri askerî alan dışına yayılmıştır. 1821’de *Tercüme Odası*’nın ihdası, 1827’de Avrupalı eğitimcilerin desteğiyle daha sonra kurulacak İstanbul Üniversitesinin nüvesi olan *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*’nin kurulması, 1851’de Avrupa bilim akademileri örneğinde *Encümen-i Daniş*’in -Ahmet Cevdet Paşa’ya 12 ciltlik *Tarih-i Cevdeti* yazdırmıştır-kurulması, ayrıca modern bilimleri genç aydınlarla tanıtmak amacıyla 1861’de *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*’nin kurulması bu bağlamda eğitim ve bilimsel bir çabanın ürünüydü. Avrupa örneğinde kurulan bu ve benzeri askerî ve sivil eğitim kurumları, geç 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nin

özellikle uluslararası arenada karşılaştığı meydan okumalara karşı yeni bir sosyal tabaka oluşturmayı hedeflemişti. Geçekte kurulan okul ve akademiler subay ve sivil bürokratları yetiştiren yeni bir Osmanlı yönetici sınıfını ortaya çıkarmıştır. Bu sınıfın, padişah otoritesine keskin bir sadakati yoktu. Oluşan yeni yapılar padişahın doğrudan veya dolaylı kontrolü dışında yeni ilişkiler ağının oluşumunu kolaylaştırmıştır. (s. 166)

Buna dair ilk sinyalleri Ebubekir Ratib Efendi'nin raporunda görmekteyiz. Viyana Şark Akademisi (*Orientalische Akademie in Wien*) öğrencilerinin “Osmanlılar neden siyasete ilgi duymuyor?” sorusuna karşılık şaşkınlık içinde Osmanlıların da bu konuda eserleri olduğunu anlatır. Raporunun birçok yerinde, tarih öğreniminin önemine vurgu yapar ve Avrupa’da siyaset bilimi hakkında sayısız literatüre dikkat çeker. Sefir Ahmed Resmi'nin *Prusya Sefaretnamesi* de Büyük Frederik'in portresini ve onun tarih ilmine hâkimiyetini rapor eder. (s. 167) Olayların sistematiğini kuran ve devamlılığını yorumlayan bilim dalı olarak tarih ve tarih yazımı Osmanlı tarih yazıcıları arasında mevcut değildi. Tarih yazımının şahsılıktan arınması 19. yüzyıl başlarından itibaren söz konusu olmuştur.

İbn-i Haldun 1377’de kaleme aldığı *Mukaddime*’sinde, devletler gibi insan hayatını da büyüme, durgunluk ve çözülme dönemlerinden oluşan üç safhaya ayırır, ki son periyotta halk şatafat ve lükse yatkın olup, savaşma kabiliyetlerini kaybeder. İbn-i Haldun’un görüşlerine karşılık İspanya elçisi Ahmet Vasıf’ın yanı sıra eserini Türkçeye çeviren Tarihçi Ahmet Cevdet, onun tarih ve toplum teorisi olan *asabiyeti*, sadakatin sultandan sultanlığa kaymasını yeni bir çağın yaklaştığı şeklinde yorumlar. Millî ideale daha yatkın olan millet kavramını kullanarak padişahın toplumu (reaya kavramı yerine bunu kullanır) ile yabancılaşması Ebubekir Ratib Efendi'nin *Nemçe Sefaretnamesi*’nde (1791-92) de gündeme gelir ancak bu henüz halkın egemenliği ve toplumsal sözleşmeye dayalı devlet anlayışından uzak bir durumdur. *Osmanlı milleti (nation)* kavramı 20 yıl sonra gündeme gelecektir. Kurulan akademi ve okullardan yetişen yeni elitler edindikleri pozitif bilimleri toplumlarına uyguladıklarında yeni toplum modelleri ve vizyonları gelişti. Diskur teorisi bağlamında ifade etmek gerekirse, padişahın niyeti kendine sadık elit oluşturmakken, dışarıdan gelen yeni diskursal elementlerle toplumsal bir dönüşüm ortaya çıktı. (s. 174)

Bu bölümün son konusu, üstünlükten kimlik kaybına evrilen süreci işler. 19. yüzyılın ortalarından itibaren seyahat raporları -Ömer Faiz hariç- padişahın şahsına özel atıfta bulunmamaya başladı. Örneğin Mustafa Sami, 1838’deki Avrupa hatıratını *halka* ithaf etmiş, Ahmet İhsan ve Mehmed Enisi ise kitaplarını okurlarına adanmışlardır. Enisi, Avrupa’ya karşı üstünlük ve yüceliği Osmanlı Devleti’ne aidiyet, Türk veya Müslüman olmak durumu üzerinden değerlendirmektedir.

1913 yılında Ferid Kam, Berlin Kraliyet Müzesinde Türk dikiş sanatına dair tekstil süslemelerini gördüğünde gururlanarak, bunların *Singer* makinelerle dikilen güller kadar güzel olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Avrupa’nın teknik erdemleri raporlarda sıklıkla yer etmeye başlamış; demir yolları, tramvaylar, su kanalları, telgraflar, telefonlar, gece aydınlatılan cadde ve parklar, kısacası gördükleri yenilik ve hüneler seyyahların gözünde Avrupa’yı ilerlemenin merkezi olarak görmelerini sağlamıştır.

Ömer Faiz ve Şehzade Murad'ın geç vakitte aydınlatılan *Paris Hotel de Ville* hakkındaki gözlemine dair şu konuşması dikkat çekicidir:

“Murad: Nasıl bir nadide ve dikkate değer bir görünüm. Gerçekte insanlar sanki gün ortasında güneş ışınlarını almış ve saklamışlar, şimdi gecelerin karanlığını aydınlatmak için kullanıyorlar.

Ömer Faiz: Bizde de güneş ile ilgilenenler var, efendim.

Şehzade Murad şaşkınlıkla sordu: Ah, acaba bu kim ki?

Ömer Faiz: Şairlerimiz, efendim. Şairlerimiz güneşle ilgileniyorlar. Onlar sevgililerini gecelerini gündüze çeviren güneş ile karşılaştırıyorlar. Buradaki güneş ilgilileri kimyager veya bilim insanı, aramızdaki küçük fark işte budur.” (s. 178)

Seyahatnamelerde ayrıca Avrupa'da paraya verilen önem eleştirilmektedir. Avrupa medeniyetine belirli bir yüzeysellik ve hissiyatsızlık atfedilmekte ve Avrupa âdeti dört dörtlük çalışan mekanik bir makineye benzetilmektedir. Öte yandan Avrupa'daki ilerlemenin kabulü, zorunlu olarak kendi geriliğini ortaya çıkarmakta ve seyahat yazınına kaydedilmektedir. Özellikle Avrupa'daki öğrenme isteği, bilime gösterilen alaka ve tüm Avrupa'da halkın tamamının okuryazar oluşunu Şerafettin Mağmumi ve Faiz Efendi vurgulamışlardır. Bu noktada yazarlar, Avrupa'nın ileri tekniğinin alınmasını yaşamsal görev olarak addediyorlardı. Ortaya çıkan soru, neyin muhafaza edileceği konusunda düğümleniyordu. İslam aidiyeti kimliğin temel bileşeni olarak korunmalı, Şark'a dair özellikler ve varlığından gurur duyduğumuz şeyler muhafaza edilmeliydi. (s. 189)

Osmanlı, Türk, Müslüman veya Şarklı gibi kimlik tasarımı, Osmanlı düşünürlerinin artık padişahın ortak aidiyet vakfetmediği farklı kimliklendirme modelleri olarak karşımıza çıkmakta ve yeni meşruiyet prensipleri arayışına kapı aralamaktadır. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü sağlayacak ve çöküşe karşı duracak *Osmanlılık* -din ve etnik aidiyetlerden bağımsız olarak imparatorluğun tüm vatandaşlarını kuşatan *Osmanlı milleti* tasarımı- ve buna karşın Türk halkları idealize eden *Pantürkizm* ve İslam'ı öncü kimlik belirteci sayan *Panislamizm* gibi kolektif kimlik tasarımları Avrupa'daki Aydınlanma ve Fransız İhtilali'nden etkilenmiştir. Bu bağlamda Fransız İhtilali, 19. yüzyıl Osmanlı entelektüellerine cemiyet, sadakat, özgürlük, bağımsızlık, hukuk ve temsil konularında alternatif toplum modelleri sunmuştur. (s. 190)

İleri Avrupa karşısında geri *Şark* dikotomisi, Osmanlı varyantı ile ileri ve medeni İstanbul'un Osmanlı-Türk eliti karşısında imparatorluğun Arap taşrası ikiliğini ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde Avrupa'nın ileriliği devralınmış ve ülkenin geri kalan bölge ve gruplarına üstünlük algısı yaratılmıştır. Avrupa'nın izinden gitmek, kendi kimliğinden tamamen vazgeçmek tehlikesini de içermektedir. Entelektüellerin bir kısmı bu ikilemi *Osmanlı* ve *Şark* kavramlarını ayrıştırarak, Oryantalizmin objesini *kendinden ötekine* atfetmekle bulmuşlardır. Ahmet İhsan, İstanbul'a doğru yaptığı gemi seyahatinde subayların disiplinsizliğini Almanya ve Avusturya ile karşılaştırarak, *Şark durumları* tabiriyle dile getirmiştir. Çöküş ve eski kimliğin kaybı tehlikesi kolektif yaşanan kültürel travma ve *eski* Türklere atıflı nostaljik odaklanmaya neden olmuştur. Nostalji söylemi, yaşanan *anın* geçmiş ile anlamlı bağlamını kurar. Ömer Faiz'in *Osmanlıların* hatalarından bahsederken, onları art arda sıraladığımızda Viyana'ya sığmayacağı gibi İstanbul'a kadar uzanacağını belirtmesi, Osmanlıları aktör olarak çöküş tarihinin içine yerleştirmektedir. (s. 193)

Avrupa seyahatini müteakip Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa, Keçecizade Fuat Paşa ve diğer üst düzey erkânın toplandığı İstanbul buluşmasından bahisle Ömer Faiz, hazirunun ekseriyetinin, çözümü kendi köklerimizden uzaklaşmadan Avrupa'nın bilim ve tekniğini almada gördüklerini, söz sırası kendine geldiğinde provoke bir tez ileri sürdüğünü rapor etmektedir.

“Sıra geldiğinde, paşam! Bu ülkelerden her şeyi almalyız, hatta İslam'ı bile! Odadaki derin sessizliği bozarak, 'Evet paşam, evet efendim, İslam'ı dahi almalyız. Hristiyan oldukları hâlde bilgileri, görgüleri, medeniyetleri, çalışkanlıkları, hakkaniyetleri ve eşitlikçi yaklaşımlarının tamamı İslam'ın emirleridir. Aslında onlar farkında olmadan mühtedi olmuşlardır. [...] Eğer biz bilgisizlik yerine bilimi, gerilik yerine medeniyeti, tembellik yerine çalışkanlığı, el işleri yerine makineyi, şehir ve köylerde kir yerine temizliği, hurafe yerine tıbbi, deve yerine demir yolunu, yelkenli yerine gemiyi edinebilirsek; erkek ve kadınlar olarak tek millet olursak, o zaman hayatta kalabilir ve hem dinimizin hem de ülkemizin saygın geleceğini kurabiliriz.” (s. 196)

Maalesef hiçbir seyahat raporunda çöküş diskurunun sorun edildiğine rastlamıyoruz. Eski seyahatnameler, ilgili ülkelerin devlet yapıları, askerî ve vergi düzeni hakkında bilgi vermekle yetinmişler ve kendilerinden emin olarak, devletin eski gücüne bu şekilde kavuşacağına inanmışlardır. Sonraki raporlar devletin zayıflığını kabullenmiş görünmekte ve daima karmaşık hâle gelen ve anlaşılması zor dünyada konumlanmaya çalışmışlardır. Gözlemciler kendi dillerinin sınırlarını bildiklerinden, Avrupa eserlerinin Türkçeye çevirisini talep etmişlerdir. Zayıflık göstergesi ve kendi kimliğini kaybetme tehlikesi, bir İngiliz diplomatı ile İstanbul'a seyahat eden bir Osmanlı nazırının konuşmasından da anlaşılmalıdır. İngiliz diplomatın nazıra *“Etrafa baktığında yüzündeki düşünceli ve kederli yüz ifadesini buraları kaybettiğinize mi yormalyım?”* sorusu üzerine nazır *“Yok, kaybettiğimiz topraklara üzülmiyorum, elimizdekileri nasıl koruyabiliriz, onu düşünüyorum”* karşılığını vermiştir.

Ele alınan bu çalışmada incelenen seyahatname ve sefaretnamelerde ana motif, Osmanlı Devleti'nin çöküş algısı etrafında şekillenmiştir. Avrupa'ya seyahat ve farklı insan gruplarıyla kontak yoluyla alınan yeni bilgi, Osmanlı elitinin diskur repertuarını genişletmiştir. 17. yüzyılda siyasal elit önemli ölçüde saray hizmetlilerinden, Yeniçeri Ocağından ve ulema sınıfından yani padişahın yakınında olanlardan müteşekkil iken 18 ve özellikle 19. yüzyılda, sultana bağımlılıktan kurtulmuş sivil bürokrasinin hegemonyası hüküm süremeye başlamıştır. Diplomatlar da bu sınıfa aitti ve onlar yoluyla Avrupa'ya açılım, Osmanlıların Avrupa'ya bakışını da değiştirmiştir. Buradaki merkezî soru; hangi şekilde yeni elementlerin eskiyle birleştirileceği ve bundan sonra neyin yeni, neyin eski olarak addedileceğiydi? İslami anlatı da bu süreçten nasibini aldı. Avrupa ile bağdaştırılan rasyonellik, bilim veya teknik ilerleme aslen İslami değerlerdi. Öyleyse yapılması gereken, kaybolan *gerçek İslam'a* hayat kazandırmaktı. Namık Kemal, Afgani, Said Halim Paşa ve Mehmet Akif, yazılarında Batı'nın bu meydan okumasına İslam'dan cevap veriyorlardı. Milliyetçi fikirlerin yayılmasıyla İslami mirasın Türkler tarafından korunacağı düşüncesinden hareketle seyahat raporlarında Türk-İslam kolektifi ve sinonimi kullanıldı. (s. 203)

Osmanlıcılık ise imparatorluğun dinî ve etnik azınlıklarını özellikle kapsıyordu. Hedef, kaybedilen toprakların geri alınmasıydı. Osmanlı halklarının eşitliğini vurgulayan 1838 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1856 Islahat Fermanı ve son olarak 1878 Kanun-i Esasi'de İslam'ın devlet dini ve Türkçenin resmî dil olduğu sanki çelişki gibi görünse de kimlikle ilgili bu tutarsızlıkların ortadan kaldırılması 1923'te

Cumhuriyet'in kuruluşuyla dahi mümkün olmadı. Nitekim Türk milliyetçiliği de gazi, vatan gibi dinî elementleri ve kavramları devraldı. *Osmanlıcılık* düşüncesinin izleri de 1924 Anayasası'nın kimlik tanımında *Osmanlı* yerine *Türk* tabiri konularak alındı. Hatta muasır medeniyete erişme hedefi de Türk milletine aktarıldı. (s. 205)

Kuruluşundan bu yana yüz yıl geçmiş olan Cumhuriyet Türkiye'si'nin kendini büyük Osmanlı idealinin – gerek siyasi ve gerekse toplumsal– mirasçısı olarak görmesi, 19. yüzyılın yarısından sonra geçmişle tam bir kırılmanın olmadığını göstermektedir. Çöküş diskurunun etkileri, Osmanlı sonrası Cumhuriyet'e aktarılmıştır. Örneğin 19. yüzyıl Osmanlı'sından farklı olarak çağdaş Türk kimlik politikasında zaman zaman yeni içerik ve vurgusuyla *Yeni-Osmanlıcılık* (neo-Osmanizm) kavramı kullanılmaktadır.

Önceki seyahatnameler, imparatorluğun eski askerî gücüne yeniden ulaşma hedefini ifade ederken; sonraki seyyahların eserleri, problematiği kaçırılan ilerlemenin ve medeni geri kalmışlığın nasıl telafi edileceği noktasına odaklanıyordu. Erken dönem seyyahları, Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünden emin olmakla birlikte, Avrupa'nın teknik imkânlarına ve ordularının etkililiğine hayranlıklarını dile getirmekten kendilerini alamıyorlardı. İşte, hakkında rapor verilen bu ve benzeri durumlar, söylenebilecek olanın sınırlarını zorluyor ve diskursal bir dönüşüme kapı aralıyordu. Farklı diskurların bileşenleri arasında yeni bir ilişkilendirme meydana geliyordu. 18. yüzyıl Osmanlı'sında değişen mimari buna örnektir. Yirmisekiz Mehmet Efendi, Versay gibi bazı Fransız saraylarının inşaat planlarını İstanbul'a getirmiş ve oradaki mimarlar Fransız tarzını yapılarına (Örneğin 1755'te tamamlanan Nuruosmaniye Camii) uyarlamışlardır. Benzer durumda Osmanlılar da 1453 sonrasında Ayasofya'dan aldıkları üslubu Osmanlı mimarisine katmışlardır. Opera ve geleneksel musiki ve yeni biçimiyle müzik sanatında da benzer aktarım olmuştur.

Yazara göre bu çalışmanın amacı, metinlerdeki diskurlar arası iç içe geçişlere işaret etmek ve Osmanlı seyahat yazınına da farklı diskurların kavşak noktaları olarak anlamaktır. Birkaç asır devam eden sayısız girişimlere rağmen bugüne kadar *kendi ve öteki* ile *eski ve yeni* arasındaki sınır belirlenebilmiş değildir. Bu anlatının hâlen devam ettiği, son cümleden de anlaşılmaktadır: Şimdi ve burada veya gelecekte Türk kimliğinin anlamı sorusunun cevabı ucu açık kalmalıdır. (s. 214)

Kitabın 215-269. sayfalarında 54 sayfalık kaynakçaya yer verilmiştir. Yaklaşık 700 farklı çalışmanın incelenmesiyle hazırlanan bu tezde, otorite yazarların eserlerine atıfta bulunulmuştur. Osmanlı tarihine ve tarih sosyolojisine dair kısımlarda Savaş, Kuran, Bora, Karamuk, Hanioglu, İnalçık, Berkes, Genç, Adanır, Mardin, Göçek, Parla ile Kocka, Koselleck, Blumi, Findley, Neumann, Faroqhi, Davison, Lewis gibi otorite kalemlerin eserlerinden yararlanılması; Türkçe, Almanca, İngilizce ve kısmen Fransızca dilindeki eserlerin değerlendirilmesi çalışmanın itina ile hazırlandığını göstermektedir. Bu durum, çalışmanın ilgili ayrıntı konularında da kendini göstermektedir. Örneğin sanat ve mimarideki diskuru tanımlamak ve betimlemek için Filiz Yenişehirlioğlu, Eyüp Çelik ve Michaila Stajnova; Evliya Çelebi konusunda Robert Dankoff; Busbecq hakkında Ignace Dalle gibi yazarların eserlerine işaret edilmiştir.

Çalışma sosyoloji ile tarihin kesişim noktalarında dolaşmış, tarih araştırmasına sosyolojik anlatı (diskur)

ve teorik çerçevesinden bakmıştır. Bu da salt tarihçi veya sosyolojik bakış açısına ufuk katmış, yeni yaklaşım, anlam ve yorumları ortaya çıkarmıştır.

Yazar Aydın Süer, Almanya'nın Trier ve Humboldt Üniversitelerine sosyoloji öğrenimi görmüş, akabinde Weingarten Pedagoji Üniversitesi İslam Teolojisi/Din Eğitimi bölümünde çalışmıştır. Tarihî sosyoloji, kültürel ve dinî sosyolojinin yanı sıra Almanya ve Avrupa'da İslam ve Müslüman yaşamına dair araştırmalarına Humboldt Üniversitesi İslam Teoloji Enstitüsünde devam etmektedir. Ayrıca Köln merkezli, uluslararası eğitim, tolerans ve anlayış hedefli Elhamra Topluluğu adındaki STK'nin danışma kurulu üyesidir. Eğitim hayatı ve sosyalleşmesini Almanya'da tamamlamış olan yazarın, Osmanlı tarihine dair üç sacayaklı (sosyoloji-tarih-diplomasi), teorik ve somut incelemelere dayalı bu akademik çalışması takdire şayandır. Osmanlı-Türk tarihi hakkında Almanya'da yapılmış bu değerli çalışma, bugüne kadar hiçbir dilde değerlendirilmemiştir. Türkçe okurun ve Türk akademisinin ilgisine sunulan bu yazının çalışmanın gerek sorunsal, literatür taraması, teorik çerçeve gibi metodik gerekse üslup ve pratik olarak Almanya'da yapılan doktora araştırmalarının mahiyeti hakkında bir fikir sunacağı da düşünülmektedir.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayımlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayımlanmış yazıların çevirileri yayımlanabilir. Çevirilerin özgün metni degönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayım kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayım kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argümanı ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.

9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.

10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, ikiyanadaya olmalıdır.

11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon aproval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

- a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
- b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
- c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
- d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 line spacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİKDERGİSİ Journal of History Critique

*Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book
Review and Review Essays* Yıl/Year 10 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2024 • e-
ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin BULUT
Funda TEKİN

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com